

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

ASKERÎ SOSYOLOJİ PERSPEKTİFİNDE TÜRK
MODERNLEŞMESİ

Pınar ÇİMELEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Nuri DEMİREL

Bingöl – 2026

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

ASKERÎ SOSYOLOJİ PERSPEKTİFİNDE TÜRK
MODERNLEŞMESİ

Pınar ÇİMELEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Nuri DEMİREL

Bingöl- 2026

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	I
TEZ KABUL VE ONAY	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
Osmanlı'da Askerî Yapının Kuruluş ve Gelişim Süreci	
1.1. Osmanlı'da Askerî Düzenin Kuruluşu	14
1.2. Kapıkulu Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	17
1.3. Osmanlı Askerî Yapısında İtaat Pratikleri	26
İKİNCİ BÖLÜM	
Osmanlı'da Askerî Yapının Dönüşüm Süreci	
2.1. Osmanlı Askerî Yapısında Yeni Düzen Arayışları	34
2.2. Osmanlı Askerî Yapısında Yeni Ordu Düzeninin Kurulması	47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Osmanlı'da Sanayi Döneminde Askerî Yapının Dönüşümü ve Toplumsal Etkileşimi	
3.1. Osmanlı'da Askerî Yapının Hukukî ve Bürokratik Dönüşümü	55
3.2. II. Abdülhamid Döneminde Askerî Eğitim ve Alman Askerî Misyonu	66
3.3. Osmanlı'da Savaş ve Toplumsal Seferberlik	67
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Cumhuriyet Döneminde Askerî Yapı ve Toplum İlişkisi	
4.1. Cumhuriyet Döneminde Askerî Modernleşme ve Ulus İnşası	71
4.2. Ordu ve Sivil Alan İlişkisi	81

4.3. Askerî Vesayet Süreci	86
----------------------------------	----

BEŞİNCİ BÖLÜM

Milenyumda Askerî Modernite

5.1. Vesayet Sonrası Eşik	103
---------------------------------	-----

5.2. 2007-2014 Arası Askerî Yapı ve Dijitalleşme Süreci	106
---	-----

5.3. Askerî Kurumsallığı Yeniden İnşası	108
---	-----

SONUÇ VE ÖNERİLER	117
--------------------------------	------------

KAYNAKÇA	123
-----------------------	------------

ÖZGEÇMİŞ	133
-----------------------	------------

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım Askerî Sosyoloji Perspektifinde Türk Modernleşmesi adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

12/01/2026

Pınar ÇİMELEK

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Pınar ÇİMELEK tarafından hazırlanan “Askerî Sosyoloji Perspektifinde Türk Modernleşmesi” başlıklı bu çalışma, 22.05.2026 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oy birliğiyle* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Sosyoloji* Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : Doç. Dr. Fatma GÜNGÖRER İmza:

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Nuri DEMİREL İmza:

Üye :Doç. Dr. Ahmed Emin OSMANOĞLU İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 19/08/2026 tarih ve 18 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Emrah AKYÜZ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

“Askerî Sosyoloji Perspektifinde Türk Modernleşmesi” başlıklı bu çalışma, Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminden günümüz Türkiye’sine uzanan süreçte askerî yapının geçirdiği dönüşümü sosyolojik bir bakış açısıyla ele alma amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada askerî modernitenin yalnızca teknik ve kurumsal değişimler üzerinden değil; aynı zamanda zihniyet, disiplin anlayışı ve toplumsal ilişkiler bağlamında nasıl şekillendiği incelenmiştir. Bu yönüyle tez, askerî yapının Türk modernleşme sürecindeki belirleyici rolünü tarihsel-sosyolojik bir çerçevede değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Bu çalışma, yalnızca akademik bir araştırma sürecinin değil, aynı zamanda sabrın, yeniden başlamanın, yola devam edebilmenin ve insanın kendisine olan inancını koruyabilmesinin bir sonucudur. Öncelikle, bu süreçte karşılaştığım haricî güçlük ve engellere rağmen sosyolog kimliğinden, bilginin ve araştırmanın peşinden gitme isteğinden vazgeçmeyen ve her defasında yeniden başlamayı, yoluna devam etmeyi seçen kendime teşekkür etmek isterim. İnancımı hiç kaybetmeden bu yolda ilerleyebilmemin ardında ise beni bugün olduğum kişi olarak yetiştiren ailemin bana kazandırdığı değerlerin, sorumluluk duygusunun ve mücadele etme gücünün önemli bir yeri vardır. Aynı zamanda bu çalışmanın ortaya çıkmasında doğrudan ya da dolaylı katkısı bulunan, akademik yolculuğumun farklı aşamalarında bana destek olan ve emeği geçen hocalarıma teşekkür ederim.

Babama; bana bıraktığı en kıymetli miras olan, her güçlük karşısında yeniden ayağa kalkabilme gücü ve bugün olduğum kişi olmamda taşıdığı eşsiz emeği için, derin bir minnet ve sonsuz saygıyla.

12/01/2026

Pınar ÇİMELEK

ÖZET

Tezin Başlığı : Askerî Sosyoloji Perspektifinde Türk Modernleşmesi
Tezin Yazarı : Pınar ÇİMELEK
Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Nuri DEMİREL
Anabilim Dalı: Sosyoloji
Bilim Dalı : Sosyoloji
Kabul Tarihi :
Sayfa Sayısı : 12 (ön kısım) + 122 (tez) + 0 (ekler)
<i>Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden şekillenen erken askerî yapının günümüz Türkiye'sine uzanan süreçte modern askerî teşkilatlanmaya nasıl evrildiğini askerî modernite perspektifinden incelemektedir. Erken askerî yapı dönemlerinde ortaya çıkan savaşçı pratiklerden başlayarak, klasik Osmanlı ordusunun kurumsallaşma süreci, ıslahat ve modernleşme hamleleri, Cumhuriyet dönemi askerî yapılanması ve günümüz Türkiye'sindeki askerî dönüşüm, tarihsel süreklilik içinde ele alınmaktadır. Çalışma, askerî moderniteyi ordunun kurumsal yapısı, disiplin anlayışı ve askerî kendisini konumlandırma biçimi üzerinden okumayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda askerî modernite katmanlı bir süreç olarak ele alınmış ve bu yaklaşım çerçevesinde özgün bir analitik değerlendirme sunulmuştur. Araştırma, tarihsel-sosyolojik yöntem temelinde yürütülmüş, farklı dönemlerde askerî teşkilatlanmanın nasıl örgütlendiği, hangi kırılma noktalarından geçtiği ve hangi unsurların süreklilik gösterdiği analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular askerî dönüşüm sürecinin kesintisiz bir ilerleme ya da mutlak bir kopuş olarak değil; dönemsel ihtiyaçlara göre yeniden şekillenen bir askerî modernite deneyimi olarak anlaşılması gerektiğini göstermektedir. Erken dönemlerde esnek ve yerel unsurlara dayalı askerî yapı, zamanla merkezîyetçi, disipline edilmiş ve rasyonel bir örgütlenmeye evrilmiş olup günümüzde ise askerî modernite teknoloji, kurumsal yeniden yapılanma ve sivil denetim eksenlerinde yeni bir boyut kazanmıştır. Bu çalışma Türkiye'de askerî moderniteyi uzun erimli ve bütüncül bir çerçevede ele alarak, askerî yapının tarihsel dönüşümünü sosyolojik bir bakışla açıklamayı ve askerî sosyoloji literatürüne özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.</i>
Anahtar Kelimeler: Askerî sosyoloji, askerî modernite, sosyolojik perspektif, kurumsal dönüşüm, tarihsel-sosyolojik analiz

ABSTRACT

Title of the Thesis: Turkish Modernization from a Military Sociology Perspective	
Author	: Pınar ÇİMELEK
Supervisor	: Assistant Professor Nuri DEMİREL
Department	: Sociology
Sub-field	: Sociology
Date	:
<i>This study examines how the early military structure that emerged during the foundation period of the Ottoman Empire evolved into modern military organization in present-day Turkey from the perspective of military modernity. Beginning with early warrior practices, it examines the institutionalization of the classical Ottoman army, reform and modernization efforts, the military organization of the Republican period, and contemporary military transformation within a framework of historical continuity. Military modernity is analyzed through the institutional structure of the army, the understanding of discipline, and the ways in which military personnel position themselves within the military structure, and is conceptualized as a multidimensional process. The research was conducted using a historical-sociological approach, focusing on military organization across different periods, its critical turning points, and elements of continuity. The findings indicate that military transformation should be understood neither as uninterrupted progress nor as absolute rupture, but as a process of military modernity reshaped according to the needs of different periods. The flexible and locally based military structure of the early periods gradually evolved into a centralized, disciplined, and rational organization, while contemporary military modernity has acquired new dimensions through technology, institutional restructuring, and civilian oversight. By examining military modernity in Turkey within a long-term and holistic framework, this study aims to explain the historical transformation of the military structure from a sociological perspective and contribute to military sociology literature.</i>	
Keywords: Military sociology, military modernity, sociological perspective, institutional transformation, historical-sociological analysis institutional	

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AKT.	: Aktaran
A.Ş.	: Anonim Şirket
ANKA-S	: Silahlı ANKA İnsansız Hava Aracı
ASELSAN	: Askerî Elektronik Sanayi
BAYRAKTAR TB-2	: Bayraktar Tip B-2 İHA
DP	: Demokrat Parti
F-1	: F-1 tipi mühimmat/araç
GATA	: Gülhane Askerî Tıp Akademisi
İDA	: İstihbarat Dairesi Başkanlığı
İHA	: İnsansız Hava Aracı
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
MBK	: Millî Birlik Komitesi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MİT	: Millî İstihbarat Teşkilatı
MSB	: Millî Savunma Bakanlığı
M.Ö.	: Milattan Önce
NATO	: North Atlantic Treaty Organization / Kuzey Atlantik
Antlaşması Örgütü	
OMTAS	: Orta Menzilli Tanksavar Sistemi
OHAL	: Olağanüstü Hal
OYAK	: Ordu Yardımlaşma Kurumu
SKB	: Silahlı Kuvvetler Komutanlığı
SSB	: Savunma Sanayii Başkanlığı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TB-3	: Bayraktar TB-3 İHA
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TCG	: Türkiye Cumhuriyeti Gemisi
T-122	: 122 mm Çok Namlulu Roketatar
TRG-300	: Roketatar Sistemi
TUSAŞ	: Türk Havacılık ve Uzay Sanayii
TAİ	: Türk Uçak Sanayii
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
UMTAS	: Uzun Menzilli Tanksavar Sistemi
YAŞ	: Yüksek Askerî Şûra
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu

GİRİŞ

Bu tezin konusu, Osmanlı'dan günümüz Türkiye'sine kadar uzanan süreçte askerî yapının geçirdiği dönüşüm ve ordunun toplumla kurduğu ilişkinin askerî sosyoloji perspektifiyle incelenmesidir. Çalışmada askerî yapının yalnızca güvenlik sağlayan bir kurum olmadığı aynı zamanda modernleşme, disiplin, kurumsallaşma ve toplumsal dönüşüm süreçlerinde de etkili olduğu ele alınmaktadır. Tezin temel amacı, Osmanlı'nın askerî yapılanmalarından başlayarak günümüz Türkiye'sindeki askerî teşkilatlanmaya kadar yaşanan dönüşümü tarihsel ve sosyolojik açıdan değerlendirmektir. Bu doğrultuda ordunun modernleşme sürecinde nasıl bir rol üstlendiği, toplumla ilişkisini nasıl kurduğu ve askerî modernleşmenin hangi araçlarla şekillendiği incelenmektedir. Çalışmanın kapsamı ise Osmanlı'nın kuruluş döneminden Cumhuriyet'e ve günümüz Türkiye'sine kadar uzanan geniş bir tarihsel süreci içermektedir. Bu süreçte Osmanlı ordusunun kurumsallaşması, askerî ıslahat hareketleri, cumhuriyet dönemi askerî yapılanması, disiplin anlayışı, askerî bürokrasi, profesyonelleşme ve sivil-asker ilişkileri gibi konular ele alınmaktadır. Osmanlı döneminde daha esnek ve yerel özellikler taşıyan askerî yapı, zamanla daha merkezî, disiplinli ve kurumsal bir niteliğe kavuşmuştur. Günümüzde ise teknoloji, dijitalleşme ve sivil denetim gibi unsurlar askerî yapının dönüşümünde belirleyici hâle gelmiştir. Bu yönüyle tez, askerî moderniteyi yalnızca teknik gelişmeler üzerinden değil, toplumsal ilişkiler ve kurumsal dönüşümler üzerinden de değerlendirmektedir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde, Osmanlı askerî yapısının kuruluş döneminden başlayarak zaman içerisinde nasıl geliştiği ve merkezî bir yapıya dönüştüğü ele alınmaktadır. Başlangıçta daha yerel ve esnek bir yapıya sahip olan askerî teşkilatlanmanın, devletin büyümesiyle birlikte kurumsallaştığı ve merkezî otoritenin kontrolü altına girdiği açıklanmaktadır. Bölümde askerî yapının yalnızca savaş amacıyla oluşmadığı aynı zamanda devletin taşra üzerindeki hâkimiyetini güçlendiren ve toplumsal düzeni şekillendiren bir unsur hâline geldiği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca Osmanlı'daki askerî değişimin tek seferlik bir değişim olmadığı, farklı dönemlerde ortaya çıkan ihtiyaçlara göre şekillenen uzun bir dönüşüm süreci olduğu anlatılmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Osmanlı askerî yapısının klasik dönemdeki güçlü ve merkezî yapısını zamanla neden sürdüremediği ele alınmaktadır. Özellikle 18.

yüzyıldan itibaren yaşanan askerî başarısızlıklar, değişen savaş koşulları ve merkezî otoritenin zayıflamasıyla birlikte askerî yapının bir kriz sürecine girdiği anlatılmaktadır. Bu süreçte mevcut askerî düzenin yeniliklere direnç göstermesi ve eski yapının ihtiyaçlara cevap verememesi, Osmanlı yönetimini yeni askerî reform arayışlarına yöneltmiştir. Bölümde ayrıca yapılan reformların yalnızca askerî alanla sınırlı kalmadığı, devletin otorite anlayışını, asker-devlet ilişkilerini ve modernleşme sürecini de etkilediği üzerinde durulmaktadır. Genel olarak bu bölüm, Osmanlı askerî yapısında yaşanan çözülme, değişim ve yeniden yapılanma sürecini sosyolojik bir bakışla incelemektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Osmanlı askerî yapısının 19. yüzyılda geçirdiği modernleşme süreci ve bunun toplum üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Bu dönemde ordunun daha merkezî, bürokratik ve teknik bir yapıya dönüştüğü ve askerî eğitim, rütbe sistemi ve denetim mekanizmalarının yeniden düzenlendiği anlatılmaktadır. Yapılan reformlarla birlikte askerî modernleşmenin artık devletin sürekli uyguladığı bir politika hâline geldiği üzerinde durulmaktadır. Ancak bölümde, bütün bu gelişme çabalarına rağmen uzun savaşların, ekonomik sorunların Osmanlı askerî yapısını zorladığı da açıklanmaktadır. Bu nedenle askerî yapı bir yandan modernleşirken diğer yandan çözülme sürecinin etkilerini yaşamıştır. Genel olarak bu bölüm, Osmanlı'nın son döneminde askerî yapının hem modern devlet anlayışının taşıyıcısı hâline gelişini hem de imparatorluğun yaşadığı krizlerle ilişkisini sosyolojik açıdan değerlendirmektedir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte askerî yapının toplum ve devlet içindeki yerinin nasıl yeniden şekillendiği ele alınmaktadır. Cumhuriyet döneminde ordu, yalnızca güvenliği sağlayan bir kurum olarak değil, aynı zamanda modernleşme sürecinin önemli taşıyıcılarından biri olarak görülmüştür. Bu nedenle askerî yapı; disiplin, yurttaşlık, ulusal kimlik ve devlet-toplum ilişkileri üzerinde etkili bir konuma yerleşmiştir. Bölümde ayrıca ilerleyen dönemlerde ordu ile siyaset arasındaki ilişkinin değişmesiyle birlikte askerî yapının toplumsal tartışmaların merkezinde yer aldığı anlatılmaktadır. Bunun yanında imparatorluğun yıkılışının askerî yapı üzerindeki etkileri, asker kimliğinin yeniden şekillenmesi ve ordunun halkla kurduğu ilişkinin dönüşümü de ele alınmaktadır. Genel olarak bu bölüm, Cumhuriyet döneminde askerî yapının hem devletin kurucu unsurlarından biri hâline

gelişini hem de toplumla ilişkilerinin zaman içinde nasıl değiştiğini sosyolojik açıdan incelemektedir.

Çalışmanın beşinci bölümünde ise 2000’li yıllardan itibaren Türkiye’de askerî yapının geçirdiği yeni dönüşüm ele alınmaktadır. Dijitalleşme, hukukî düzenlemeler ve kurumsal olarak yeniden yapılanma süreçlerinin askerî modernleşmeyi nasıl etkilediği üzerinde durulmaktadır. Bu dönemde ordunun sadece savaş teknikleri değil, aynı zamanda devletle ve toplumla kurduğu ilişki de değişmiştir. Askerî yapı, siyasal alandaki konumunu yeniden tanımlamak durumunda kalmış ve daha çok hukuk, sivil denetim ve meşruiyet tartışmalarıyla birlikte ele alınmaya başlanmıştır. Ayrıca dijital teknolojilerin gelişmesiyle birlikte bilgi, veri ve teknoloji askerî gücün önemli parçaları hâline gelmiştir. Genel olarak bu bölüm, milenyum sonrası dönemde askerî modernleşmenin teknolojik ve kurumsal dönüşüm üzerinden nasıl yeni bir aşamaya geçtiğini ve ordunun toplum içindeki rolünün nasıl yeniden şekillendiğini anlatmaktadır.

1. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışma, askerî yapının tarihsel dönüşümünü açıklarken tek bir kuramsal çerçeveye yaslanmak yerine, klasik sosyoloji kuramları ile tarihsel sosyolojinin sunduğu açıklayıcı imkânlardan destekleyici biçimde yararlanmaktadır. Kuram, bu çalışmada belirleyici bir şema olmaktan ziyade, tarihsel gerçekliğin sosyolojik olarak anlamlandırılmasına katkı sunan bir işlev olarak görülmektedir. Bu yaklaşım, askerî modernleşmenin Osmanlı’nın kuruluş döneminden günümüz Türkiye’sine uzanan seyrini, katmanlı bir süreç olarak ele almaktadır. Bu nedenle çalışma boyunca farklı kuramsal yaklaşımlar birbirini tamamlayan bir çerçeve içerisinde değerlendirilmiştir.

Klasik sosyoloji kuramları ve askerî yapının dönüşümü noktasında klasik sosyoloji, modern toplumların oluşumunu açıklarken devlet, bürokrasi, disiplin ve rasyonalite gibi kavramlar etrafında şekillenen güçlü analizler sunmaktadır. Bu çalışma, askerî modernleşmeyi açıklarken kavramsal katkıları doğrudan bir kuram aktarımı şeklinde değil de askerî yapının tarihsel dönüşümünü anlamaya yardımcı olan analitik araçlar olarak kullanacaktır. Örneğin Weber’in rasyonalite ve bürokrasi vurgusu, askerî yapının modernleşme sürecinde nasıl daha düzenli, hiyerarşik ve kurallara bağlı bir örgütlenmeye evrildiğini anlamada açıklayıcı olabilmektedir. Osmanlı döneminden başlayarak, ıslahat hareketleri, Cumhuriyet’in kuruluş süreci ve

günümüz Türkiye'sindeki askerî yapılanma, bu çalışmada kronolojik bir bütünlük içerisinde incelenmektedir. Bu çerçevede askerî modernleşme, ne tamamen kopuşlarla ilerleyen bir süreç ne de kesintisiz bir gelişim çizgisi olarak değerlendirilmiştir. Aksine askerî yapı, bazı dönemlerde hızlanan, bazı dönemlerde durağanlaşan bir dönüşümü sunmaktadır. Bu nedenle modernleşme sürecinin kendi içinde farklı dinamikler taşıdığı düşünülmektedir. Askerî modernleşme sürecinde profesyonelleşme, askerî faaliyetin geçici bir uğraş olmaktan çıkarak eğitim, uzmanlık ve kariyer temelli bir meslek alanına dönüşmesini ifade etmektedir. Bu süreç, askerliğin yalnızca fiziksel güçle değil aynı zamanda bilgi ve strateji ile icra edilen bir alan hâline gelmesini beraberinde getirmiştir. Merkezîleşme ise askerî yapının devletin merkezî otoritesi altında toplanmasını ifade etmektedir. Bu süreç, askerî gücün siyasal iktidarla kurduğu ilişkiyi de tanımlamış ve sivil-asker ilişkilerinin biçimlenmesinde belirleyici olmuştur. Zihniyet dönüşümü ise, askerî modernitenin görünmez fakat belirleyici boyutlarından biridir. Askerin kendisini nasıl konumlandığı, savaşın anlamının nasıl kavrandığı ve disiplinin nasıl içselleştirildiği, askerî yapının toplumsal işlevini doğrudan etkilemiştir. Bu çalışma, zihniyet dönüşümünü askerî modernleşmenin tamamlayıcı değil, kurucu bir unsur olarak ele almaktadır. Bu nedenle askerî yapı yalnızca kurumsal bir dönüşüm üzerinden değil, aynı zamanda düşünsel ve toplumsal değişim üzerinden de değerlendirilmektedir. Norbert Elias, uygarlık sürecini açıklarken bireylerin davranış yapıları ile toplumsal yapı arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Ona göre toplumda düzenin, örgütlenmenin ve karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin artması, insanların davranışlarını ve kişilik yapılarını da dönüştürmektedir.

“İnsanların duygu ve denetim yapılarındaki, kuşaklar boyunca tek ve belirli bir yöne, yani denetimlerin farklılaşma ve sabitleşme yönüne doğru süren bir dönüşümün varlığının kanıtlanması başka bir soruyu da gündeme getirir: Kişilik yapılarında görülen bu tür uzun süreli dönüşümlerin, aynı şekilde belirli bir yöne, yani daha üst düzeyde bir toplumsal ayrışma ve bütünleşme yönüne doğru ilerleyen uzun süreli toplumsal yapı dönüşümleriyle ilişkilendirilmesi mümkün olabilir mi?” (Elias, 2000:11)

Bu yaklaşımda toplum karmaşıklaştıkça insanlar arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkileri güçlenmekte, devlet yapısı merkezîleşmekte ve kurumsal denetim artmaktadır şeklinde bir anlayış söz konusudur. Buna bağlı olarak bireylerden beklenen davranış biçimleri de değişmektedir. Özellikle disiplin, itaat, duygu kontrolü ve davranışların düzenlenmesi gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Bu durum askerî

modernleşme açısından değerlendirildiğinde, modernleşmenin yalnızca askerî kurumların teknik olarak dönüşmesiyle sınırlı olmadığı görülmektedir. Aynı zamanda askerlerin ve toplumun disiplin anlayışında, davranış biçimlerinde ve denetim mekanizmalarında da önemli değişimler meydana gelmiştir. Toplum kavramı yalnızca hükümdar, hanedan ya da savaş ekseninde değerlendirilen bir yapı olmaktan çıkmış, gündelik yaşamı ve sosyal ilişkileri de içine alan daha geniş bir anlam kazanmıştır. Bu durumun modernleşmenin toplumsal ilişkileri ve düşünce biçimlerini de dönüştürdüğü görülmektedir. Savaşların toplumlar üzerindeki etkisine de dikkat çekilmektedir. Uzun süren savaşlar, devletlerin daha merkezî bir yapıya dönüşmesine neden olmuş ve bu süreçte disiplin anlayışı güçlenmiştir. Özellikle ordularda itaat, düzen ve duygu kontrolü daha önemli hale gelmiştir. Askerî mücadeleler, uygarlık sürecinin önemli kırılma noktalarını oluşturmaktadır. Çünkü savaşlar yalnızca askerî alanı değil, devlet yapısını, toplumsal düzeni ve bireylerin davranış biçimlerini de etkilemiştir. Sürekli savaş ortamı devletlerin daha merkezî, orduların ise daha disiplinli hale gelmesine yol açmıştır. Bu nedenle askerî mücadeleler, uygarlık sürecini hızlandıran temel etkenlerden biri olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşım askerî modernleşmenin toplumsal boyutunu anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır (Elias, 2000).

Osmanlı devlet yapısı değerlendirilirken siyasal otoritenin niteliğine dikkat çekilmektedir. Devletin toplum üzerindeki gücü açıklanırken şu ifade kullanılmaktadır: *“Hobbes’a göre devletin kaynağı zapt ve fetih ile halk üzerinde kurulan gücün miras gibi geçer oluşu, yani devletin bir baba mülkü sayılışdır.”* (Berkes, 2012:25). Osmanlı’daki siyasal yapı, merkezî otoritenin güçlü olduğu ve askerî yapının devlet düzeninin temel dayanaklarından biri haline geldiği bir sistemdir (Berkes, 2012:25). Askerî kurum yalnızca savaşla ilgili bir yapı değildir. Aynı zamanda merkezîleşmenin, disiplin anlayışının ve devlet-toplum ilişkilerinin yeniden şekillenmesinin önemli araçlarından biri olarak görülmektedir. Modernleşme sürecinde ordunun profesyonelleşmesi, disiplinin güçlenmesi ve merkezî devlet yapısının daha belirgin hale gelmesi, devlet anlayışının gelişiminde etkili olmuştur (Berkes, 2012:25). Şerif Mardin, Osmanlı modernleşmesini açıklarken merkez-çevre ilişkisine ve askerî sınıfın devlet yapısındaki yerine özel önem vermektedir. Osmanlı yönetim yapısının en belirgin özelliklerinden biri, merkezî askerî karakter taşımasıdır. Bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: *“Osmanlı yönetici sınıfının bir başka özelliği, merkezî bir ölçüde askerî yapıya sahip olmasıdır ve İmparatorluğun*

başarısı, büyük ölçüde, askerî güçleri denetleyip harekete geçirmekten doğan bir başarıydı” (Mardin, 1990:35). Bu yaklaşımda askerî sınıf, yalnızca savaş alanında görev yapan bir yapı değil aynı zamanda devletin merkezî otoritesini ayakta tutan ve onu temsil eden temel unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Yönetici sınıfın “asker sınıfı” olarak tanımlanması, Osmanlı’da siyasal gücün askerî yapı ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Osmanlı sisteminde yükselmenin büyük ölçüde liyakate dayandığını ve devlet hizmetinde başarılı olan kişilerin yönetici konumlara gelebildiğini belirtmektedir (Mardin, 1990:35). Mardin ayrıca Osmanlı’da merkezîleşme sürecinin toplumla tam anlamıyla bütünleşemediğine dikkat çekmektedir. *“Osmanlı İmparatorluğu, miras yoluyla geçen bir bürokrasi ve feodal beyler tarafından değil de merkezden denetlenen bir ordu kurmakta başarı göstermişti”* (Mardin, 1990:32). Bu ifade, Osmanlı askerî yapısının feodal sistemden farklı olarak doğrudan merkezî otoriteye bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ordu, feodal beylerin elinde değil de doğrudan merkez tarafından yönetiliyordu. Bu da ordunun daha düzenli olmasını ve Osmanlı’nın güçlenmesini sağlıyordu. Feodal beyler kendi güçlerini kullanıp bağımsız hareket etseydi devlet içinde birlik bozulabilirdi ancak ordu doğrudan merkeze bağlı olduğunda emirler daha kolay uygulanıyor ve devlet ordunun kontrolünü elinde tutuyordu. Ancak toplumun bu merkezî yapıya tam olarak uyum sağlayamaması, merkez ile çevre arasında belirli kopuklukların oluşmasına neden olmuştur (Mardin, 1990:32). Ordu ve bürokrasi merkezden yönetilmekte, disiplin ve profesyonelleşme anlayışı bu yapı üzerinden gelişmektedir. Osmanlı Devleti, Batı karşısındaki askerî gerilemeyi fark ettikten sonra modernleşme ihtiyacını ilk olarak ordu üzerinden hissetmiştir. Bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: *“Böylece, daha XVIII. yüzyıl başlarında, Batı’nın askerî kuramlarının ve silah gücünün imparatorluğa nasıl getirilebileceği önemli bir devlet sorunu olmuştur.”* (Mardin, 1991:12). Bu yaklaşım, Osmanlı modernleşmesinin askerî alandaki ihtiyaçlardan doğduğunu göstermektedir. Batı’nın askerî üstünlüğü karşısında devlet, ordunun teknik yapısını ve eğitim sistemini değiştirmeye yönelmiştir. Böylece modernleşme süreci askerî kurumun yeniden düzenlenmesi üzerinden ilerlemeye başlamıştır. Bu bağlamda modernleşme, *“Toplumların aynı zamanda gittikçe farklılaştıkları ve merkezîleştikleri bir süreçtir”* (Mardin, 1991:27; akt. Eisenstadt, 1966).

Max Weber'in bürokrasi ve otorite kavramları, Türk modernleşmesinin askerî kurum üzerinden okunmasında önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Weber, modern bürokratik yapının işleyişini açıklarken bürokrasiyi rasyonel ve disiplinli bir mekanizma olarak değerlendirmektedir. Bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: *“Tıpkı bir makine gibi, bürokrasi, enerjileri standardize edilmiş görevlerin yerine getirilmesine hasreden en rasyonel sistemdir.”* (Weber, 2005:6). Weber'in bu yaklaşımı, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte askerî kurumun merkezîleşmesini ve disiplin anlayışını açıklamak açısından önemlidir. Özellikle ordunun hiyerarşik yapısı, görevlerin belirli kurallara göre düzenlenmesi, Weber'in bürokrasi anlayışıyla benzerlik göstermektedir. Weber ayrıca modern dünyada bürokratikleşmenin kaçınılmaz bir süreç olduğunu belirtmektedir. Ona göre bürokratik yönetimin temelinde teknik bilgi ve uzmanlaşma bulunmaktadır (Weber, 2005:6). Bu durum özellikle Osmanlı modernleşme sürecinde açılan askerî eğitim kurumlarında görülebilmektedir. Askerî eğitim kurumları, yalnızca asker yetiştiren yapılar değildir, teknik bilgiye dayalı uzmanlaşmanın ve profesyonelleşmenin geliştiği merkezler haline gelmiştir. Bu yönüyle askerî eğitim kurumları modernleşmenin taşıyıcı alanlarından biri olmuştur.

Weber'in bürokrasiye ilişkin değerlendirmelerinde disiplin ve kontrol mekanizması önemli bir yer tutmaktadır. *“Bürokrasinin işleyişi insanı, modern toplumsal ve ekonomik düzenin yönetiminin bağlı olduğu özelleşmiş iş bölümünün demir kafesinde mahkûm etmektedir.”* (Weber, 2005:7). Bu yaklaşımda ordular, belirli kurallar çerçevesinde işleyen ve bireyi sistemin bir parçası haline getiren kurumsal yapılardır. Böylece bireyin davranışları da kurumsal disiplin çerçevesinde şekillenmektedir. Weber'in otorite tipolojisi de askerî kurumun devlet-toplum ilişkilerindeki dönüşümünü anlamak açısından açıklayıcıdır. Weber, geleneksel otoritenin askerî güçle birlikte patrimoniyal bir yapıya dönüşebileceğini belirtmektedir. Bunun yanında Weber, meşru otoriteyi üç farklı temelde açıklamaktadır. Bunlar yasal, geleneksel ve karizmatik otoritedir. Weber'in bu sınıflandırması, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde devletin meşruiyet anlayışındaki değişimi değerlendirmek açısından önemlidir (Weber, 2005:40). Özellikle modernleşme askerî kurumun profesyonelleşmesini ve bürokratik yapının gelişmesini desteklemiştir. Bu nedenle Weber'in kavramları, askerî modernleşmenin kurumsal ve toplumsal boyutlarını birlikte değerlendirmek açısından önemlidir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Askerî sosyoloji alanında ilgili bilimsel literatür incelendiğinde sınırlı sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir. Bu konuda yapılan sınırlı sayıdaki çalışmalardan biri, İ. Yılmaz'ın (2022) yapmış olduğu *Ordu ve Askerî Habitus; Pierre Bourdieu Sosyolojisi Üzerinden Bir Analiz* başlıklı çalışmadır. Yılmaz bu çalışmada Türk Silahlı Kuvvetleri'ni, Pierre Bourdieu'nun Habitus kavramı ekseninde ele alıp değerlendirmektedir ve askerî yapı içerisindeki hiyerarşi, sermaye farklılıkları gibi hususlar üzerinde durmaktadır. Araştırmada özellikle ordu içerisindeki rütbe farklılıklarının yaşam tarzı, tüketim alışkanlıkları ve simgesel mücadeleler üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Bu kapsamda teorik tartışmaların yanı sıra anket verileri ve SPSS analizlerinden de yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda, askerî yapı içerisindeki eşitsizliklerin ve farklı yaşam deneyimlerinin, bireylerin düşünce ve davranışlarını şekillendirdiği ve ordu içerisindeki hiyerarşik yapı ve farklı sermaye türlerine dayalı ilişkilerin ordudaki konumları etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

2.1. Ordu-Toplum İlişkileri Çalışmaları

C. Sağlam'ın (2021) yapmış olduğu *İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk Ordusunda Mekanizasyon ve Ordu-Toplum İlişkilerinde Modernleştirme Misyonu* başlıklı bu çalışma, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan askerî yardımlarıyla birlikte Türk ordusunda yaşanan mekanizasyon sürecinin toplum üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çalışmanın amacı, ordunun gelişme sürecindeki rolünün bu dönemde nasıl değiştiğini ortaya koymaktır. Araştırmada özellikle zorunlu askerlik, kırsal kalkınma ve ordunun eğitim işlevi üzerinden ordu-toplum ilişkileri ele alınmıştır. Çalışma sonucunda, ordunun yalnızca askerî bir kurum olarak değil, aynı zamanda gelişmenin taşıyıcı taşınmasında etkili bir araç olarak işlev gördüğü sonucuna ulaşılmıştır.

C. Sağlam'ın (2025) yapmış olduğu *TSK'nın Profesyonelleşme Sürecinin Emekli ve Müstaflı Uzman Erbaşlar Üzerinden Analizi* başlıklı bu çalışma, uzman erbaşların orduya katılmadan önceki yaşamları, askerlik sürecindeki deneyimleri ve ordudan ayrıldıktan sonraki sivil yaşam süreçleri ele alınmıştır. Çalışmada özellikle uzman erbaşların sosyoekonomik geçmişleri, mesleğe yönelme nedenleri, askerî yaşam içerisinde karşılaştıkları sorunlar, aile ilişkileri, toplumdaki konumları ve sivil hayata uyum süreçleri incelenmiştir. Araştırmada karma yöntem kullanılmış, hem

görüşmelerden elde edilen nitel veriler hem de anketlerden elde edilen nicel veriler birlikte değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, Türk Silahlı Kuvvetleri'nde profesyonelleşme süreci yaşansa da uzman erbaşların meslek hayatı boyunca çeşitli yapısal sorunlarla karşı karşıya kaldıkları görülmüştür. Ayrıca çalışmada, uzman erbaşların mesleki aidiyet duyguları, iş tatminleri ve ordudan ayrıldıktan sonraki uyum süreçlerinin etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

A. G. Tutkun'un (2024) yapmış olduğu *Sosyal Teoride Askerî Sosyoloji Perspektifleri Üzerine Bir İnceleme* başlıklı çalışmasında, askerî sosyolojinin diğer alt alanlarına kıyasla daha geç gelişen bir alan olduğu ve bu alanın teorik temellerinin nasıl şekillendiği ele alınmıştır. Çalışmada, askerî alanın uzun süre daha çok tarih, uluslararası ilişkiler ve psikoloji çerçevesinde incelendiği, ancak askerlik ve ordu kavramlarının aslında sosyolojik açıdan da önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu doğrultuda klasik ve çağdaş sosyoloji kuramlarının asker ve ordu olgusunu nasıl açıkladığı incelenmiş, askerî sosyolojinin kurucu teorik ve kavramsal temelleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda, sosyologların askerî alanın anlaşılması ve geliştirilmesinde önemli bir rol üstlenebileceği ve askerî sosyolojinin daha sistematik ve verimli bir şekilde ele alınmasına katkı sağlayabilecek temel aktörlerden biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ş.N. Koca'nın (2022) yapmış olduğu *Askerî Sosyoloji Bağlamında Morris Janowitz'in ve Samuel P. Huntington'ın Sivil-Asker İlişkileri Modellemesine Göre Türkiye Sivil-Asker İlişkilerinin Sosyolojik Analizi* başlıklı bu çalışmada, askerî sosyoloji disiplini çerçevesinde sivil-asker ilişkileri ele alınmış ve özellikle Türkiye'de 1960-2016 yılları arasındaki siyasal ve toplumsal gelişmeler sosyolojik bir bakışla incelenmiştir. Çalışmada disiplinin kuramsal temelleri doğrultusunda Morris Janowitz ve Samuel P. Huntington'ın sivil-asker ilişkilerine dair yaklaşımlarına yer verilmiş, profesyonel ordunun toplumsal ve siyasal etkileri ile sivil denetim mekanizmalarının önemi tartışılmıştır. Bu kapsamda Türkiye'de askerî vesayet kültürü, militarist yapı, darbeler ve sivil kontrol girişimleri dönemsel olarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, belirli dönemlerde sivil kontrolün zayıflamasıyla birlikte askerî tahakkümün siyasal ve toplumsal alanda hegemonik bir yapı oluşturduğunu göstermiştir. Sonuç olarak çalışma, Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin uzun vadede militarist bir yapıdan

daha sivilleşmiş ve demokratik bir yapıya doğru dönüşüm geçirdiğini ve bu dönüşümün toplumsal değişimle birlikte ilerlediğini ortaya koymuştur.

2.2. Askerî Habitus Çalışması

İ. T. Yılmaz'ın (2022) yapmış olduğu *Ordu ve Askerî Habitus; Pierre Bourdieu Sosyolojisi Üzerinden Bir Analiz* başlıkla çalışmada ordu, Pierre Bourdieu'nün sosyolojik yaklaşımı çerçevesinde ele alınarak askerî yapının toplumsal olarak nasıl işlediği analiz edilmiştir. Çalışmanın temel odağını Bourdieu'nün pratik teorisi oluşturmuştur. Bu kapsamda alan, habitus ve sermaye kavramları askerî yapı özelinde ayrıntılı biçimde tartışılmıştır. Araştırmada, TSK içerisindeki hiyerarşik düzenin ve sermayenin eşitsiz dağılımının, askerlerin deneyimlerini ve yaşam koşullarını doğrudan etkilediği ve bu farklılıkların “askerî habitus” üzerinden anlaşılabilceği ileri sürülmüştür. Nicel bölümde ise bu hiyerarşik yapının etkisi SPSS kullanılarak analiz edilmiş, rütbe ile bazı tutum ve katılım düzeyleri arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Sonuç olarak çalışma, askerî alanın yalnızca örgütsel bir yapı değil, aynı zamanda eşitsizliklerin üretildiği ve habitus yoluyla yeniden kurulduğu bir toplumsal alan olduğunu ortaya koymuştur.

2.3. Modernleşme Çalışmaları

A. Bora'nın (2025) yapmış olduğu *Modernleşme ve Toplumsal Değişim Bağlamında Türk Ordusunun Sosyolojik Analizi* başlıklı çalışmada ise askerî sosyoloji kapsamında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Türkiye'nin gelişme sürecindeki yeri ve toplumla kurduğu ilişki incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, ordunun gelişme sürecinde nasıl bir rol üstlendiğini ve toplum üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Bu kapsamda Osmanlı'dan günümüze uzanan süreçte ordunun eğitim, teknoloji, siyaset ve toplumsal yapı üzerindeki etkileri ele alınmış ve ayrıca Ergenekon, Balyoz ve 15 Temmuz gibi güncel olaylar üzerinden ordu-toplum ilişkisi değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, TSK'nın yalnızca güvenlik sağlayan bir kurum olmadığı, aynı zamanda toplumsal dönüşümde de etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte ordunun toplumla ilişkisinin zaman zaman güven oluştururken zaman zaman da toplumsal gerilimlere neden olduğu görülmüştür.

A. Başpınar'ın (2010) yapmış olduğu *Askerî Sosyoloji: Tarih ve Kaynaklar* başlıklı bu çalışma, askerî sosyolojinin ortaya çıkışı ve gelişim sürecini incelemektedir. Çalışmanın amacı, askerî sosyolojinin tarihsel kaynaklarını, hangi

alanlara odaklandığını ve literatürde nasıl şekillendiğini ortaya koymaktır. Bu kapsamda özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan ordusunda yapılan araştırmalar, askerî sosyolojinin kurumsallaşma süreci ve literatürde öne çıkan konular ele alınmıştır. Çalışma sonucunda askerî sosyolojinin zamanla yalnızca ordu içi araştırmalarla sınırlı kalmadığı, akademik bir çalışma alanına dönüştüğü ve Türkiye’de bu alandaki eksikliği gidermeye yönelik bir katkı sunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

N. Terzi’nin (2022) yapmış olduğu *Askerî Sosyolojinin Kuruluşu: Samuel A. Stouffer* başlıklı çalışmasında, İkinci Dünya Savaşı sürecinde ABD ordusunun artan asker ihtiyacıyla birlikte ortaya çıkan moral ve verimlilik sorunları ele alınmış ve bu sorunlara çözüm üretme sürecinde sosyal bilimlerin ve özellikle sosyolojinin oynadığı rol incelenmiştir. Bu bağlamda Samuel A. Stouffer’ın ordu içinde yürüttüğü araştırmalar, geliştirdiği istatistiksel yöntemler ve nicel sosyolojinin oluşumuna yaptığı katkılar merkeze alınmıştır. Çalışmada, yarım milyondan fazla asker üzerinde yapılan araştırmaların derlendiği “The American Soldier” adlı dört ciltlik eserin ilk iki cildi üzerinden; askerlerin uyum problemleri, liderliğe ve sosyal kontrole yönelik tutumları, görev dağılımı ve memnuniyet düzeyleri ile Afro-Amerikan askerlerin deneyimleri gibi konular incelenmiştir. Elde edilen bulgular, orduda yaşanan sorunların yalnızca askerî değil aynı zamanda sosyolojik bir boyut taşıdığını ve bu sorunların analizinde sosyal bilimlerin önemli bir işlev gördüğünü ortaya koymuştur.

Y. Karadaş’ın (2011) yapmış olduğu *Osmanlı Ordusunda Modernizasyon ve Demodernizasyon, 1826-1918* başlıklı bu çalışmada, Osmanlı ordusunun son yüz yıllık modernleşme süreci, toplumsal ve ekonomik dönüşümlerle ilişkili olarak ele alınmış ve ordu modernizasyonunun, imparatorluğun genel vergi sistemindeki değişimler ve merkezîyetçi devlet yapısının güçlenmesi ile ordu modernizasyonu arasındaki bağlantı incelenmiştir. Askerî alanda silah teknolojisinin yenilenmesi, subay eğitim sisteminin dönüşmesi ve hiyerarşik yapının yeniden inşası gibi modernleşme adımları detaylandırılmıştır. Ancak bu süreçlerin, Osmanlı’nın geleneksel toplumsal ve ekonomik yapılarıyla tam uyumlu bir zemine oturmadığı ve bu nedenle çeşitli dirençlerle karşılaştığı da vurgulanmıştır. Çalışmada bu dirençler “demodernizasyon” kavramı ile açıklanmış ve modernleşme sürecini yavaşlatan yapısal unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak 93 Harbi, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı gibi büyük savaşların hem modernleşme adımlarının hem de bu süreci sınırlayan

demodernizasyon etkilerinin somut biçimde gözlemlendiği tarihsel alanlar olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıda ulaşılan çalışmalar doğrultusunda ilgili bilimsel literatür incelendiğinde, askerî sosyoloji alanında yapılan araştırmaların çoğunlukla askerî kurumun toplumsal etkileri, ordu-toplum ilişkileri, gelişme süreci ve askerî yapının kurumsal dönüşümü üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bununla birlikte literatürde yer alan çalışmaların önemli bir kısmının belirli dönemler, belirli olaylar ya da kuramsal tartışmalar çerçevesinde ele alındığı dikkat çekmektedir. Bu çalışma ise söz konusu literatürden farklı olarak, Osmanlı Devleti'nin askerî yapılanmalarından başlayarak günümüz Türkiye'sine kadar uzanan askerî dönüşüm sürecini tarihsel süreklilik içerisinde sosyolojik bir perspektifle ele almayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışma, askerî yapının yalnızca kurumsal dönüşümünü değil, disiplin anlayışı, askerî kültür, kimlik inşası, toplumsal denetim ve ordu-toplum-devlet ilişkileri üzerindeki etkilerini de birlikte değerlendirmektedir. Ayrıca askerî değişim süreci, yalnızca teknik ya da askerî yenilikler üzerinden değil; toplumsal, kültürel ve siyasal dönüşümlerle kurduğu ilişki bağlamında analiz edilmektedir. Bu yönüyle çalışma, askerî sosyoloji literatürüne tarihsel ve sosyolojik boyutları birlikte ele alan bütüncül bir değerlendirme sunmayı hedeflemektedir.

3. YÖNTEM VE ANALİTİK YAKLAŞIM

Askerî Sosyoloji Perspektifinde Türk Modernleşmesi başlıklı bu çalışmanın ana problemi şudur: Türk modernleşmesi askerîye üzerinden okunurken gelişme sürecinde askerî kurumun merkezîleşme, disiplin, profesyonelleşme ve devlet-toplum ilişkilerinin yeniden üretimindeki rolü nasıl dönüşmüştür? Çalışma kapsamında bu soruya yanıt bulunmaya çalışılacaktır. Osmanlı döneminden başlayarak günümüze kadar bu noktada yapılan düzenlemeler, değişiklikler ve önemli kırılma noktaları ve gelişmeler bu soru ışığında ele alınıp değerlendirilecektir.

Ayrıca çalışmanın kuramsal zemini, devlet, bürokrasi ve rasyonelleşme üzerine geliştirilen literatür doğrultusunda şekillendirilmiştir. Araştırmanın analiz süreci, Osmanlı döneminden başlayarak günümüz Türkiye'sine kadar uzanan kronolojik bir çerçevede yürütülmüştür. Çalışmada temel analiz birimi askerî kurum olup, bu kurum yalnızca örgütsel bir yapı olarak değil, devletle ve toplumla kurduğu ilişkiler ile ürettiği düşünsel ve ideolojik çerçeve kapsamında ele alınmıştır. Analiz üç temel düzey

üzerinden gerçekleştirilmiştir. İlk olarak kurumsal düzeyde, askerî teşkilatın yapısı, merkezîleşme süreçleri ve profesyonelleşme dinamikleri incelenmiştir. İkinci olarak siyasal düzeyde, devlet-ordu ilişkisi ile bu ilişkinin dayandığı meşruiyet kaynakları değerlendirilmiştir. Üçüncü olarak ise zihinsel/kültürel düzeyde, askerî kurumun ürettiği ideolojik çerçeve ve toplumla kurduğu etkileşim biçimleri analiz edilmiştir. Bu çok katmanlı yaklaşım sayesinde, askerî kurumun tarihsel dönüşümü bütüncül bir perspektifle ele alınmıştır. Birincil ve ikincil kaynakların birlikte kullanılması, araştırmanın farklı veri kaynaklarıyla desteklenmesini sağlayarak geçerlilik ve güvenilirliğini artırmıştır.

Askerî yapı, farklı dönemlerde nasıl örgütlenmiş, hangi işlevleri üstlenmiş ve toplumsal yapı ile nasıl ilişkiler kurmuştur soruları, tarihsel bağlam dikkate alınarak ele alınmıştır. Analiz, Osmanlı döneminden başlayarak günümüz Türkiye'sine kadar uzanan kronolojik bir çerçevede gerçekleştirilmiş olup her dönem kendi siyasal, toplumsal ve askerî koşulları içerisinde değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, anakronik yorumlardan kaçınmayı, her dönemi kendi tarihsel ve toplumsal bağlamı içinde değerlendirmeyi ve askerî bağlamsal niteliğini görünür kılmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın analitik yaklaşımı ise, askerî gelişmeyi ne mutlak bir kopuş ne de düzenli bir ilerleme süreci olarak kabul etmektedir. Askerî yapıların dönemsel ihtiyaçlara göre yeniden şekillenebildiği ve bazı unsurların süreklilik gösterirken, bazı unsurların radikal biçimde dönüşebileceği göz önüne alınarak süreklilik ve kırılma noktalarını birlikte ele alıp askerî gelişmenin tek tip bir model yerine, tarihsel koşulların ürünü olan değişken bir deneyim olduğunu savunmaktadır. Sosyolojik perspektif, bu dönüşümü yalnızca kurumlar üzerinden değil aynı zamanda toplumsal ilişkiler, kimlik inşaları ve zihniyet kalıpları üzerinden daha geniş bir perspektifle okumayı mümkün kılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM: OSMANLI'DA ASKERÎ YAPININ KURULUŞ VE GELİŞİM SÜRECİ

Bu bölüm, Osmanlı askerî yapısının beylik ölçeğindeki yerel örgütlenme biçimlerinden, klasik dönemde kurumsallaşmış ve merkezî bir askerî rasyonalitenin hâkim olduğu yapıya doğru geçirdiği dönüşümü ele almaktadır. Osmanlı askerîsinin erken safhalarında görülen dönüşüm, savaş pratiğinin toplumsal iş bölümüyle yeniden örgütlenmesini, askerî statülerin giderek kalıcı ve maaşlı bir nitelik kazanmasını ve merkezî otoritenin bu yapı üzerindeki denetiminin artmasını içermektedir. Bu süreçte askerî yapı yalnızca dış tehditlere karşı bir savunma mekanizması değil, aynı zamanda merkezî devletin taşra üzerindeki hâkimiyetini tesis eden bir araç hâline gelmiştir. Söz konusu dönüşüm, yalnızca askerî tekniklerin veya teşkilat yapısının değişimi olarak değil de devletin toplumsal gruplarla kurduğu ilişki biçimlerinin, iktidarın örgütlenme tarzının ve meşruiyet zeminlerinin yeniden tanımlanması süreci olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede askerîye, Osmanlı bağlamında Batı merkezli ilerlemeci bir modelin yansıması değil, devletin kendi tarihsel koşulları içinde geliştirdiği özgül bir kurumsallaşma biçimi olarak ele alınmaktadır. Bölüm boyunca ele alınan tarihsel kesitler, askeriye'nin tekil bir reform anının ürünü olmadığını, farklı dönemlerde, farklı aktörler aracılığıyla ve değişen siyasal ihtiyaçlara bağlı olarak biçimlenen süreklilik ve kırılmalar bütünü içinde geliştiğini göstermektedir. Bu bağlamda Osmanlı askerî yapısı, klasik döneme gelindiğinde yalnızca savaşma kapasitesiyle değil, aynı zamanda devletin kurumsal bir yansıması olarak işleyen, rasyonel ve merkezî bir düzenin taşıyıcısı hâline gelmiştir.

1.1. Osmanlı'da Askerî Düzenin Kuruluşu

Orhan Gazi dönemi, savaşın yalnızca askerî bir faaliyet değil, aynı zamanda Osmanlı toplumunda belirleyici bir toplumsal örgütlenme biçimi olarak işlediği bir tarihsel evreye karşılık gelmektedir. Elias'ın uygarlık süreci yaklaşımına göre bu dönemde savaş, sadece askerî bir faaliyet olarak değil, aynı zamanda insanların statü kazanması, ekonomik paylaşımlar, siyasal meşruiyet ve toplumsal aidiyetlerin oluşumu gibi birçok alanı etkileyen bir düzenleyici unsur olarak görülmektedir (Elias, 2000). Bu dönemde askerî birlikler, yönetilebilirlik ve denetim ihtiyacının bir sonucu olarak onluk ve yüzlük gruplar hâlinde tasnif edilmeye başlanmıştır. Onbaşı ve yüzbaşı gibi unvanlar, rütbeye dayalı soyut makamları değil doğrudan sorumluluk alanını ifade

eden pratik görev tanımlarını yansıtmaktadır. Bir onbaşının “on” kişiden, bir yüzbaşının ise “yüz” kişiden sorumlu olması, askerî otoritenin karmaşık bir hiyerarşiden ziyade, sayıya ve yüz yüze ilişkilere dayalı bir örgütlenme üzerinden kurulduğunu göstermektedir (Uzunçarşılı, 1984). Bu yapı, savaşın yalnızca cephede yürütülen bir faaliyet değil, aynı zamanda toplumu disipline eden ve düzenleyen bir mekanizma olduğunu ortaya koymaktadır. Burada askerî gücün denetlenebilirliğini artırırken, aynı zamanda Osmanlı toplumunda itaat, bağlılık ve sorumluluk ilişkilerini de yeniden üretmiştir. Bu yönüyle onlu ve yüzlü sistem, erken dönemde savaşın toplumsal bir organizasyon biçimi olarak işleyişini somutlaştıran önemli bir örnek sunmaktadır. Kökeni M.Ö. 209’da Mete Han döneminde geliştirilen askerî örgütlenme anlayışına dayanan onlu sistem, Orta Asya Türk devletlerinde kurumsal bir yapı olarak ortaya çıkmıştır.

“Türk ordusunun kuruluş tarihi olarak kabul edilen M.Ö.209 tarihinde ilk defa disiplinli askerî birliğin temeli kabul edilen 10’lu sistemin oluşumu söz konusudur. Mete Han ile ortaya çıkan bu teşkilatlanma modeli, devlet güçlerinin kabile, soy vb. ayrıcalıklarına bakılmaksızın 10’lu sisteme göre teşkilatlanarak, merkezden tayin edilen komutanlar aracılığı ile en üstte bir sevk ve idare makamına bağlanması ile gerçekleştirilmiştir. Bu usul ile taktik seviyeden itibaren başlayan askerî hiyerarşi, stratejik seviyede bir başkomutanlık karargahına dönüşmüştür.” (Şen, 2022:351)

Osmanlı’nın erken döneminde Orhan Gazi devrinde savaşçı toplulukların pratik biçimde sevk ve idaresini mümkün kılan sayıya dayalı bir düzen mantığı olarak tarihsel süreklilik içinde yeniden üretilmiştir. Burada dikkati çeken unsurlardan biri olan bu teşkilatlanma modeli olarak adlandırılan söz konusu sistemin kabile, soy veya herhangi ayrıcalıklara bağlı kalınmaksızın bir idare makamına bağlanmasıdır. Söz konusu görev duygusu ve yetenek bu gibi kriterlerin önüne geçmektedir (Şen, 2022). Orhan Gazi’den I. Murad’a kadar olan süreçte Osmanlı askerî yapısı, toplumsal düzenle iç içe gelişen yenilikler üzerinden şekillenmiştir. Bu dönemde yaya ve müselleme teşkilatlarının kurulmasıyla ilk düzenli ve maaşlı askerî birlikler ortaya çıkmış, savaş zamanı kadar barış döneminde de devlete bağlı bir asker kitlesi oluşmuştur. Bu dönemde yaya ve müselleme teşkilatı ile ilgili olarak savaşçının devlete bağlılığı ile kurumsal izler görünmektedir. Nitekim birliklerin sürekli ve maaşlı asker tipinin başlangıcı olarak yorumlandığı belirtilir (Nicolle, 2013). Bu değişimin sosyolojik anlamı, askerî organizasyonların bağlarından kademeli olarak sıyrılıp merkezî otoriteye bağlanmasıdır.

I. Murad'ın tahta geçmesiyle birlikte kapıkulu sistemi doğar. Devşirme sisteminin henüz tam biçimini almamış ilk örnekleri, hükümdarın doğrudan kontrolünde maaşlı, sürekli ve eğitilmiş bir asker sınıfı oluşturma ihtiyacının ürünüdür. Bu durum Osmanlı askeriyesinin kurumsal bir rasyonalite eşiğidir. Çünkü yeni oluşacak olan ocak, sadece askerî güç değil, aynı zamanda devletin merkezîleşmesini sağlayan bir yönetim aracıdır. Kapıkulu askerleri savaşçı kimliğinin yanında padişaha sadakati temsil eden biri olarak örgütlenmiştir. Osmanlı ordusu politik ve askerî sadakati aynı şekilde birleştiren kendine özgü bir model oluşturmuştur (Nicolle, 2013). Bu yapı Osmanlının zihinsel katmanını besleyerek savaşçıyı yalnızca bir güç değil, aynı zamanda devletin sürekliliğini taşıyan bir unsur hâline getirir. Bu sürecin mekânsal boyutu tımar sistemiyle belirginleşir.

“Türkçe’de dirlik (dirilik) ile eş anlamlı kullanılan timâr (tumar) kelimesi sözlükte “bakım, ilgi” anlamına gelir. Terim olarak, Osmanlı merkez vilâyetlerinde bir süvari birliğini ve askerî-idarî hiyerarşiyi desteklemek amacıyla yapılan ve tevarüs yoluyla geçmeyen tahsisatı ifade eder.” (İnalcık, 2012)

Toprağın gelirlerinin belirli hizmet karşılığında askerlere tahsis edilmesi, yalnızca ekonomik bir düzenleme değil arazi, insan ve asker üçlüsünü birbirine bağlayan bir sosyolojik mekanizma oluşturmıştır. Tımarlı sipahiler, kendi bölgesinde hem askerî hem yarı-idari bir otorite olarak işlev görürken, Osmanlı toplumunun rütbeli ama yerelle bağını koruyan bir asker tipini üretmiştir. Bu yeni model padişaha bağlı bir merkezî ordu çekirdeğinin inşası olarak tanımlanır (Nicolle, 2013). Bunun yanı sıra padişaha bağlılığın devamında ise askerî teşkilatın da üstlerine bağlılığı söz konusudur. Bu durum *“Sadakat dendiğinde akıllarına ilk sultan değil, doğrudan bağlı oldukları mahalli ekâbir geldiğinden...”* (Nicolle, 2013:19) şeklinde de tanımlanmıştır.

Osmanlı kayıtlarında sipahilerin hizmeti karşılığı dirlik tahsis edilmesinin ifadesi bu idari örgütlenmenin kanıtıdır (Genç vd., 2010). I. Murad döneminde kurulan askerî düzen, savaşın anlamını da dönüştürmüştür. Gelişen merkezî yapı ve kapıkulu ocakları ile savaş, yalnızca genişleme amacı değil, devlet otoritesinin sürdürülmesi ve iç düzenin sağlanması açısından da bir araç hâline gelmiştir. Disiplin, artık yalnızca savaş meydanında değil, askerî günlük yaşamında da belirleyici olmaya başlamış ve onun karakteri haline gelerek genetiğine işlenmeye başlamıştır. Bu dönemde gerçekleşen zihinsel dönüşümün bir diğer yönü, asker kimliğinin topluma karşı konumlanmasıdır. Orhan Gazi döneminin *“toplumun içinden çıkan savaşçısı”* I. Murad

döneminde yerini topluma mesafeli, devletle özdeşleşmiş profesyonel askere bırakmıştır. Bu, askerî toplumdaki konumunu güçlendirdiği gibi, ordunun da giderek kendi iç normlarını üreten bir kurum hâline gelmesine yol açmıştır. Askerî devletin özü sayılması değişim açısından askerî zihniyetin kendi kendini yeniden üreten yapısını yansıtmaktadır (Rızaoğlu, 2022). Sonuç olarak Orhan Gazi'den I. Murad'a geçiş, kurumsal olarak kapıkulu ve tımar sistemi merkezî rasyonalitenin temellerini atmış, zihinsel olarak ise savaşçı karakteri devlete bağlı asker kimliğine dönüşmüştür. Bu dönüşüm, ileride Osmanlı klasik çağını şekillendirecek olan çizginin köklerini oluşturmuş, askerî hem toplumsal düzeni kuran hem de devlet aklının sürekliliğini sağlayan bir aktör hâline gelmesini mümkün kılmıştır.

1.2. Kapıkulu Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

I. Murad'dan II. Mehmed dönemlerine uzanan süreçte Kapıkulu Ocağı'nın ortaya çıkışı, Osmanlı askerî düzeninde köklü bir değişimi ifade etmiştir. Devşirme esasına dayanan yeniçeri ocağının kurulmasıyla askerlik, yerel bağlardan ayrılmış, düzenli maaş alan ve merkeze bağlı bir meslek haline gelmiş. Bu durum düzenli ve sürekli bir askerî yapının oluşmasını sağlamıştır. Askerî kimliği artık devlete bağlı bir profesyonel statü haline gelmektedir. Böyle bir yapı, padişahın merkezî otoritesini güçlendirmektedir. Çünkü sadakat topluluklara veya yerel beylere değil, doğrudan merkeze yönelir.

I. Murad zamanında Kazasker Çandarlı Kara Halil ile Molla Rüstem'in yönlendirmesiyle Acemi Ocağı'nın kurulmuştur (Beydilli, t.y.). Acemi Ocağı, merkeze alınan bireylerin yeniden sosyalleştirildiği, itaat, aidiyet ve devlet merkezli kimliğin üretildiği kurumsal bir eğitim alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle Yeniçeri Ocağı'nın sürekliliğini sağlayan toplumsal bir mekanizma işlevi görmüştür. Bu düzenleme ile bireysel savaşçıların yerini devletin kontrolünde eğitilen ve maaş alan profesyonel birlikler almaya başlamıştır. Savaşlarda esir alınan veya devşirme sistemiyle toplanan gençler belirli bir eğitimden geçirilmeye başlanır. *“Devşirme, devşirmek fiilinden ismi mastar olup “Toplama” anlamına gelmektedir. Kanunun gereğine göre halktan Hristiyan çocuklarının yeniçeri yapılmak için toplanması manasına gelse de kesin biçimde yeniçeriliğe özgü olmamıştır”* (Seçgin, Türkçelik, Soyupak, 2023. Akt. Karaman, 1991:19). Bu kurumsallaşma, ordunun padişaha bağlı merkezî karakterini güçlendirir ve devletin asker ihtiyacını öngörülebilir hale

getirmektedir. Bu dönem hem askerî hem sosyolojik olarak bir yeni insan tipinin üretildiği aşamadır. *“Devşirilen bu çocuklar saraylarda terbiye ve eğitim alıp, Türk-İslam adet ve geleneklerini öğrendikten sonra Enderun’daki ihtiyaç ve kıdemlerine göre Topkapı Sarayı’ndaki küçük ve büyük odalara verilirlerdi.”* (Seçgin, Türkçelik, Soyupak, 2023:1058) Bu sistem, Osmanlı saray yapısında hem eğitim hem de devlet hizmetine insan yetiştiren bir düzenin parçası olarak işlev görmüştür. Enderun’da yetişen bu kişiler, zamanla saray hizmetinden taşra yönetimine ve askerî görevlere kadar farklı alanlarda görev alarak devletin idarî yapısında önemli roller üstlenmişlerdir. Devşirme gençlerin bedenleri, davranışları, refleksleri ve düşünme biçimleri devlet lehine yeniden şekillenir. Burada dikkat çeken kavramlardan biri olan rıza kavramı söz konusudur. Eğitilmeye ve yeni bir mobilite ağına katılmaya rızası olan ve hazır olan askerler mevcut olmalıdır. Bu günümüz askerî eğitiminde saygı meselesini kalıcı ve güvenilir hale getirmektedir. Bu, Osmanlı askeriyesinin çekirdeğini oluşturan bir disiplinin ortaya çıkışıdır. Aynı zamanda Acemi Ocağı’nın sistematikliği, askerî emeğin rasyonelleşmesi anlamına gelir. Çünkü asker artık rastgele toplanan bir güç değil, öngörülebilir yetkinlik seviyeleri olan profesyonellerden oluşmaya başlamaktadır. I. Murad döneminin önemi yalnız kurumsal değil, aynı zamanda sosyolojik bir devrim niteliğindedir. Ordunun iç yapısında sınıf atlama, statü dönüşümü ve etnisiteli yapıların kaynaştırılması gibi gelişime özgü süreçler bu aşamada belirginleşmiştir.

Dinî ve dilsel uyum, saray ve devlet düzenine alışma, yani bir askerî kültüre sosyalizasyon sürecidir. Böylece bireysel kahramanlık yerine kurumsal bir düzen ve tekrar edilebilir bir eğitim standardı ortaya çıkmıştır. Burada askerîye artık bir okul gibi çalışmaktadır. Kimlerin alınacağı, nasıl eğitileceği, nasıl terfi edeceği kurallara bağlanır. Acemi statüsünden geçenler, kabiliyet ve uygunluklarına göre ya Yeniçeri Ocağı gibi yaya ve daimî birliklere ya da farklı hizmetlere yönlendirilmektedir. Yeniçerilerin doğrudan padişaha bağlı olması, emir-komuta zincirini güçlendirmiş ve devletin merkezîleşme sürecine hız kazandırmıştır. I. Murad dönemindeki gelişmeler aktarılırken, *“Sultan I. Murad, Silivri’de iki Bizans kalesini ele geçirdi ve Bizans’ı tehdit etti. Bu faaliyetler, Osmanlıların Konstantinopolis’i tehdit ettikleri ilk ciddi harekât olarak zikredilmelidir”* (İnalcık, 2015:37) denilir. Bu, Osmanlıların klasik akıncı mantığından çıkıp sistematik kuşatma stratejisine yöneldiğini örnek olarak göstermektedir. Tahkimat stratejisi, savunma yapıları aracılığıyla bir alanı koruma ve

denetlemeyi ifade ederken, sosyolojik açıdan devletin askerî gücünü mekân üzerinden kalıcılaştırma ve egemenliğini toplumsal alanda görünür kılma biçimi olarak değerlendirilebilir. Kısaca bu değişim, Osmanlı ordusunun artık bölgesel bir güç değil, imparatorluk ölçeğinde hareket eden bir askerî aygıt olduğunun göstergesidir.

I. Murad döneminde Osmanlı ordusu sosyolojik açıdan, askerî gücün yerel bağılıklardan kopararak doğrudan devlet otoritesine bağlanması söz konusudur. Sonucunda ise kurallara, yazılı prosedürlere ve profesyonelliğe dayalı bir askerî yapıya geçişi anlatır. Çünkü asker kaynağının merkezileştirilmesi, devletin askerî alan üzerindeki denetimini artırmıştır. Yeniçeri teşkilatı, sadece bir savaş gücü değil, aynı zamanda davranış kalıplarını, disiplin pratiklerini ve askerî kimliği yeniden biçimlendirmiştir. Bu yönüyle ocak, askerî sosyolojide profesyonelleşme dediğimiz sürecin Osmanlı'daki kurumsal karşılığıdır. Bu dönüşümü şöyle ifade edilebilir: *“Avrupa'nın ilk daimî ordusu yeniçeriler, Osmanlılara büyük bir üstünlük sağlıyordu.”* (İnalcık, 2003:17) Bu süreç aynı zamanda askerî alanda sosyal hareketliliğin artmasına zemin hazırlayan bir dönüşüm olarak değerlendirilmektedir. Bu düzenleme, Osmanlı'yı diğer beyliklerden ayırarak kalıcı bir askerî güç oluşturmuştur. Bu dönemdeki değişimler askerî sosyolojide askerî alanın özerkleşmesi olarak bilinen sürecin Osmanlı'daki erken örneğidir.

Taktiksel yenilikler de I. Murad'ın anlayışının bir parçasıdır. Bu yenilikler, savaşın örgütlenmesine ilişkin kolektif davranış biçimlerinin değiştiğini gösterir. Savaşlarda disiplinli piyade birliklerini süvariyle birlikte kullanarak daha dengeli bir ordu yapısı oluşturmuştur. Bu dönüşüm, savaşçı zümrelerin devlete eklemlenmesi sayesinde yeni bir askerî bürokrasi sınıfının doğmasına yol açmış ve bu sınıf hem mobilizasyon gücünü artırmış hem de toplumsal tabakalaşmada yeni bir merkez elitin, güç odağının oluşumunu hızlandırmıştır. Ayrıca fethedilen bölgelerde uygulanan iskân politikaları, askerlerin toplumsal yeniden üretiminin bir parçası hâline gelmiş ve böylece ordunun yalnız savaş sahasında değil, yerleşim düzeninde de belirleyici bir sosyolojik aktör olduğu görülmüştür. Edirne'nin fethi ve devşirme usulü ifadesiyle bu dönemde Osmanlı ordusunun yalnızca savaşçı bir topluluk değil, farklı etnik ve dinî unsurları bünyesine katan bir kurum olduğu vurgulanır (Sever, 2022). Bu çeşitliliğin devlet kontrolünde eritilerek yeniden şekillendirilmesi, özgün bir askerî sosyalizasyon modelini temsil etmektedir. I. Murad döneminde Osmanlı ordusu, Türkmen aşiretleri

ve ayrıca gönüllülerden oluşmakta olan süvari ağırlıklı yapısıyla önemli şehirlerin fethinde yeterli olamayınca yeni bir teşkilata ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaçtan kaynaklanan doğan Yaya ve Müsellem teşkilatı, devletin ilk maaşlı ve sürekli ordusu olarak kurumsallaşmıştır. *“Osman Gazi ve Orhan Bey dönemlerinde daha ziyade Türkmen aşiretleri ve gönüllülerden oluşan çoğunluğu süvari olan Osmanlı ordusu, Bursa gibi önemli şehirlerin fethinde yetersiz kalınca yeni bir teşkilata ihtiyaç duyulmuştur.”* (Bizbirlik, 2013:1) Bireysel savaşçıların yerini devletin kontrolünde maaş alan ve çiftliklerle desteklenen kurumsal birlikler almaya başlamıştır. Bu dönüşüm, Osmanlı'nın savaş gücünü tesadüfi gönüllülerden ziyade sürdürülebilir ve sürekli üretilen bir kurumsal yapıya bağlamasıyla söz konusudur.

II. Murad döneminde ise Osmanlı ordusu, ateşli silahların ve top teknolojisinin kullanımında önemli adımlar atmıştır. Bu dönem, Osmanlı askeriyesinde teknoloji transferi ve adaptasyon süreçlerinin belirginleştiği bir fazdır ve askerî devrim literatüründe adı geçen top-tüfek devriminin Osmanlı yorumunu temsil eder. Varna ve Kosova savaşlarında bu yeniliklerin etkisi vurgulanır. *“Osmanlılar, batının top ve tüfek gibi üstün silahlarını ve Hunyadi'nin başarıyla kullandığı 'tabur cengi' taktikini alıp benimsediler (Tabur Cengi: orduyu top arabalarının ortasına alarak savaşmak).”* (İnalçık, 2003:8) Bu benimseme, Osmanlı'nın dışsal teknolojik unsurları salt taklit etmekle kalmayıp kendi askerî kültürüyle harmanladığını göstermesi açısından önemlidir. Böylelikle Osmanlı, askerî alanda hibrit bir yeniyi üretmiştir. Kısaca geleneksel unsurlarla yeni unsurların aynı anda bir arada bulunması söz konusudur. Ateşli silahların Osmanlı ordusuna girişi I. Murad devrinde başlamış, fakat II. Murad döneminde topun üretim ve kullanımında uzmanlaşma gerçekleşmiştir (Kadioğlu, 2023). Bu dönüşüm, yalnızca askerî bir düzenleme değil, aynı zamanda Osmanlı toplumunda yeni bir devlet-ordu ilişkisi oluşturmuştur.

Askerlerin psikolojisi, usta-çırak ilişkisi içinde şekillenen teknik eğitimle birleşmiştir. Edirne ve Bursa'daki dökümhaneler, devletin ekonomik kaynaklarını askerî üretime yönlendirmesiyle doğrudan bağlantılıdır. Bu yönlendirme, devletin ekonomik rasyonalitesini artırmış ve üretim süreçlerinin merkezîleştirilmesi Osmanlı ordusuna lojistik üstünlük kazandırmıştır. Bu bağlamda Tımar sistemi bir arazi sosyolojisi olarak işlev görmüş ve fetihlerle elde edilen maden yatakları ve ticaret gelirleri top üretiminin hammaddesini sağlamış, tımarlı sipahiler ise bu üretim ve

lojistik ağı toplumsal taşıyıcıları olmuştur (Kadioğlu, 2023). Dolayısıyla Osmanlı yalnızca teknik yeniliklerle değil, aynı zamanda toprak düzeni ve ekonomik ilişkiler üzerinden de şekillenmiştir. Tımar sistemi bu anlamda, coğrafyanın sosyal örgütlenmesini askerî işlevlere entegre ederek hem bir vergi düzeni hem bir askerî hat oluşturmuş ve böylece devlet, insan-arazi ilişkisini siyasi bir araç olarak kullanmıştır. Ve ayrıca bunlarla birlikte Osmanlı ordusunun disiplinine ve kayıt sistemine verilen önem gözle görülür olmuştur. Özellikle seferlerde defterlerin orduyla birlikte taşındığına dair belgeler vardır:

“Büyük Osmanlı askerî harekâtları sırasında malî, idarî ve askerî işlerin halli için Divan-ı Hümayûn'a ait çeşitli büroların ordu ile birlikte seferlere katıldıkları ve bunların bürokratik işlemleri lâıykıyla, seri bir şekilde yerine getirebilmek ve gerektiğinde müracaat edebilmek için lüzumlu defterlerini beraberlerinde götürdükleri bilinmektedir.” (Genç vd., 2010:3)

Bu uygulama, Osmanlı ordusunun sadece savaş gücüyle değil, planlı ve programlı bir çalışma stillinde yapıya sahip olduğunu da göstermektedir. Bu durum aynı zamanda, askerî teşkilatın devlet bürokrasisiyle senkronize çalışan bir idari organizasyon hâline geldiğini kanıtlamaktadır. Bu, Osmanlı ordusunun Avrupa askerî tekniklerini uyarlayarak kendi savaş düzenine katması anlamına geliyordu. Bu adaptasyon aynı zamanda örgütsel öğrenme kapasitesinin geliştiğini, ordu yapısının esnek ve yeniliğe açık bir karakter taşıdığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak II. Murad döneminde bu kurumsal çekirdek genişler ve sistematikleşir. Merkezî ordunun (kapıkulu) içindeki yaya sınıfı (Yeniçeriler) ve süvari sınıfı (Altı Bölük) daha belirgin görev paylaşımına kavuşur. Altı bölük burada Kapıkulu Ocağına bağlı olan altı süvari bölüğüne verilen isimdir. *“Sipah, silâhdar, ulûfeciyân-ı yemîn (sağ ulufeciler), ulûfeciyân-ı yesâr (sol ulufeciler), gurebâ-yi yemîn (sağ garipler) ve gurebâ-yi yesâr (sol garipler).”* (Serdar, 2021:13) *“Altı Bölük”* denilen bu yapı, padişahın maiyetindeki seçkin süvari sınıflarıdır ve her birinin belirli lojistik ve savaş görevleri vardır. Mesela “sipah” ve “silahdar” bölükleri daha çok koruma ve hücum görevlerinde; “ulûfeciyân” ve “gurebâ” bölükleri ise ikmal, düzen ve gerektiğinde muharebe desteğinde rol alır. Bu ayırım, orduların branşlaşmasına benzer. Burada herkes her şeyi yapmaz, birimler uzmanlaşır. Bu uzmanlaşma, sefer organizasyonunu da kolaylaştırır. Kim nereden yola çıkacak, hangi malzemeyi taşıyacak, hangi hat üzerinde konuşlanacak gibi ayrıntılar daha öngörülebilir hale gelir. Bu dönemde eyalet kuvvetleri de tımar sistemiyle düzenli şekilde çağrılır. Tımarlı sipahiler barış döneminde üretim faaliyetlerini sürdürürken,

savaş zamanında hızlı bir şekilde mobilize olabilen bir yapı sergilemektedir. Bu durum yalnızca daimî maaş gerektirmeyen bir askerî organizasyon modeli sunmakla kalmamakta; aynı zamanda taşra kontrolünün sağlanması, vergi tahsilinin düzenlenmesi ve askerî yükümlülüklerin yerel düzeyde örgütlenmesi gibi çok boyutlu işlevler üstlenmektedir. Bu dönemde askerî yapı içerisinde görülen branşlaşma ise, Osmanlı askerî sisteminde belirli bir iş bölümünün varlığına işaret etmektedir. Weber’e göre bu otorite biçiminde insanlar bir lidere ya da geleneğe değil de kanunlara, yönetmeliklere ve kurumsal prosedürlere itaat etmektedir. Aynı zamanda tımar sisteminin merkezî ordu ile uyum içinde işletilmesi, Osmanlı’nın coğrafi genişliğine rağmen otoritesini sağlam biçimde sürdürmesini sağlayan özgün bir form oluşturmuştur.

Bu dönemde farklı kökenlerden gelen birlikler, tek bir komuta mantığı altında fonksiyonel bir organizma gibi işlemeye başlamıştır. II. Murad dönemindeki bu kurumsal olgunlaşma, sosyolojik açıdan askerî yapının bağımsızlaşması ve profesyonelleşmesi anlamına gelebilmektedir. II. Murad döneminde Osmanlı ordusu hem merkezî hem eyalet kuvvetleriyle en etkin dönemini yaşamıştır. Bu dönemde Osmanlı-Bizans barışı, Eflak’ın fethi ve Selanik’in alınışı gibi olaylar, ordunun diplomasi ve askerî gücü birlikte kullanma kapasitesini göstermektedir. Diğer devletlerin askerî-siyasi entegrasyon anlayışına benzer bir şekilde, ordunun yalnızca bir savaş kurumu değil, aynı zamanda dış politika aracına dönüştüğünü göstermektedir. “*Osmanlı-Bizans barışı*” (Sever, 2022:61) ve “*Selanik’in fethi*” (Sever, 2022:63) gibi örnekler, ordunun yalnızca savaş alanında değil, siyasî ilişkilerde de bir araç haline geldiğini ortaya koyar. II. Murad döneminde devşirme sistemi kurumsal hale gelmiş, gayrimüslim unsurların Osmanlı ordusuna entegrasyonu söz konusu olmuştur. Bu entegrasyon, merkezî otoritenin çevre unsurları kontrol altına alma stratejisinin görünür araçlarından biri olmuştur. Toplumsal bütünleşme askerî kurum üzerinden de sağlanmıştır. Bu, gelişmenin sosyolojik boyutunu güçlendirmiştir ve farklı toplulukların askerî düzen içinde kaynaşması, merkezî otoritenin gücünü pekiştirmiştir. Söz konusu kurumsallık noktasında devşirme sisteminde savaş esirlerinden alınan “pencik oğlanları” yerine Hristiyan tebaadan toplanan gençler Acemi Ocağı’na kaydedilmiştir.

“Pencik oğlanı adı da verilen acemi oğlanı alınması uygulamasına, savaş esirleri ve akınlarda elde edilenlerden beşte birinin dinen devlete verilmesi gerektiği hükmünden

hareketle başlandığı belirtilir. Bunun tarihi değişiklik arz etmekle beraber genelde Edirne'nin fethinden sonra (1361) gerçekleştiği kabul edilir.” (Beydilli, t.y.)

Bu uygulama, Osmanlı ordusunun toplumsal çeşitliliğini artırmış ve merkezî otoriteye bağlı bir askerî düzen oluşturmuştur. Bu bağlamda devşirme sistemi, Osmanlı'nın etnik temelli bir ordu yerine devlet merkezli bir kimlik inşa ettiğini göstermekte birlikte askerî alanı, kültürel bütünleşme araçlarından biri hâline getirmektedir. Bu dönemde Yaya ve Müsellem teşkilatı geri hizmete uygun olarak yeniden yapılandırılmış, divanî ve şer'î vergilerden muaf tutularak askerî statüye geçirilmiştir. *“Yeniçeri teşkilâtından önce divânî vergiden muaf olan Yaya ve Müsellem, geri hizmet döneminde divânî vergilerin yanı sıra şer'î vergiden de muaf tutularak askerî statüye geçirilmişlerdir.”* (Bizirlik, 2013,:). Vergi muafiyetleri, askerleri ekonomik olarak devlete bağlayan bir araç hâline gelmiş ve böylece askerlik yalnızca bir görev değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik bir statü formu olarak kurumsallaşmıştır. Bu durum, ordunun toplumsal tabakalaşma sistemi içindeki yerini güçlendirerek askerî sınıfın kendine özgü bir kimlik geliştirmesine yol açmıştır. II. Mehmed (Fatih), dönemine geçişte bu birikim, merkezîleşmenin askerî kurumda etkisini hazırlamıştır. Osmanlı ordusu artık yalnızca savaşan bir güç değil, aynı zamanda üretim yapan bir kurum haline gelmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kurumsallaşması ile topçu sınıfının uzmanlaşması birlikte düşünüldüğünde, Osmanlı askeriyesine hem teşkilat hem teknoloji hem de zihniyet bakımından bir örnek sunmaktadır (Kadıoğlu, 2023:49).

II. Mehmed Osmanlı ordusunu merkezî ve düzenli bir askerî yapıya dönüştürmüştür. İstanbul'un fethi sırasında kullanılan büyük toplar, bu gelişimin sembolü olarak görülebilmektedir. Bu toplar yalnızca birer askerî araç değil, aynı zamanda devletin teknik bilgi üretme kapasitesinin arttığını ve mühendislik bilgisinin görünürlüğünü gösteren göstergelerdir. *“Ortaçağın en güçlü istihkâmları olan kent duvarlarının saldırıyla ele geçirilmesi, bu yeni silahların zaferidir.”* (İnalcık, 2003:30) Bu nokta, askerî teknolojinin savaşın sosyolojisini değiştirdiğini ve kuşatma tekniklerinin kale merkezli savunma pratiklerini geçersiz kıldığını gösterir. Fatih'in kuşatma teknolojisi de gelişmenin bir göstergesidir. Sürecin bir diğer boyutu, İstanbul'un imarıdır. Fatih, şehri merkezî bir imparatorluk başkenti olarak kurmuştur. Çünkü şehir, yalnızca bir başkent değil, aynı zamanda bir garnizon ve imparatorluk merkezî olarak yeniden tasarlanmıştır. *“1453'ün Haziran ayında Edirne'ye doğru yola çıkmadan önce Fatih, 1453 Eylül'üne kadar İstanbul'a 5.000*

hanenin getirilmesini emretmişti.” (İnalcık, 2015:44) Bu, askerî zaferin hemen ardından demografik ve idari mühendisliğin devreye sokulduğunu gösterir. Bu iskân politikası, askerî güvenlik ile sosyo-ekonomik istikrar arasındaki bağın fark edildiğini gösterir. Burada askerî sosyoloji yerleşme politikalarını belirleyici bir konumdadır. Bu noktada dikkat çeken bir diğer husus ise, mekânsal ve demografik düzenlemelerin yanında, bu düzenin sürdürülebilirliğini sağlayan idarî ve kayıt sistemlerinin de eş zamanlı olarak yapılandırılmasıdır. Nitekim iskân ve nüfus politikalarıyla kurulan merkezî düzen, ancak düzenli kayıt, arşivleme ve bilgi kontrolü mekanizmalarıyla kalıcı hale gelebilmektedir. Bu noktada arşiv belgelerinde, defterlerin korunmasına dair emirlerin devam ettiği de görülmektedir:

“Defterleri, devletin hazinesi olarak vasıflayan bu anlayış, aradan takriben yüz seneye yakın bir zaman geçtikten sonra bile terkedilmemiş, Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde modern anlamda inşa edilen arşiv binasına Hazine-i Evrak adı, idarecisine de Hazine-i Evrak Nâzırı unvanı verilmiştir.” (Genç vd., 2010:27)

Ayrıca Fatih döneminde Topkapı Sarayı’nda evrakların muhafazası için özel bölümler oluşturulmuş, bu da Osmanlı ordusunun sürecinde arşiv ve kayıt sisteminin ne kadar merkezî bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu merkezîleşme, devletin bilgi kontrolünün artmasını sağlayarak hem askerî karar almayı hızlandırmış hem de imparatorluğun yönetim kapasitesini genişletmiştir ve sistematik planlı harekât tarzları kendi içinde katettikleri yolun da bir göstergesidir. Sonucunda Yeniçeri Ocağı’nın güçlendirilmesi, donanmanın geliştirilmesi ve top teknolojisinin kurumsallaşması, Osmanlı’yı dünya gücü haline getirmiştir. *“Osmanlı merkezî ordusunun ve eyalet ordularının en tasarruflu ve etkin biçimde faaliyet gösterdiği dönem, II. Murad ve Fâtih Sultan Mehmed devridir.” (Ortaylı, 2025:15) İstanbul’un fethi, yeni top teknolojisi ve lojistik planlamanın ürünüydü. “21 yaşında modern ateşli silahları kullanan bir ordunun başında mareşal olarak tarihe geçer. Bu, tarihte bir ilktir.” (Ortaylı, 2025:26) Fatih tarihi bilgiyi kullanmakla beraber aklını ve zekasını yapacağı işlerde harmanlayarak kullandığı görülmektedir. Eyalet Orduları ve Çeşitlilik bakımından Kırım Hanlığı gibi bağlı devletlerin hafif süvari birlikleri Osmanlı ordusunu üç asır boyunca desteklemiştir. “Cemiyet sistemi esasen silahlı kuvvetlerden çok hafif süvari alaylarına dayanıyordu ve bu yapılarıyla üç asır boyunca Osmanlı İmparatorluğu’nu kuzeyde, Doğu Avrupa’da ve İran seferlerinde desteklediler.” (Ortaylı, 2025:16) Stratejik Seferler konusunda ise “Fâtih’in 1453’ten sonra da*

fütuhâtı devam etti. Yirmiden fazla sefere çıktı.” (Ortaylı, 2025:16) Fatih aktif bir değişim rolü oynamaktadır. Mehmed’in ordusu, çağının ötesinde top teknolojisiyle Bizans surlarını aşmayı başardı. “Osmanlı/Türk topraklarının İstanbul’un fethinde kilit bir rol oynadığı ve fetih sürecinin başarısında belirleyici olduğudur.” (Özmen, 2024:219) Stratejik liderlik noktasında Mehmed, kuşatma sırasında Macar mühendis Urban’ın tasarladığı devasa toprakları kullanarak klasik kuşatma stratejilerini değiştirdi. Kısaca II. Mehmed döneminde artık yalnız kurumsal değil, teknolojik ve mühendislik boyutlarıyla da süreç ilerlemektedir. İstanbul’un fethi noktasında Bizans surları yüzyıllarca dayanmış bir savunma mimarisidir. Bu duvarları aşmak, yalnızca cesaretle değil, organizasyon, lojistik ve yeni silah sistemleriyle mümkündür. Top dökümü için gerekli madenlerin temini, kalıpların tasarımı, toprakların taşınması için yol ve köprü düzenlemeleri, surlara etkili atış yapacak pozisyonların seçilmesi. Tüm bunlar bir mühendislik operasyonu ve aynı zamanda bir idari koordinasyon gerektirmektedir. Fatih döneminde, bu tür karmaşık süreçler merkezî komuta altında planlanıp uygulanmaktadır. Savaş artık eski anlamda düzensiz çarpışma değil, çok bölümlü bir üretim ve uygulama zinciri halinde konuşlanmıştır. Bu teknolojik adaptasyon yalnızca bir sefere mahsus değildir. Ateşli silahların düzenli kullanımı, topçu birliklerinin kurumsallaşması ve yeni kuşatma teknikleri standart ve belirli hale gelir. II. Mehmed’in bakışı, Türk ordusunun tarihsel karakterini korurken diğer uluslardan öğrenilen teknikleri kendi sistemine katmak üzerine kuruludur: “Mete Han tarafından kurulan Türk Ordusu, Büyük Hun İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne gelen süreçte hep koruduğu temel karakteristikler yanında diğer uluslarla etkileşiminden edindiği tecrübeleri de kendi kazanımlarına katmıştır.” (Serdar, 2021:8) Elde edilen bilgiler ve temel yöntemlerin geleneksel şekilde üzerine katılarak ilerlenmesi söz konusudur bu süreçte. Fatih’in uygulamaları askerîye sürecinde savaş, fiziksel güçten çok bilgi, planlama ve teknolojiye dayanan bir eyleme dönüşmektedir. Sonuç olarak Ateşli silahların düzenli kullanımı yalnızca askerî üstünlük değil, aynı zamanda Osmanlı toplumunda teknolojiye dayalı bir gelişme doğurmuştur. Fatih döneminde savaş artık yalnızca cesaret ve meydan gücüyle değil ölçüm, hesaplama ve mühendislik mantığıyla yürütölmeye başlanmıştır.

Bu üç padişah dönemi kuruluş, uzmanlaşma ve merkezîleşme döngüsünü tarihsel olarak izlemeyi mümkün kılmaktadır. Bu dönemde gerçekleşen adımlar, Osmanlıların klasik savaşçı mantığından bir imparatorluk ordusuna geçişini işaret

etmektedir. “*Hüner bir şehir bünyâd etmektir, reaya kalbin âbâd etmektir. (Marifet bir şehir yaratmak, böylece halkın gönlünü yapmaktır.*” (İnalcık, 2015:54). Bu hüner, yalnızca bir şehri fethetmek değil, onu askerî ve siyasi gelişmenin merkezî hâline getirmektir. Üç padişahın yeni anlayışları birbirini tamamlayan bir çizgi oluşturmaktadır. II. Murad dönemi teknolojik yeniliklerin adaptasyonu sürecidir ve II. Mehmed dönemi ise yeni imparatorluk ordusu ve merkezîleşme dönemi şeklinde özetlenebilmektedir (İnalcık, 2015). Bu çizgisel gelişim, Osmanlı askerî kurumu tek bir kırılma anıyla değil, birbiri üzerine inşa olan aşamalarla oluştuğunu ve sosyolojik açıdan kademeli gelişmeyi ifade etmektedir. Kademeli ilerleme, toplumsal dönüşümün ani bir kopuşla değil, zaman içinde biriken ve birbirini besleyen değişim süreçleri aracılığıyla gerçekleştiğini ifade eder. Eski kurumların tamamen tasfiye edilmeden yeni işlevlerle katmanlaşması, gelişmenin Osmanlı bağlamında evrimsel ve yol bağımlı bir karakter taşıdığını göstermektedir. Bu nedenle Osmanlı örneği, askerî kurumun devletin varlığını sürdürme mekanizmasında nasıl merkezî bir rol oynadığını anlamak açısından özgün bir laboratuvar niteliğindedir. Gelişim anlamında düzenlemeler, Osmanlı’nın devletleşme sürecinde değişim anlamında düzenlemeler değişime açılan kapı olarak sunulmaktadır (Cicibaş, 2018). Bu üç dönemi bir hat üzerinde okuduğumuzda değişimin basamak şeklinde ilerlediğini görmekteyiz. Osmanlı ordusu yalnızca savaş kazanan bir makine değil, devletin toplumsal altyapısını kuran bir kurum haline gelmektedir. Rasyonelleşme (kurallar ve hesaplı planlama), profesyonelleşme (daimî ve maaşlı birlikler), uzmanlaşma (Altı Bölük ve topçu gibi branşlar), merkezîleşme (padişaha bağlı komuta ve bürokrasi) ve teknolojik adaptasyon (ateşli silahlar, mühendislik, lojistik), I. Murad’dan II. Mehmed’e uzanan çizgi, Osmanlı askerîsinin gelenekten yeniye geçişini yalnız tarih yazımı için değil, çağdaş sosyoloji perspektifinden de örnek bir vaka haline getirmektedir. Kısaca bu gelişim aynı zamanda Osmanlı’da savaşın toplumsal örgütlenme biçimini değiştirmiştir.

1.3. Osmanlı Askerî Yapısında İtaat Pratikleri

Kanuni Sultan Süleyman Dönemi’ne kadar aralanan kurumsallaşma kapıları, bu dönemde gelişim katetmiştir. Yeniçeri Ocağı devletin merkez ordusu haline gelmiş, tımarlı sipahiler taşrada geniş bir toplumsal taban oluşturmuştur. “*Yayaların Yeniçeri Ocağının kurulmasıyla merkez ordusu olma özelliğini yitirmesi*” (Soytürk, 2024:12),

Kanuni çağında merkezîleşmiş kapıkulu sistemi üzerinden şekillendiğini gösterir. Bu dönemde Osmanlı askerî gelişmesi, profesyonel maaşlı askerlik, top teknolojisi ve donanma üstünlüğü ile tanımlanır. Bu dönemde askerî düzen ile hukuki düzen arasındaki uyum, Osmanlı rasyonelitesinin “itaat, denge ve devlet aklı” üçlüsüne dayanmaktadır. İtaat, Yeniçeri Ocağı’nda sıkı bir hiyerarşiyle, denge ise tımar sisteminin taşradaki dağılım mekanizmasıyla ve devlet aklı ise fetih ve diplomasi arasında kurulan ayarla görünür hale gelmiştir. Özellikle Kanuni’nin kanunnameleri, askerî sınıfın davranış repertuarını hukuki metinle istikrara kavuşturarak toplumsal düzeni de askerî disiplin üzerinden sağlamlaştırmaktadır.

Ayrıca bu dönemde ateşli silahların yaygınlaşması, savaş alanındaki sosyal rolleri dönüştürerek eski aristokratik savaşçı tipinin (sipahi) yanında teknik beceriye dayalı yeni bir asker tipinin (yeniçeri topçu, cebeci, humbaracı) yükselmesine yol açmıştır. Kapıkulu ocakları, özellikle ateşli silahlara hâkimiyetleri nedeniyle toplumsal güç dağılımında yeni bir ağırlık merkezî oluştururken, ulema bu yükselişi meşruiyet üzerinden sınırlamaya çalışır. Böylece Osmanlı askerî gelişimi sadece teknik değil, aynı zamanda kurumsal rekabetin şekillendirdiği bir sosyolojik dönüşüm hâline gelmektedir. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi’nden itibaren Osmanlı ordusu, askerî gelişmenin dönüşümünü belirleyen yapısal değişimlere sahne olmuştur. Bu dönemde “*kapıkulu ocakları 14. yüzyıldan 18. yüzyıla değin istikrarlı şekilde büyüdü*” (Nicolle, 2011:23) ifadesiyle de imparatorluğun merkezî gücünü temsil ediyordu. Kanuni’nin ordusu, top arabaları ve sahra siperleriyle çevrili yeniçeri piyadeleri, altı bölük sipahileri ve solak muhafızlarıyla düzenli bir savaş makinesi haline gelmişti. Bu düzen, Osmanlı’nın Avrupa’daki rakiplerine karşı üstünlüğünü pekiştirdi; “*16. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı askerî taktikleri aşağı yukarı nihai hallerini almıştı*” (Nicolle, 2011:12) Bu askerî düzen aynı zamanda toplumsal bir düzen üretmekteydi ve tımar sahibi sipahiler yalnızca savaşçı değil, bulundukları bölgelerde hukuki ve ekonomik istikrarın taşıyıcısı olarak sosyal mobilitiyi yöneten aktörlerdi. Böylece askerî düzen, taşra toplumunun örgütlenme biçimini belirleyen bir çerçeve hâline gelmişti. Kanuni dönemi ile ilgili bilgiler içeren belgede göze çarpan unsurlardan biri düzen duygusudur. Emirler, maaş kayıtları, tımar atamaları ve sefer hazırlıkları arasında belirgin bir uyum vardır. Siyasi karar, mali kayıt ve askerî organizasyon birbirine denk düşer. Bu çağın belgeleri, ordunun henüz iç gerilimlerle parçalanmadığı, tımar sisteminin taşrada işlediği, kapıkulu ocaklarının kontrol altında olduğu bir askerî

yapıyı gösterir. Bu dönemde teknik bir yenilenmeden ziyade, düzenlilik söz konusudur. (Genç vd., 2010).

Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nden itibaren Osmanlı ordusu hem kurumsal hem de teknolojik açıdan dönüşümü belirleyen bir evreye girmiştir. Aynı zamanda şehzadelik kurumunun işleyişiyle bağlantılı olarak padişahların yetiştirme biçimleri, onların askerî düzenlemelere bakışını da şekillendirmiştir. “*Şehzadelerin sancaklarda edindikleri bilgi ve tecrübeler iyi bir padişah olmalarının alt yapısını oluşturmuştur*” (Merdivan, 2021:v). Bu durum Kanuni'nin tahta çıktığında ordunun disiplin ve düzenine verdiği önemi de açıklamaktadır.

16. yüzyılın ortalarından itibaren tımar sisteminde çözümler başlamış, taşra sipahilerinin etkinliği azalmıştır. “*Fatih, Yavuz ve Kanuni gibi güçlü padişahlar sancaklarda edindikleri geniş tecrübeyle hâkimiyetlerinde başarı sağlamışlardır.*” (Merdivan, 2021:1) Bu tecrübeler artık klasik düzenin çözülmesini engelleyememiştir. Bu çözülme, askerî rasyonalitenin yalnızca disiplin ve hiyerarşi ile değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlikle de ilişkili olduğunu göstermektedir. Tımar sistemindeki aksaklıklar, askerî düzenin toplumsal temellerini zayıflatmıştır. Sipahilerin yerlerine ikinci sınıf savaşçılar göndermesi ve ateşli silahların giderek belirleyici hale gelmesi, Osmanlı ordusunun dönüşümünü zorunlu kılar hale getirmiştir. Bu süreçte yeniçerilerin sayısı artarken disiplinleri zayıflamıştır. Sosyolojik açıdan bu durum, orduda sınıfsal farklılıkların yeniden şekillenmesine ve merkezî otorite ile taşra arasındaki güç dengelerinin yeniden müzakere edilmesine yol açmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nden IV. Murad'a kadar askerî gelişmenin değişimini şu şekilde özetleyebilmekteyiz. Osmanlı Devleti'nin dünya gücü oluşu 1526-1596 yılları arasında gerçekleşmiştir (İnalcık, 2003). Bu dönemin askerî üstünlüğü vurgulanmaktadır. Yeniçeri Ocağı ve tımarlı sipahiler, ordunun belkemiğini oluşturmuş, topçu birlikleri ve kuşatma teknikleriyle Avrupa'daki rakiplerine karşı üstünlük sağlanmıştır. Askerî rasyonalitenin yalnızca teknik değil, aynı zamanda toplumsal bir boyuta sahip olduğu söz konusudur. Yeniçerilerin ekonomik kaygıları ve sosyal statüleri ise ordunun disiplinini ve devletin otoritesini doğrudan etkileyen unsurlar haline gelmiştir. Aynı dönemde maaşların taşış edilmiş kısaca değeri düşürülmüş parayla ödenmesi de askerî disiplinin zayıflamasına yol açmıştır. Bu

durum maaşların eksik parayla ödenmesi yeniçerilerin hoşnutsuzluğunu artırmış ve isyanlara zemin hazırlamıştır (Gül, 2006). Tımar sistemindeki çözülme ve maaş sorunları, alt sınıf askerlerin statü kaygılarını artırmış ve merkeze olan bağlılıklarını sorgulamalarına neden olmuştur. Osmanlı ordusunun 16. yüzyıldaki klasik düzenini ve bu düzenin Avrupa'daki dengelerle ilişkisini ortaya koyarken, aynı zamanda 17. yüzyıldaki dönüşümün ipuçlarını da verir.

Kanuni'nin seferi, Osmanlı askerî gelişimine bir örnek olarak ele alınabilmektedir. *“Kanuni'nin Boğdan Seferi gerek Osmanlı gerek yabancı kaynaklarda çok derin yankılar uyandırmıştır.”* (Guboğlu, 1984:729) Burada bu olayın uluslararası boyutu vurgulanmaktadır. Bu ifade, Osmanlı ordusunun 16. yüzyılda yalnızca bölgesel değil, küresel bir güç olarak algılandığını da gösterir. Bu bağlamda, ordunun disiplinli yapısı ve sefer sırasında uygulanan lojistik planlama, Osmanlı padişahının devlet aklı ilkesini sahada somutlaştırdığı bir örnek teşkil eder. Asker ile devlet arasındaki kurumsal dengeyi güçlendiren bir mekanizma olarak işlev görmektedir. Seferin ayrıntılarında Osmanlı ordusunun disiplinli yapısı ve kuşatma teknikleri öne çıkmaktadır. Matrakçı Nasuh'un Fetihnâme-i Kara Boğdan adlı eseri üzerinden aktarılan bilgiler, Osmanlı ordusunun sefer sırasında yer adları ve olayların ayrıntılı tasviriyle yeni bir lojistik düzen kurduğunu ortaya koymaktadır (Guboğlu, 1984). Bu lojistik düzen, askerlerin görevler arası geçişleri kolaylaştıran bir sistem olarak da işlev görmüş olup yeniçeri ve diğer askerî sınıflar arasında kurumsal bağlılık ve disiplinin sürekliliğini sağlamıştır.

Celalzade Mustafa'nın kroniğinde Boğdan seferi için Türk ordusunun savaşları ve devletin kurumlarıyla ilgili ayrıntıların yer alması, Osmanlı ordusunun kurumsal gücünün yazılı kaynaklarda da açıkça görüldüğünü göstermektedir (Guboğlu, 1984). Bu kayıtlar, ordunun yalnızca askerî değil, aynı zamanda toplumsal bir düzenleyici işlev gördüğünü ve toplumun farklı kesimleri arasında bir denge tesis ettiğini göstermektedir. Seferin sonuçları aktarılırken Osmanlı ordusunun diplomatik ve askerî gücünü birleştirdiğini belirtilir. Osmanlı'nın askerî gelişmesinin yalnızca savaş meydanında değil, siyasi düzenlemelerde de kendini gösterdiğini ortaya koymaktadır. Sosyolojik açıdan bakıldığında, bu tür askerî başarılar ve lojistik ustalık, merkezî otoritenin güçlendirilmesi ve toplumsal itaatin sürdürülmesi için kritik bir araç olmuş ve ordunun toplum içindeki meşruiyeti ve prestiji, devlet aklının görünür bir yansıması

haline gelmiştir. Kanuni'nin uzun saltanatını değerlendirirken onun dönemini *"Osmanlı tarihinde 46 yıl süren saltanatıyla seçkin bir yer edinen ve sonradan 'Kanunî' unvanıyla anılacak olan Sultan Süleyman'ın olaylarla iç içe geçmiş şahsi tarihi"* (Emecen, 2022:XI) olarak ifade edilebilmektedir. Burada padişahın kişisel dünyası ile askerî düzenin dönüşümünün birbirinden ayrılmasının zorluğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı askerî rasyonalitesi, padişahın şahsiyetini merkeze alan bir hiyerarşik itaat yapısıyla güçlenmiş ve ordunun toplumsal meşruiyeti padişahın kişisel otoritesiyle doğrudan ilişkilendirilmiştir.

16. yüzyılda Osmanlı ordusu, Avrupa'da ve İslam dünyasında en güçlü askerî teşkilatlardan biri olarak görülmüştür. *"Saltanat yılları Osmanlı tarihçileri tarafından umumiyetle en parlak devir, altın çağ olarak nitelendirilmiştir"* (Emecen, 2022:2) Ancak aynı yüzyılın ortalarından itibaren tımar sisteminde çözümler başlamıştır. Askerî disiplin ile toplumsal denge arasındaki kopukluk, sosyal hiyerarşide belirsizlik ve huzursuzluk oluşturmuştur. 16. yüzyılın ortalarından sonraki dönemde yaşanmakta olan askerî başarısızlıklar ve toplum içindeki huzursuzluklar, *"nizâm-ı âleme ihtilal geldiği"* şeklinde yorumlanmaktadır. (Ünsal, 2023:1) Bu ifade, Osmanlı askerî sisteminde köklü bir dönüşümün başladığını göstermektedir. Bu bağlamda, askerî başarısızlıklar sadece cephede kayıplarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda merkezi otoritenin askerî disiplin ve toplumsal kontrol mekanizmalarını yeniden düşünmesine yol açmıştır. Bu yeniden düşünülen aşamalarda Kapıkulu Süvarileri örneği üzerinden yapılan incelemede, başarı karşılığı verilen ödüllerin sistemdeki değişimi hızlandırdığı görülmektedir. *"Askerî değişim, yeni bir yaklaşımla ele alınacaktır. Bu çerçevede 'Başarı:Tevcih/Terakki/Terfi' pratiğinin Osmanlı askerî sistemindeki yeri ve değişimdeki etkisi"* (Ünsal, 2023:1) Osmanlı askerî sisteminde önemli bir motivasyon aracı haline gelecektir. Bu durum, askerî hiyerarşide sosyal mobilitenin sınırlı da olsa mümkün olduğunu göstermektedir ve bir neferin başarıyla yükselmesi, sosyal statü ve ekonomik güç kazanmasını sağlamaktadır ancak bu artan motivasyonun yan etkisi olarak sistem içi denge de sarsılabilmektedir. Savaşların uzaması ve sonuçsuz kalması, bu ödül mekanizmasının sistemin sindiremeyeceği şekilde hızlanmasına yol açmıştır. 16. yüzyılın sonlarında *"kapıkullarının sayısının muazzam bir artış göstermesi"* (Ünsal, 2023:5) hem mali yükü artırmış hem de disiplin sorunlarını beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda, bu artış yeni zümreler arasında rekabeti körüklemiş, askerî eğitim ve uzmanlık sürekliliğini zayıflatmış, toplumsal düzenin askerî kanadında yeni

bir gerilime yol açmıştır. Osmanlı ordusu Avrupa’da güçlü bir aktör olarak görülmekteydi. “*Osmanlı İmparatorluğu’nun bitmez tükenmez kaynaklara sahip bir savaş makinası olduğu, bu haliyle bir barut imparatorluğu olarak değerlendirilebileceği*” (Şakul, 2003:530) görüşünün olduğu aktarılır. Sosyolojik açıdan bakıldığında, ordunun bu genişlemesi ve disiplin sorunları, padişahın merkezî otoritesini yeniden tesis etme gereğini doğurmuş ve merkezîyetçi askerî reformları gündeme taşımıştır. “*Osmanlıların harp mühimmatı üretiminde kendi kendilerine yeterli oldukları*” (Şakul, 2003:533) vurgusu, Osmanlıların üretim kapasitesinin önemini ortaya koymaktadır. Bu üretim kapasitesi, sadece askerî bağımsızlığı değil, aynı zamanda toplumsal düzenin ve taşra ekonomisinin ordu ile uyumlu biçimde işlediğini de göstermektedir. Dikkat çeken bir diğer nokta ise Osmanlı ordusunun toplumsal etkileridir. “*Osmanlıların nüfusuna oranla az askere sahip olmalarına, malî gerçekçiliği yansıtan fetih sonrası vergi muafiyetlerine değinilmektedir*” (Şakul, 2003:532, akt. Murphey) ifadesi, ordunun toplumsal düzenle ilişkisini göstermektedir. Buradan hareketle, askerî kurumların sosyal prestiji ve padişahın onlara biçtiği rol hem toplumsal hiyerarşiyi hem de bireylerin askerî kariyer üzerinden toplumsal yükselme olanaklarını şekillendirmiştir.

IV. Murad’ın tahta çıkışıyla birlikte sert disiplin önlemleri alınmış, isyanların bastırılması için doğrudan müdahaleler yapılmıştır. “*IV. Murad bütün bu problemleri aşarak ve başıbozuk askerleri yola getirerek görkemli zaferler kazanmayı başarmıştır*” (Gül, 2006:vi) Bu dönemdeki otorite yeniden ortaya konulmaktadır. Sosyolojik açıdan, IV. Murad’ın uyguladığı disiplin, orduda itaat ilkesinin güçlendirilmesi ve devlet aklının yeniden görünür kılınması anlamına gelmektedir. İsyanlarda tek sorumlunun yeniçeriler olmadığını, devlet adamları ve ulemanın da önemli bir rol oynadığını ifade edilmiştir (Gül, 2006). Bu dönüşümün çok boyutlu olduğu ortaya konulmaktadır. Bu dönüşüm, askerî gelişmenin yalnızca silah ve eğitimle değil, aynı zamanda toplumsal güç dengeleri ve bürokratik ilişkilerle de şekillendiğini göstermektedir.

IV. Murad döneminde değişim, teknolojiden çok örgütsel disiplin ve merkezîyetçi kontrol üzerinden tanımlanmaktadır. Bu reformlar, itaat ilkesine dayanan bir devlet otoritesinin tesisi, askerî hiyerarşi ile toplumsal hiyerarşi arasındaki sınırları keskinleştirerek merkezî iktidarın norm koyma gücünü güçlendirmiştir. Bu dönemde Bağdat Seferi’nin başarıya ulaşması yalnızca askerî

güçle değil, imparatorluğun bilgi üretme kapasitesinin artmasıyla da ilişkilidir. Yasaklar, disiplin tedbirleri, gece kontrolü ve sefer hazırlıklarının detaylı bir biçimde yazıya dökülmesi, devletin askerî organizasyonun sınırlarını aşarak bir bütün olarak iktidarı teknikleştirdiğini hissettirir. Bu dönemde değişme, önceki yüzyıldaki düzenli bürokrasiden daha farklı bir anlama gelmektedir. Şiddeti hukuki metinle yürüten, merkezîleşmiş bir iktidar biçimi ortaya çıkar (Genç vd., 2010). Bu dönemde “*Osmanlı iktidarı, atlı birliklerini piştovlarla donatmak için çeşitli teşebbüslerde bulunsa da, sipahilerin bu mertliğe sığmayan silahları kabul etmeleri için 1600’lü yılları beklemek icap edecekti*” (Nicolle, 2011:28) ifadesi, dönüşümün sancılı doğasını ortaya koyar. Bu direnç yalnız bir teknik uyumsuzluk değil, savaşçı ethosunun ateşli silahların anonimleştirici etkisine karşı verdiği mücadeledir. IV. Murad’ın sert otoritesi altında yeniçeriler yeniden disipline sokulmaya çalışılmaktadır. Sınırların stabil hale gelmesi, ordunun sadece savaşçı bir güç değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasi düzeni koruyan bir aktör olarak konumlanmasına olanak sağlamıştır. Kısaca IV. Murad döneminin uygulamaları, askerî rasyonalitenin üç ilkesinden biri olan itaat ilkesini kuvvetlendirirken, devlet aklının önceliğini ordunun profesyonelleşmesi üzerinden toplumsal dengeyi sağlamak için kullanmıştır. Buradaki bu dönüşüm ile disiplin cezaları, sosyal mobilitiyi belirleyen ve ordunun gelişimini hızlandıran bir araç olarak işlev görmektedir. Bu bağlamda, askerî gelişim sadece teknik değişim değil, kurumsal ve sosyal uyum süreci olarak ortaya çıkmıştır. Kanuni, profesyonel kapıkulu ordusu ve teknolojik üstünlük noktasında bir süreç geçirmiştir. IV. Murad ise disiplin ve merkezîyetçi kontrol ile ordunun yeniden yapılandırılması noktasında bir değişim süreci geçirmiştir (Soytürk, 2024). Bu evreler Osmanlı’nın 16-17. Yüzyıldaki askerî gelişme çizgisini oluşturmaktadır. Bu çizgi, gelişimin Osmanlı’da doğrusal bir teknik ilerleme değil toplumsal, ekonomik ve siyasal dalgalanmalara uyum sağlayan katmanlı bir rasyonalite olduğunu gösterir. Ayrıca ordu içindeki dönüşümün toplumsal mobilitiyi, sınıfsal yapıyı ve merkezîn taşra üzerindeki hâkimiyetini yeniden şekillendirdiği ve gelişimin hem askerî hem sosyolojik bir süreç olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Osmanlı’da gelişme Batı’da olduğu gibi tek yönlü bir teknik ilerleme değil; kriz, düzen ve yeniden yapılanma döngüleri üzerinden işleyen özgün bir rasyonalite biçimidir.

Osmanlı ordusu Avrupa’da güçlü bir aktör olarak görülse de içten içe yaşanan çözülme ve yeni savaş teknolojilerine uyum sağlama zorunluluğu, askerî gelişimin

dönüşümünü kaçınılmaz kılmıştır. Ayrıca *“kapıkulu askerlerinin sayısının artışı ‘ihtiyaç’ bağlamında açıklanıyorsa da meselenin başarı ile gelen ödüller bağlamında tekrar ele alınmasının zaruridir.”* (Ünsal, 2023:16) Toplumsal düzen, askerî düzenle iç içe geçerken, ordunun eğitim, terfi ve ödül mekanizmaları sosyo-politik istikrarı doğrudan etkilemiştir. *“Silahlı Kuvvetlerin Osmanlı Devleti’nin çözülme döneminden itibaren yönetim ve siyasette etkili olduğu ve giderek bu etkili konumunu güçlendirdiği ileri sürülmektedir.”* (Burak, 2011:46) Burada Askerî gelişimin Osmanlı bağlamında nasıl şekillendiğini ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı ordusunun gelişim süreci yalnızca askerî bir yenilenme değil aynı zamanda devlet, toplum ve hukuk arasındaki karmaşık ilişkilerin yeniden kurgulanmasıdır. Burada ordu sosyolojik bir denge mekanizması olarak da işlev görmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM: OSMANLI'DA ASKERÎ YAPININ DÖNÜŞÜM SÜRECİ

Bu bölüm, Osmanlı askerî yapısının klasik dönemde kurulan merkezî ve rasyonel düzeninin, 18. yüzyıldan itibaren yaşanan siyasal, toplumsal ve kurumsal sorunlar karşısında işlevini yitirmeye başladığı düşünülen süreci ele almaktadır. Bu dönemde askerî yapı, yalnızca dış askerî yenilgilerle değil, aynı zamanda kendi iç dinamikleriyle de bir kriz alanına dönüşmüştür. Mevcut askerî kurumların değişen savaş koşullarına uyum sağlayamaması, merkezî otoritenin askerî yapı üzerindeki denetiminin zayıflaması ve geleneksel düzeni korumaya yönelik dirençler, askerî gelişmenin sürekliliğini kesintiye uğratan unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda askerî değişme, artık istikrarlı bir yapıdan ziyade, çatışma ve çözülme ekseninde şekillenen bir sorun alanı hâline gelmiştir. Bu ortam, Osmanlı yönetimini askerî alanda köklü arayışlara yöneltmiş ve gelişim girişimleri giderek zorunlu bir devlet politikası niteliği kazanmıştır. Ancak bu çabalar, mevcut askerî ve toplumsal yapı ile yeni kurumsal düzenlemeler arasındaki gerilimleri de beraberinde getirmiştir. Askerî reformlar, yalnızca yeni birliklerin kurulmasıyla sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda devletin otorite anlayışını, asker ve devlet ilişkilerini ve meşruiyet zeminini yeniden tanımlayan bir dönüşüm sürecine işaret etmiştir. Bu yönüyle söz konusu dönem, Osmanlı askerî gelişmesinin kesintiye uğradığı bir evre olduğu kadar, daha farklı bir gelişim anlayışının şekillenmeye başladığı bir geçiş süreci olarak değerlendirilebilmektedir.

2.1. Osmanlı Askerî Yapısında Yeni Düzen Arayışları

IV. Mehmed Döneminde Ordu ve Yenilikler Kaftan Defteri'ne Göre analiz edildiğinde Tevcihat ve Askerî Atamalar noktasında defterde yeniçeri ağalarının, sekbanbaşların, kapıkulu ocaklarının tayin ve azilleri ayrıntılı biçimde kaydedilmiştir (Mert, 2022) Bu kayıt yoğunluğu, 17. yüzyıl ortasında Osmanlı askerî yapısında istikrarsız kadro oluşumunun yapısal bir sorun hâline geldiğini göstermektedir. Özellikle kapıkulu ocaklarında görülen sık atama ve aziller (görevden alınma), askerî bürokrasinin kriz yönetimi refleksiyle de işlediğine işaret etmektedir. Bu durum, klasik dönemin istikrarlı ocak yapısından uzaklaşıldığını ve askerî organizasyonun giderek reaktif bir karakter kazandığını göstermektedir. Örneğin, “*Sadr-ı a‘zam Ermeni Süleyman Paşa azl olunup mühr-i şerif Serdarü’l-ekrem Deli Hüseyin Paşa’ya gönderilip...*” (Mert, 2022:6) ifadesi, askerî komuta kademesindeki hızlı değişiklikleri

göstermektedir. Bu değişim, askerî komuta yapısının, yapısal tıkanıklıklara da bağlı olarak yeniden düzenlendiğini düşündürmektedir. Sadrazamlık ile serdarlık makamları arasındaki bu geçişkenlik, değişim anlamda bir merkezî ve bütünleşik bir komuta zincirinin henüz oluşmadığını ve siyasî ve askerî otoritenin hâlâ iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır.

Girit kuşatması süresince serdar tayinlerinde, lojistik destek ve asker sevkياتına dair kayıtlar söz konusudur. Uzun süreli Girit Seferi, Osmanlı askerî tarihinde lojistik süreklilik meselesini merkezî bir sorun hâline getirmiştir. Seferin yıllara yayılması, asker sevkياتı, iâşe ve mühimmat temininde klasik sefer organizasyonlarının yetersizliğini açığa çıkarmıştır. “*Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa’nın Girit’e serdar tayini ve adadaki faaliyetleri de kaftan Defteri’nde bilgi verilen gelişmeler arasındadır.*” (Mert, 2022:9) Bu tayin, sadrazamın yalnızca siyasî bir aktör değil, aynı zamanda profesyonel askerî komutan olarak konumlandığını göstermektedir. Böylece sefer idaresi, padişahın doğrudan katılımından ziyade uzmanlaşmış komuta üzerinden yürütülmeye başlanmıştır. Bu tayinler, Osmanlı ordusunda operasyonel komuta zincirinin nasıl işlediğini göstermektedir. Burada ortaya çıkan yapı, yeni orduların temel unsurlarından biri olan hiyerarşik ve görev tanımlı komuta zincirinin erken bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Deniz savaşları noktasında 17. Yüzyıl ile öneminin artmasıyla, Osmanlı Devleti’ni teknolojik uyarlamaya zorlamıştır. Kalyon tipi gemilerin inşası, Akdeniz’de değişen savaş öğretilerine verilen bir yanıt niteliğindedir. “*Büyük kalyon inşası bitti ve padişah görmeye gitti.*” (Mert, 2022:26) Burada padişahın tersaneyi ziyaret etmesi, donanmanın yalnızca askerî değil, siyasal prestij unsuru olarak da değerlendirildiğini göstermektedir. Bu, Osmanlı donanmasının yenilik çabalarının bir göstergesi olmaktadır. Burada Osmanlı askerî gelişiminin Batı’daki örneklerden farklı olarak kurumsal-pragmatik bir zeminde ilerlediğini göstermektedir. Bu süreç, padişah ile Köprülü sadrazamlar arasında kurulan yeni bir iktidar dengesiyle mümkündür.

Köprülü ve IV. Mehmed arasında, iktidarın tek bir kişide toplandığı ilişkiden ziyade, karşılıklı güven ve çıkar ilişkisine dayalı bir denge siyaseti kurulmuştur (Çakır, 2024). Bu denge siyaseti, Osmanlı siyasal-askerî yapısında mutlak merkezîyetçi padişah otoritesinden fonksiyonel güç paylaşımına geçişin işaretlerini taşımaktadır. Özellikle askerî karar alma alanında ortaya çıkan bu paylaşım, yürütme-komuta

ayrışmasının geliştiği bir biçimi olarak değerlendirilebilmektedir. Bu denge siyaseti, askerî karar alma süreçlerinde sadrazamın belirleyici olduğu ve padişahın ise meşruiyet, sembol ve nihai onay makamı olarak konumlandığı bir modeli ortaya çıkarmıştır. Bu modelde padişah, ordunun doğrudan sevk ve idaresinden ziyade meşruiyet üretici ve siyasal dengeleyici bir role çekilmiştir. Böylece askerî otorite, kişisel karizma yerine kurumsal temsil üzerinden yeniden tanımlanmıştır. Bu durum sefer organizasyonlarının merkezîleşmesini ve askerî disiplinin yeniden tesisini mümkün kılmıştır. Merkezîleşen sefer organizasyonu, emir-komuta zincirinin çizilmesine ve askerî hiyerarşinin rasyonelleştirilmesine katkı sağlamıştır. Bu gelişme, yeni orduların temel özelliklerinden biri olan standartlaştırılmış komuta yapısının Osmanlı bağlamındaki karşılığıdır.

Padişahın savaş meydanındaki fizikî varlığı, yerini karar verici ve gözlemleyici bir konuma bırakmıştır. Bu bağlamda askerî yenilik, padişahın cephe gerisinden orduyu yönettiği, sadrazamın ise fiilî komutan olduğu bir modele geçiş örneğidir. Bu yapı, savaşlarda görülen sivil-asker ayrışması ve merkezî karargâh sisteminin Osmanlı'daki biçimi olarak yorumlanabilmektedir. Nitekim *“Padişah, sadrâzamı serdar olarak sefere vekâleten tayin etmekte ve telhislerle iletişim kurarak savaşın seyrini takip etmektedir.”* (Çakır, 2024:188) Şeklinde açıklanmakta olan ve telhisler aracılığıyla kurulan bu iletişim ağı, askerî bilginin yazılı ve rapor temelli bir forma kavuştuğunu göstermektedir. Bu durum, savaş bilgisinin sözlü aktarımından kurumsal belgeleme sistemine geçiş açısından önemlidir. Özellikle bilgi akışının merkezîleşmesi, askerî bürokrasinin temel unsurlarından biri olan raporlama ve denetim mekanizmalarının geliştiğini ortaya koymaktadır.

Dönem içinde kullanılan Mühimme Defterlerinde ise, Osmanlı merkezî yönetiminin askerî, idarî ve toplumsal meseleler karşısında geliştirdiği karar alma pratiklerini görünür kılan temel arşiv kaynaklarıdır. Sosyolojik açıdan Mühimme Defterleri, Osmanlı Devleti'nde merkezî iktidarın toplumu nasıl yönettiğini ve denetlediğini gösteren kurumsal metinlerdir. Bu defterler, yalnızca devletin aldığı kararları kayda geçirmekle kalmaz aynı zamanda iktidarın hangi toplumsal meseleleri sorun olarak tanımladığını, bu sorunlara nasıl müdahale ettiğini ve müdahalelerini hangi meşruiyet çerçevesi içinde gerekçelendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle mühimme defterleri, Osmanlı'da siyasal iktidarın toplumsal gerçekliği nasıl

sınıflandırdığını ve yönetsel akıl yoluyla nasıl düzenlediğini görünür kılar. Merkez ve taşra ilişkileri açısından bakıldığında mühimme defterleri merkezî otoritenin taşra üzerindeki gözetim ve kontrol mekanizmalarının yazılı bir ifadesidir. Askerî düzen, vergi ilişkileri ve asayiş meseleleri bu defterler aracılığıyla standartlaştırılırken, devlet bürokratik rasyonalite yoluyla toplumsal alanı yönetilebilir hâle getirmeye çalışmaktadır. Böylece mühimme defterleri, Osmanlı siyasal düzeninde askerî ve idarî gücün yalnızca zor kullanımıyla değil, yazılı emirler ve kurumsal prosedürler aracılığıyla işleyen bir toplumsal kontrol sistemi oluşturduğunu göstermektedir. Askerî sosyoloji açısından bakıldığında bu durum, savaşın toplumsal hafızaya devlet eliyle kaydedilmesi ve ordu-toplum ilişkisinin sembolik araçlarla yeniden üretilmesi anlamına gelmektedir. Mühimme defterine göre; *“119 defter nolu, 1355 hüküm nolu, Ocak 1713 tarihli Amasya Sancak Beyi ve serçeşme mercisi ile Yapılması kararlaştırılan sefer için Anadolu yakasından süvari levendleri tahrir edilmesine dair”* (Demirci, 2024:14) alınan kayıt ile bu, sefer öncesi askerî kayıtların düzenlenmesi ve yeni levendlerin yazılmasıyla ilgili bir yenilik söz konusudur. Bu tahrir uygulamaları, asker kaynağının rastlantısal değil, kayıt altına alınmış ve denetlenebilir bir yapı içinde oluşturulmasına işaret etmektedir. Askerî sosyoloji bağlamında bu durum, ordunun personel temininde rasyonelleşme ve merkezî denetim arayışının güçlendiğini göstermektedir. Ve yine İmdad-ı Seferiye Vergisi noktasında 132 defter nolu 562 hüküm nolu kayıtlarda geçen bir hüküm: *“Amasya mutasarrıfı için imdad-ı seferiye tahsili ve kendisine gönderilmesine dair.”* (Demirci, 2024:25) Buna dair analiz noktasında İmdad-ı seferiye, sefer masraflarını karşılamak için halktan alınan özel bir vergidir. Bu uygulama, Osmanlı’nın askerî finansmanında yenilikçi bir yöntem olarak değerlendirilebilir. Bu vergi uygulaması, savaşın mali yükünün doğrudan topluma yansıtıldığını ve askerî faaliyetlerin sivil kaynaklarla desteklendiğini göstermektedir. Böylece askerî yapı ile sivil toplum arasındaki ekonomik bağlar daha görünür hale gelmiştir.

Özetle mühimme defterine göre yenilikler, Osmanlı’nın 18. yüzyıl başında askerî düzeni yeniden kurma ve mali-f finansal kaynakları seferlere yönlendirme çabasını ortaya koymaktadır. Bu yenilikler, Osmanlı’nın 18. yüzyıl başında hem Avrupa hem de doğu cephelerinde askerî düzenlemelerle değişmeye çalıştığını gösteriyor. Ancak bu reformlar kalıcı bir dönüşüm sağlayamamıştır. 1730 Patrona İsyanı ve sonrasında yaşanan gelişmeler, bu yeniliklerin sınırlı etkisini ortaya

koymuştur. Bu durum, askerî gelişim girişimlerinin toplumsal ve siyasal destekle bütүнleşmediğinde kırılan kaldığını ve sürdürülebilir bir dönüşüm üretmediğini göstermektedir. Askerî yapının gözlemlenmesi ve gelişmesi konusunda sefâretnâmelerin içeriklerinden bahsedilirken: *“Elçiler, görevlerini tamamladıktan sonra izlenimlerini rapor haline getirip Bâbîâli’ye sunarlardı. Padişah’ın da bu metinlerde yer alan bilgilere göre dış politikadaki siyasetine yön verdiği bilinmektedir.”* (Erdoğan, 2019:5) Burada sefâretnâmelerin askerî gözlemleri Osmanlı değişmesine aktardığını göstermektedir. Elçiler, Avrupa’daki askerî düzenlemeleri rapor ederek Osmanlı ordusunun yeniliklere uyum sağlamasına katkıda bulunmuşlardır. 18. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti, askerî alanda yalnızca savaş meydanındaki yenilgiler üzerinden değil diplomatik temaslar aracılığıyla da kendini yeniden konumlandırmaya başlamıştır. Bu bağlamda sefâretnâmeler, askerî bilginin kurumsal dolaşımını sağlayan araçlar hâline gelmiştir.

Kültür sosyolojisi açısından bu metinler, askerî yapının disiplin, itaat ve hiyerarşi gibi unsurlarının gündelik pratikler ve sembolik düzen aracılığıyla nasıl üretildiğini görünür kılarken aynı zamanda elçilerin gözlemleri, devletin ötekini, bir başkasını tanıma ve kendi kurumsal yapısını karşılaştırmalı biçimde yeniden düşünme ihtiyacının bir ürünü olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu noktada askerî yapının yalnızca resmî kurallar ve düzenlemelerle sınırlı olmadığı, gündelik hayatın içinde tekrar eden davranışlar ve pratikler aracılığıyla sürdürüldüğü görülmektedir. Selamlaşma biçimleri, kıyafet düzeni, törenlerdeki hareketler ya da rütbe işaretleri gibi unsurlar, bireylerin bu hiyerarşik yapıyı zamanla içselleştirmesine katkı sağlar. Bu yönüyle askerî disiplin, sadece dışarıdan dayatılan bir zorunluluk olmaktan çıkar; öğrenilen, benimsenen ve günlük yaşam içinde yeniden üretilen bir düzene dönüşür. Dolayısıyla sefaretnameler, askerî yapıyı yalnızca teknik ya da kurumsal bir çerçevede ele almak yerine, gündelik hayatın içinde anlam kazanan ve sürekliliği bu pratikler üzerinden sağlanan bir toplumsal yapı olarak değerlendirmeye imkân sunmaktadır. Kültür sosyolojisi açısından bakıldığında, askerî yapıda disiplin, itaat ve hiyerarşi yalnızca yazılı kurallar ya da emir-komuta zinciriyle var olan unsurlar değildir. Bunlar, gündelik hayatın içinde tekrar eden davranışlar ve alışkanlıklar aracılığıyla sürekli olarak kurulur ve pekiştirilir. Bir askerî nasıl yürüyeceği, nasıl selam vereceği, üstüyle nasıl konuşacağı ya da hangi durumda nasıl duracağı gibi ayrıntılar, ilk bakışta basit görünebilir ancak bu pratikler, hiyerarşik düzenin her gün yeniden üretilmesini

sağlar. Benzer şekilde kıyafet düzeni, üniformanın taşıdığı anlam, rütbe işaretlerinin görünürlüğü ya da törenlerde sergilenen düzenli ve eşzamanlı hareketler, bu yapının sembolik boyutunu oluşturur. Bu semboller, kimin üst, kimin ast olduğunu yalnızca göstermeye yaramaz aynı zamanda bireylerin bu konumları içselleştirmesine de katkı sağlar. Böylece disiplin ve itaat, sadece dışarıdan dayatılan bir zorunluluk olarak kalmaz bireyin davranışlarına yerleşen, zamanla doğal kabul edilen bir düzene dönüştürür. Bu süreçte gündelik pratikler ve semboller birlikte çalışır. Tekrar eden davranışlar düzeni canlı tutarken, semboller bu düzeni görünür ve anlamlı kılar. Bu yüzden askerî yapı, yalnızca kurumsal bir sistem değil, aynı zamanda günlük yaşam içinde sürekli yeniden kurulan bir toplumsal ve kültürel düzen olarak ortaya çıkar. Bu yaklaşım, askerî gelişimi yalnızca teknik aktarım süreci olarak değil, kültürel anlamlar, alışkanlıklar ve zihniyetler üzerinden işleyen çok katmanlı bir dönüşüm olarak ele alma imkânı sunarken aynı zamanda gözlemlerin seçici ve normatif nitelikte olması nedeniyle yüzeysellik ve kültürel genelleme riskini de barındırmaktadır.

I. Abdülhamid'in tahta çıkışı, Osmanlı Devleti'nin hem askerî yenilgilerle yüzleştiği hem de bu yenilgilerin nedenlerini kurumsal düzeyde tartışmaya başladığı bir döneme karşılık gelmektedir. Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) sonrasında askerî yapının yeniden ele alınması, reform düşüncesini zorunlu hâle getirmiştir. Reform girişimleri ve tanzimata zemin hazırlanan dönemin genel atmosferini aktarılırken *"Halil Hamid Paşa ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa gibi önde gelen devlet adamlarının katkılarıyla özellikle askerî alanda reform girişimleri başlamış, bu süreç ileride gerçekleşecek olan Tanzimat reformlarına zemin hazırlamıştır."* (Cansız Aytür, 2025:iii) Bu alıntı, I. Abdülhamid döneminde askerî reformların yalnızca kısa vadeli düzenlemeler değil, aynı zamanda Tanzimat'a giden sürecin öncülü olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda reformlar, yalnızca savaş meydanındaki başarısızlıklara verilen tepkiler değil; aynı zamanda merkezî otoritenin askerî alan üzerinden yeniden tahkim edilmesine yönelik yapısal adımlar olarak da okunmalıdır. Özellikle sadrazam Halil Hamid Paşa'nın askerî teknik bilgiye ve kurumsal disipline verdiği önem, reformcu zihniyetin yönetici elit içinde karşılık bulduğunu göstermektedir. Kışla ve disiplin yenilikleri noktasında *"Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından, avlusunda bulunduğu kışlayla birlikte inşa ettirilen Kalyoncular Kışla Camii (1782) inanç ve disiplini birleştiren kurgusunun yanı sıra sonraki dönem kışla yapılarına öncülük etmesi bakımından da önem taşımaktadır."* (Cansız Aytür, 2025:2)

Burada askerî mimarinin disiplin ve inançla birleştiğini, kışla düzeninin bir yenilik olduğunu ortaya koymaktadır. Su yolları ve altyapı düzenlemeleri hakkında: *“Mevcut su yolları ve isale hatlarında yapılan iyileştirme çalışmalarıyla artan su miktarı, dönem üslubunun en güzel biçimde üzerlerinde sergilendiği aracılığıyla halka ulaştırılmıştır.”* (Cansız Aytür, 2025:3) Buradan çıkarımla askerî lojistik açısından kritik olan su temini ve altyapı düzenlemelerinin dönemin yenilikleri arasında olduğunu göstermektedir.

Bunlara ek olarak, topçu sınıfının etkinliğinin artırılmasına yönelik teknik düzenlemeler, tersanelerde üretim kapasitesinin yükseltilmesi ve donanmanın yeniden yapılandırılması da bu dönemin askerî yenilikleri arasında yer almaktadır. Özellikle deniz gücü, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın tecrübesiyle stratejik bir öncelik hâline gelmiştir. Bu yenilikler, Osmanlı'nın 18. yüzyılın ikinci yarısında hem içteki siyasi çalkantılar hem de Batı etkisi altında askerî düzeni yeniden kurma çabasını göstermektedir. I. Abdülhamid dönemi, klasik düzenin çözülmesi ile değişme arasında bir geçiş evresi olarak dikkat çekmektedir. Askerî Sosyoloji bakımından I. Abdülhamid dönemi askerî reformları, devletin askerî alan üzerinden toplumu yeniden disipline etme girişimi olarak okunabilmektedir. Kışlaların kurumsallaşması, askerînin gündelik hayatının denetlenmesini sağlarken; mimari, disiplinin görünür hâle geldiği bir iktidar aracına dönüşmüştür. Altyapı yatırımları ve lojistik düzenlemeler, savaşın yalnızca cephede değil aynı zamanda arka planda örgütlenen toplumsal emek, kaynak yönetimi ve teknik bilgiyle kazanıldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, askerî gücün toplumsal örgütlenmeyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

“III. Selim, I. Abdülhamid'in vefatıyla birlikte “kafes” hayatından kurtulduktan sonra, tahta geçmiş ve şehzadelik döneminde planladığı birçok ıslahatı da uygulamaya koyma fırsatı yakalamıştı. Beklediği şartlar oluştuğu gibi de “Nizam ı Cedid” adı verilen ıslahat (yenilik) programını başlattı.” (Seyfi Kenan, *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim Dönemi*, s.13-14. Akt: Öner, 2018:2)

III. Selim'in tahta çıkışı Osmanlı Devleti'nin hem dış cephelerde askerî yenilgiler yaşadığı hem de merkezî otoritenin taşrada ayanlar karşısında zayıfladığı bir döneme denk gelmiştir. Bu durum, reformların yalnızca askerî değil aynı zamanda siyasal ve toplumsal bir zorunluluk hâline gelmesine yol açmıştır. Nizam-ı Cedid, Avrupa orduları standartlarına uygun yeni bir düzenli ordu olarak kurulmuştur. Bununla ilgili *“Nizam-ı Cedid esas olarak, merkezî devlet örgütünün gücünü hem dış düşmana*

(bilhassa Osmanlı Devleti'nin gücüne karşı en büyük tehdit olarak beliren Rusya'ya) hem de iç düşmana (yani bağımsız ayanlara) karşı artırmayı hedefliyordu." (Öner, 2018:2) Bu doğrudan yeni bir askerî yapılanma girişimidir. Yeniçeri Ocağı'nın bozulmuş düzenine alternatif olarak eğitilmiş birlikler oluşturulmuştur. Nizam-ı Cedid askerleri Avrupa tarzı talimlerle eğitilmiş, kışla sistemi içinde disiplinli bir askerî yaşam düzenine tabi tutulmuş ve subay-astsubay hiyerarşisi daha belirgin hâle getirilmiştir. Bu yönüyle Nizam-ı Cedid, yalnızca yeni bir askerî birlik değil, aynı zamanda yeni bir askerî kültürün taşıyıcısı olmuştur.

"Ordunun düzene konması, askerî maaşının temini, humbaracı ve topçu ocakları ile lağımçı ocaklarının yeniden örgütlenmesi bunun yanında düzenli bir yaya ordusunun oluşturulması gibi düzenlemeler uygulamaya sokulduğunda ortaya 20.000 kese gibi bir para ihtiyacı çıkmıştır. Eldeki mevcut bütçe bu uygulamaların üstesinden gelemeyeceği için İrad-ı Cedid adıyla bağımsız bir hazine oluşturulmuştur." (Öner, 2018:74)

Bu, Osmanlı'da askerî reformların mali altyapısını sağlayan yenilikçi bir kurumdur. Gerekli hususlarda mali ihtiyacı karşılaması için İrad-ı Cedid Hazinesi söz konusudur. Askerî reformların sürekliliğini sağlamayı amaçlayan ve klasik mali sistemden ayrışan bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. *"Yalnız Nizam-ı Cedîd devrinde bir de "Şikk-ı Râbi 'Defterdarı" vardı ki kendisine bu teşkilatın masraflarını karşılayan İrad-ı Cedîd Hazinesi'yle meşgul olmak vazifesi verilmişti."* (Genç vd., 2010:141) Bu durum, askerî gelişimin yalnızca savaş alanıyla sınırlı kalmadığını; maliye, bürokrasi ve devlet yönetimini de dönüştürdüğünü göstermektedir. *"III. Selim'in yenilik programı Avrupa usulü ile yapıldığından yenilikçiler bu programa destek veriyor, kadimciler ise bu programı hakaret sayıyorlardı."* (Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, s.77. Akt: Öner, 2018:80) Bu yenilikler Osmanlı'nın 18. yüzyıl sonundaki askerî değişim çabasını göstermektedir. Ancak yeni düzen, gelenekçi grupların muhalefeti ve Yeniçeri Ocağı'nın direnci nedeniyle kalıcı olamamıştır. Nizam-ı Cedid'in karşılaştığı bu direniş, askerî yapının toplumdan ve yerleşik güç ilişkilerinden bağımsız olarak dönüştürülemeyeceğini ortaya koymaktadır. Reformların başarısızlığı, yalnızca teknik eksikliklerden değil, askerî sınıflar arasındaki statü kaybı korkusundan ve geleneksel askerî kimliğin tehdit altında algılanmasından kaynaklanmıştır.

Askerî Sosyoloji bakımından Nizam-ı Cedid reformları, kurumsal çatışma ve askerî kimlik dönüşümü şeklinde açıklanabilmektedir. Yeniçeri Ocağı yalnızca bir askerî birlik değil aynı zamanda ekonomik, toplumsal ve siyasal ayrıcalıklara sahip bir

sınıf olmaktadır. Bu nedenle Nizam-ı Cedid, mevcut askerî elitin statüsünü tehdit eden bir girişim olarak algılanmıştır. Ayrıca Nizam-ı Cedid askerlerinin disiplin, düzenli maaş, eğitim ve merkezî denetim esasına göre örgütlenmesi, Osmanlı askerî yapısında patrimoniyal ilişkilerden rasyonel-bürokratik ilişkilere geçiş denemesidir. Ancak bu geçiş, toplumun askerî kültürüyle uyumlu biçimde yapılandırılmadığı için sürdürülebilir olamamıştır. Sonuç olarak III. Selim dönemi askerî yenilikleri, Osmanlı'da ordunun sosyolojik kırılma anını temsil etmektedir ve II. Mahmud döneminde gerçekleşecek köklü askerî dönüşümlerin zeminini hazırlamıştır. Osmanlı siyaset düşüncesinde “nizam” kavramı uzun süre devletin düzenini, hiyerarşisini ve sürekliliğini ifade eden temel bir ilke olarak varlığını sürdürmüştür. Bu kavram klasik dönemde daha çok mevcut düzenin korunmasına işaret ederken, 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde değişen askerî ve siyasal koşullar nedeniyle yeni anlamlar kazanmaya başlamıştır. *“Nizam kavramı Osmanlı siyaset düşüncesindeki merkezî yerinin yanında anlaşılması bir o kadar zor bir kavramdır.”* (Akay, 2024:11) Bu kavramın katmanlı yapısını göstermektedir. Askerî yenilikler kavramı düzen boyutuna dayandırarak meşrulaştırmıştır. Özellikle Avrupa ordularının disiplin, talim ve teknik donanım açısından Osmanlı ordusunu geride bırakması, “nizam” fikrinin artık yalnızca korunacak bir düzen değil, yeniden kurulması gereken bir yapı olarak düşünülmesine yol açmıştır. Bu zihinsel dönüşüm, kavramın askerî alanda reformla birlikte anılmasının önünü açmıştır. *“Artık ‘cedid’ terkihiyle kullanımı öne çıkan nizam kavramı bir reform programına adını vermiş, anlamı kültürel ve siyasal etkiler ile dönüşüme uğramıştır.”* (Akay, 2024:1) Burada “nizam” kavramının askerî reform programı olan Nizam-ı Cedid’e adını verdiği vurgulanmaktadır. *“Askerî alanda kapsamlı bir ıslahat ihtiyacına dair düşüncelerinin hayata geçirilmesi noktasında 1791 yılında yaşanan Maçin Boykotu hadisesi fitili ateşlemiştir.”* (Akay, 2024:24) Bu alıntı, askerî yeniliklerin zorunluluk haline geldiğini göstermektedir ve Nizam-ı Cedid ordusunun kurulmasına giden süreci başlatmıştır. Maçin Boykotu, geleneksel askerî yapının reform karşısındaki direncini açık biçimde ortaya koymuş, mevcut sistemin kendini yenileme kapasitesinin sınırlı olduğunu göstermiştir. Bu olay, merkezî otorite açısından yeni bir askerî yapılanmanın kaçınılmazlığını somut biçimde görünür kılmıştır. *“Nizam-ı Cedid programı çerçevesinde uygulanan ıslahatlar temelde dönemin zorunluluklarına cevap vermeyi hedeflemiştir.”* (Akay, 2024:2) Burada Askerî yeniliklerin pragmatik bir zorunluluk olduğunu ortaya konulmaktadır. Yeni

ordu disiplin, eğitim ve finansman düzenlemeleri bu çerçevede yapılmıştır. Bu bağlamda Levent Çiftliği'nde kurulan yeni askerî eğitim sistemi, Avrupa tarzı talim yöntemleri, yabancı uzmanlardan yararlanılması ve İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin oluşturulması gibi uygulamalar, Nizam-ı Cedid'i klasik askerî düzenlerden ayıran temel yenilikler arasında yer almıştır.

Askerî sosyoloji perspektifinden Nizam-ı Cedid reformları, askerî yapının yalnızca teknik kapasitesini değil, asker-devlet-toplum ilişkisini de dönüştürmeyi hedeflemiştir. Bu dönüşüm, askerî alanın toplumsal meşruiyetinin yeniden inşasını gerekli kılmış ancak geleneksel ocak yapıları ve çıkar gruplarıyla yaşanan çatışma, reformun toplumsal kabulünü sınırlamıştır. Dolayısıyla Nizam-ı Cedid, Osmanlı'da askerî gelişimin yalnızca bir başlangıcı değil, aynı zamanda askerî sosyoloji açısından merkezî otorite ile askerî sınıf arasındaki gerilimin açık bir göstergesi olmuştur.

III. Selim Döneminde Denizcilik, Eğitim ve Askerî Modernleşme noktasında *“Osmanlı Devleti bir kara devleti olduğu kadar bir deniz devletiydi. Kadim bir devlet geleneğine sahip Osmanlı Devleti denizcilikte de aynı yapıya sahipti.”* (Karaöz, 2015:V) Bu cümle, Osmanlı'nın askerî modernleşmesinde deniz gücünün vazgeçilmez olduğunu ve III. Selim döneminde bu geleneğin modernleşme ile birleştiğini göstermektedir. Osmanlı Devleti'nde deniz gücüne verilen önem, özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa donanmaları karşısında yaşanan askerî yenilgilerle birlikte yeniden düşünölmeye başlanmıştır. Bu bağlamda denizcilik, yalnızca askerî bir alan değil, aynı zamanda devletin uluslararası sistemde varlığını sürdürebilmesi için stratejik bir zorunluluk hâline gelmiştir. III. Selim döneminin özelliğı bakımından *“Deniz kuvveti gücünün vazgeçilmez olduğu bilincinde olan Sultan III. Selim tersane ve denizciliğı bununla birlikte denizcilik eğitimine çok önem vermişti.”* (Karaöz, 2015:6) Buradan çıkarımla, III. Selim'in askerî yenilikleri özellikle denizcilik ve eğitim alanında yoğunlaştırdığını ortaya koymaktadır. *“III. Selim Avrupa'dan çeşitli gemi mühendisi getirtip gemiler yaptırdı ve mühendishaneler açtı. Bahriye'ye intizam getirebilmek için kanunname hazırlandı. Bunun sonucunda kısa zaman zarfında bahriyede büyük başarı elde edildi.”* (Karaöz, 2015:7) Donanma merasimleri ile ilgili olarak *“Osmanlı Devleti donanmasına ait bu merâsimlerle denizlerin üstündeki hâkimiyetini, gücünü ve ihtişamını pekiştirmekteydi.”* (Karaöz, 2015:7) Burada merasimler yalnızca kültürel değil, aynı zamanda askerî

modernleşmenin bir parçasıydı şeklinde ifade edilebilmektedir. Donanmanın gücünü sergileyerek hem içte hem dışta Osmanlı'nın askerî kudreti vurgulanmaktaydı. Bu merasimler, askerî sosyalleşme açısından bakıldığında donanmanın devlet ve toplum nezdindeki meşruiyetini güçlendiren sembolik araçlar olarak da işlev görmüştür. III. Selim döneminde tersane ve alt yapı yenilikleri noktasında; *“Osmanlı Devleti'nin en önemli kurumu ve ağır sanayisini oluşturmakta olan Tersane-i Âmire binlerce kişinin istihdam edildiği hem stratejik hem de iktisadi olarak çok önemli bir müesseseydi.”* (Karaöz, 2015:8) Bu cümle, tersanenin modernleşme sürecinde askerî üretim ve altyapısının merkezî olduğunu göstermektedir. III. Selim döneminde tersane faaliyetleri yenilikçi bir ivme kazanmıştır. Bu yenilikler, Osmanlı'nın 18. yüzyıl sonundaki modernleşme sürecinde deniz kuvvetlerini yeniden yapılandırma çabasını ortaya koymaktadır. Tersane-i Âmire'nin yeniden düzenlenmesi, askerî üretimin sürekliliğini sağlamakla birlikte, devletin teknik bilgiye ve uzman emeğe olan ihtiyacını da görünür kılmıştır. III. Selim dönemi özelinde özetle bu dönem Osmanlı tarihinde askerî ve eğitim alanında yapılan ıslahatlarla dikkat çekmektedir. Bu dönemde padişah, kendisinden önceki girişimlerden farklı olarak sistemli bir reform programı hazırlamış ve özellikle ordunun bozulmuş yapısını düzeltmek için Avrupa tarzında yeni bir düzenli ordu kurmuştur. Bütün bu yenilikler Osmanlı'nın 18. yüzyıl sonundaki modernleşme sürecinin temel taşlarını oluşturmuş, ancak Yeniçeri Ocağı ve gelenekçi çevrelerin direnci nedeniyle kalıcı bir dönüşüm sağlanamamış, yine de Tanzimat'a giden yolun başlangıcı olarak kabul edilmiştir (Yeli, 2005). Bu dönemde yenilenmenin ilk adımı eğitimde, özellikle mühendislik ve teknik alanlarda atılmaktadır. Bu, askerî ıslahatın doğrudan eğitim reformuyla iç içe geçtiğini göstermektedir. Aynı zamanda Humbaracı Ahmed Paşa'dan başlayarak Mühendishane-i Berrî ve Bahrî'nin kuruluşunu, yabancı uzmanların katkısından bahsedilmektedir.

“Yabancı hocalar ve uzmanlar istihdam edildi. Bununla beraber Mühendishâne-i Bahrînin 1790lı yıllara gelinceye kadar sağlıklı bir eğitim yapılanmasına gidemediğini, istikrarlı bir öğretim programına kavuşamadığını, yabancı hocaların siyasi veya farklı nedenlerle zaman zaman okulu toptan terkedip ülkelerine döndüklerini ve bu nedenle eğitimin sekteye uğradığını gözlemek mümkündür.” (Kenan, 2010:131)

III. Selim döneminde mühendislik okullarına bağlı matbaaların kurulması, ders kitaplarının basılması ve halkın da bu bilgiye erişiminin sağlanması, askerî reformun eğitim ve kültür boyutunu ortaya koymaktadır. Bu, klasik ordu düzeni anlatısından

farklı bir sonuç, askerî yenilik, bilgi üretimi ve yayılımıyla toplumsal dönüşümün parçası haline geliyor. Ayrıca medreselerdeki bozulmayı ve III. Selim'in buna karşı aldığı tedbirleri incelenmektedir. Burada askerî yenilikler, yalnızca yeni birlikler değil, ulemanın eğitimi ve liyakat esaslı tayinlerle ordunun bilgi altyapısının güçlendirilmesi olarak da görülmektedir. III. Selim dönemindeki askerî yenilikleri klasik ordu düzeni perspektifinden değil, eğitim ve bilgi aktarımı bağlamında ele almaktadır. Bu da daha önceki anlatılardan farklı bir sonuç doğurmaktadır (Kenan, 2010).

“Osmanlı topçuluğu, yaşanan gelişmelerle birlikte 16. yüzyılda en parlak dönemini yaşamış ve 17. yüzyılın başına kadarki süreçte de gerek nitelik ve gerek nicelik açısından rakiplerinden üstün konuma ulaşabilmiştir. Ancak bu yüzyıldan itibaren Avrupa karşısında adeta bir duraklama devrine giren Osmanlı topçuluğu, aşamalı bir şekilde Avrupa karşısında gerilemeye başlamıştır.” (Altın, 2023:1)

16. yüzyılda Osmanlı topçuluğunun ulaştığı bu seviye, merkezî devlet yapısının askerî alandaki kurumsal kapasitesini yansıtmaktadır. Tophâne-i Âmire, yalnızca bir üretim merkezî değil, aynı zamanda askerî teknik bilginin üretildiği ve aktarıldığı kurumsal bir mekân işlevi görmüştür. Nitekim dönemin seyyah ve gözlemcileri Osmanlı top döküm tekniğinin Avrupa'daki muadilleriyle rekabet edebilir düzeyde olduğunu belirtmektedir.

“Kanunnamenin ardından yapılan; top döküm çalışmaları, Tophâne-i Âmireyi ıslah çalışmaları, topçuların niteliğini artırmak için yapılan talimler, asayişin sağlanması, tekâ'üdlük meselesi, maaşların düzenlenmesi, kıyafet ve yiyeceklerle dair düzenlemeler ve rütbe tevcihleriyle rütbe tenzilleri gibi birçok mesele arşiv belgeleri kullanılarak ortaya konmaya çalışılmıştır.” (Altın, 2023:2)

Bu düzenlemeler, III. Selim döneminde askerî reformların yalnızca teknik yeniliklerle sınırlı kalmadığını; askerî sınıfın sosyal statüsü, disiplin anlayışı ve merkezî otoriteyle ilişkilerinin de yeniden tanımlanmaya çalışıldığını göstermektedir. Özellikle maaş, emeklilik ve rütbe düzenlemeleri, askerî mesleğin bir kariyer alanı hâline getirilme çabasının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu dönemdeki kıyafetler noktasındaki modernite süreci ise şu cümleyle açıklanmaya devam edilebilmektedir. *“III. Selim'in Levend Çiftliği'nde talim eden askerlere mavi ve kırmızı renklerde elbiseler giydirmesi kıyafet konusundaki en yaygın örnektir.”* (Arslan, 2012:12) Kısaca III. Selim döneminde başlayan kıyafet değişiklikleri, Osmanlı denizciliğinde yalnızca estetik bir dönüşüm değil, aynı zamanda askerî düzenin yeniden tanımlanması anlamına

geliyordu. Bu durum, Osmanlı kara ve deniz ordusunun askerî sosyolojisi açısından disiplinin yalnızca emir ve talimlerle değil, görsellik ve kıyafetle de inşa edilebileceğini göstermektedir. Levend Çiftliği'nde askerlere mavi ve kırmızı elbiseler giydirilmesi, Avrupa tarzı disiplinin görsel bir yansımasıydı. Aynı dönemde Nizam-ı Cedid ordusunun kuruluşu da başlamış, yeni birlikler için standart kıyafet ve silah donanımı belirlenmişti. Bu, askerlerin sosyal kimliklerinin, askerî kurumsallık çerçevesinde yeniden tanımlanmasını sağlamıştır. Bu dönemdeki reformların en önemli muhataplarından biri ise ulema sınıfıydı. Ulema hem devletin meşruiyet kaynağı hem de toplumsal düzenin taşıyıcısı olarak reformların uygulanmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu dönem sürecinde ulema içinde reformları destekleyenler olduğu gibi, geleneksel düzenin bozulduğunu düşünen ve yeniliklere karşı çıkanlar da söz konusuydu. Bu ikili tavır, dönemin siyasetinde sürekli bir gerilim oluşturmaktaydı. Reform yanlısı ulema, yeniliklerin İslami meşruiyetini savunarak padişahın yanında yer almaktadır. Karşıt kesim ise halkı reformlara karşı kışkırtarak Kabakçı Mustafa İsyanı gibi olayların zeminini hazırlamıştır (Gürer, 1996). Ulema-Siyaset ilişkisi bakımından, ulema içinde reformları destekleyen bir kesim de vardı ve bu kesim, yeni düzenin İslami meşruiyetini savunarak padişahın yanında yer almaktaydı. Ana akım tarih yazımında genellikle “ulema reformlara karşı çıktı” şeklinde özetlenmektedir.

“Ulemanın özellikle III. Selim döneminde, gerçekleştirilmek istenen reformlara karşı nasıl bir tavır alacakları da, onlara sağlanan şartların ellerinden alınıp alınmaması çerçevesinde şekilleniyordu. Nitekim bununla ilgili olarak bazı ulemanın kendi konumlarının ellerinden alınacağına dair tereddütleri olmuş ve uygulanacak olan reformların halk nezdinde kabul görmemesi adına camilerde söylemler ortaya çıkmaya başlamıştır.” (Günçe, 2018: 95)

Ancak şunu söylemek mümkündür ki ulema yalnızca engelleyici bir güç değil, aynı zamanda reformların meşruiyetini sağlayan bir araç olmaktaydı. Reformların başarısızlığında sadece ulemanın direnci değil, padişahın ulema ile kurduğu çelişkili ilişki de rol oynamıştır. Yeni askerî düzen, ulemanın geleneksel denetim alanlarını daraltırken, bu durum ulemanın bir kısmını devletle iş birliğine, bir kısmını ise açık muhalefete yöneltmiştir. Bu da askerî reformların yalnızca teknik değil, aynı zamanda derin bir toplumsal yeniden yapılanma süreci olduğunu göstermektedir. Kabakçı Mustafa İsyanı gibi olaylarda ulemanın rolü sadece muhalefet değil, aynı zamanda halkla kurduğu köprü üzerinden siyasal bir mobilizasyon niteliğindedir.

Sonuç olarak III. Selim döneminde ulema-siyaset ilişkisi, reformların kaderini belirleyen en önemli faktörlerden biri olmaktaydı. Ulema hem reformların meşruiyet kaynağı hem de en güçlü muhalefet odağı olmuş, bu çift yönlü rol Osmanlı modernleşmesinin kırılğanlığını ortaya koymuştur. III. Selim döneminde yarım kalan askerî dönüşüm, II. Mahmud döneminde daha merkezîyetçi ve zorlayıcı bir yöntemle devam ettirilmiştir. Bu süreklilik, Osmanlı'da ıslahatın şahıslara bağlı ama yönelim olarak kalıcı olduğunu göstermektedir. III. Selim döneminde reformların akamete uğramasında ulemanın muhalefeti önemli bir rol oynarken, II. Mahmud döneminde ise ulema reformların hızını kesememiş, fakat toplumsal meşruiyet tartışmalarında etkisini sürdürmüştür. Bu durum, Osmanlı'da ulemanın hem engelleyici hem de meşruiyet sağlayıcı bir güç olarak ikili bir rol oynadığını göstermektedir (Gürer, 1996).

2.2. Osmanlı Askerî Yapısında Yeni Ordu Düzeninin Kurulması

II. Mahmud dönemi reformları, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu askerî ve idari sorunlara verilen kapsamlı cevaplardan biri olarak değerlendirilebilir. Önceki padişahların girişimleri genellikle belirli alanlarla sınırlı kalmışken, II. Mahmud döneminde ıslahatlar devletin neredeyse bütün yapısını kapsayacak şekilde ele alınmıştır. Bu reformların temel amacı, imparatorluğun dağılmasını önlemek ve merkezî otoriteyi yeniden güçlendirmektir. Bu nedenle askerî düzenlemelerle birlikte idari, sosyal, ekonomik ve eğitim alanlarında da önemli değişikliklere gidilmiştir. Askerî alanda yapılan düzenlemeler noktasında reform sürecinin en belirgin yönünü oluşturmuştur. Uzun süredir disiplinini kaybetmiş olan Yeniçeri Ocağı, zamanla yalnızca askerî bir güç olmaktan çıkmış, devlet yönetimini zorlayan bir yapı hâline gelmiştir. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte bu sorunlu yapı ortadan kaldırılmış ve *"kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın yerine "Asakir-i Mansüre-i Muhammediyye" adıyla yeni bir ordu kurulmuştur. Daha sonra "Redif-i Asakir-i Mansüre" diye ikinci bir ordunun kurulduğu görülmektedir."* (Ağras, 2010:3) Asakir-i Mansure-i Muhammediyye bu dönemde yeni ve düzenli bir ordudur. Redif-i Asakir-i Mansüre ise ihtiyaç doğrultusunda çıkan yedek olarak nitelendirilebilecek bir ek ordudur. Dönem içerisinde Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına Vaka-i Hayriye denilmektedir. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını ifade eden ve Osmanlı yönetimi tarafından "devlet için hayırlı" olarak nitelendirilen bir olaydır Vaka-i Hayriye. Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ise bu olaydan sonra kurulan yeni ve

düzenli ordudur. Kelime manasıyla Vaka, olay anlamında iken, Hayriye ise hayırlı manasıyla kullanılmıştır. Kurulan yeni orduya hayırlı olay perspektifiyle değil de aslında Yeniçeri Ocağının kaldırılması durumuna hayırlı olay gözüyle bakılmıştır. Daha önce Sekban-ı Cedid ve Eşkinici Ocağı gibi geçici düzenlemeler denenmiş olsa da bu girişimler kalıcı olmamıştır. II. Mahmud'un kurduğu yeni ordu, düzenli maaş alan, talim yapan ve doğrudan padişaha bağlı bir askerî yapı olarak tasarlanmış, böylece Osmanlı ordusu Avrupa tarzı bir anlayışa yaklaştırılmaya çalışılmıştır. Bu reformlar arasında olan kıyafet değişiklikleriyle birlikte hem askerî kimliğin hem de toplumsal algının yeniden inşasını amaçlamıştır. *“Kıyafet değişiklikleri çoğu zaman halk ve ulema tarafından tepkiyle karşılanmıştı; çünkü kıyafet bir gelenektir. Fiziki şartların dışında içinde sosyal ve dini özellikler barındırıyordu, dahası asker ya da reaya her Osmanlı, üzerinde imparatorluğun alışkanlıklarını taşıyordu.”* (Arslan, 2012:iii) Bu somut değişimler sosyolojik açıdan iki önemli sonuç doğurmuştur. İlk olarak kimlik ve aidiyetin yeniden tanımlanması konusunda kıyafet, Osmanlı toplumunda yalnızca bir giyim unsuru değil, sosyal ve dini aidiyetin göstergesi olmaktadır. *“18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyılın ortalarına kadar kara ordusundaki kıyafet değişikliğini denizci kıyafetleri takip etmiş; bu konudaki en radikal kararları ise II. Mahmud almıştı.”* (Arslan, 2012:iii) Ulema ve halkla gerilim noktasında kıyafet değişiklikleri, ulema ve halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır çünkü kıyafet, geleneğin somut taşıyıcısı konumunda olmuştur. Bu tepkiler, askerî modernleşmenin toplumsal meşruiyet sorununu ortaya koymaktadır. Askerî reformlarla eş zamanlı olarak idari ve sosyal alanda da önemli düzenlemeler yapılmıştır. Klasik dönemin yönetim organı olan *“Divan teşkilatı kaldırılarak bakanlıkların kuruldu. Sadrazam Başvekil Ünvanını aldı.”* (Ağras, 2010:46) Şeklinde açıklanmaktadır. Kaldırılan divan teşkilatı yerine bakanlıklar kurulmuştur. Bu değişiklik, devlet işlerinin daha düzenli ve uzmanlaşmış bir yapı içinde yürütülmesini amaçlamıştır. Ayrıca bazı danışma meclislerinin oluşturulmasıyla karar alma süreçleri yeniden düzenlenmiştir. Memurlar için getirilen kıyafet zorunluluğu, devlet görevlilerinin toplum içindeki konumunu belirginleştiren sembolik bir uygulama olmuştur.

“Müsadere usulüne son verilip mülkiyet hakkının tanınması, ayanlıkların kaldırılması, II. Mahmud'un resmini yaptırarak, devlet dairelerine astırılması, ilk defa posta ve karantina teşkilatlarının kurulması, ilk defa askerî amaçla nüfus sayımının yapılması ülke içi gezi ve

teftiş yöntemleriyle, yönetimi iyileştirmeye çalışması konuları ele alınmıştır.” (Ağras, 2010:Viii)

Burada devletin halk üzerindeki denetimini ve düzenleme gücünü artırmaya yönelik adımlar olarak dikkat çekmektedir. II. Mahmud döneminde gerçekleştirilen ve ilk bakışta idari ya da sembolik gibi görünen bu düzenlemeler, askerî sosyoloji açısından devletin toplumu daha doğrudan ve merkezî biçimde denetleme çabasının önemli göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Müsadere usulüne son verilerek mülkiyet hakkının tanınması, bireylerin devlete karşı güven duygusunu güçlendirmiş ve özellikle askerî sınıf ile sivil bürokrasi arasında daha istikrarlı bir bağlılık ilişkisi kurulmasına katkı sağlamıştır. Ayanlıkların kaldırılması ise yerel güç odaklarının askerî ve mali kontrolünü zayıflatarak, merkezî ordunun ve devlet otoritesinin taşra üzerindeki etkisini artırmayı amaçlamıştır. II. Mahmud’un kendi resmini yaptırarak devlet dairelerine astırması, geleneksel meşruiyet anlayışından farklı olarak, otoritenin kişiselleşmesi ve görünür hâle gelmesi anlamına gelmiştir. Bu durum, asker ve memurlar açısından bağlılığın soyut bir hanedana değil, doğrudan padişahın şahsına yönelmesini sağlamıştır.

Eğitim ve kültür alanındaki reformlar ise bu dönemin kalıcı düzenlemeleri arasında yer almaktadır.

“İlköğretimin İstanbul’da zorunlu hale getirilmesi, Rüştîye (ortaokul) ve Mektep-i Ulum-u Edebiye adlı yüksek öğretime öğrenci yetiştirme amaçlı okulların açılması, ilk kez Avrupa’ya öğrenci gönderilmesi, devlet memuru yetiştirmek amacıyla Mektep-i Maarif-i Adliye’nin kurulması, Mektep-i Harbiye, Mektep-i Tıbbiye, Mızıkeyi Humayun gibi yüksek okulların açılması ve Takvim-i Vekayi adlı ilk resmi gazetenin çıkarılması...” (Ağras, 2010:viii)

Buradan hareketle İstanbul’da ilköğretimin zorunlu hâle getirilmesi, eğitimin devlet tarafından önemsenmeye başladığını göstermektedir. Rüştîye mekteplerinin açılmasıyla birlikte ortaöğretim düzeyinde yeni bir eğitim yapısı oluşturulmuş, Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Tıbbiye gibi okullarla modern subaylar ve sağlık personeli yetiştirilmeye başlanmıştır. Askerî eğitim kurumları da bu süreçte modernleşmenin önemli araçlarından biri haline gelmiştir. *“Askerî Tıbbiye’de ve Harbiye’de okuyan gençlerin mesleklerini işbaşında olanlardan daha iyi bildikleri kanıydı.”* (Mardin, 1991:99) Bu durum, modern askerî okulların yeni bir bilgi ve uzmanlık anlayışı oluşturduğunu göstermektedir. Özellikle Harbiye ve Askerî Tıbbiye gibi kurumlar, yalnızca asker yetiştiren yapılar değil, aynı zamanda modern

düşüncenin ve profesyonelleşmenin yayıldığı alanlar haline gelmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde II. Mahmud, III. Selim döneminde başlatılan reform sürecini daha kararlı ve geniş kapsamlı bir hâle getirmiştir. Devleti ayakta tutabilmek amacıyla hemen her alanda değişime yönelen II. Mahmud’un reformları, Tanzimat dönemine zemin hazırlayan temel adımlar olarak kabul edilmektedir. “*Modernleşme faaliyetleri sonrasındaki vazifeleri... müderrislerin yeni kurulan meclislerde istihdamı... yeni açılan mekteplerde istihdamı*” (Güldöşüren, 2013:313-316). Bu, ordunun Batı tarzı eğitim ve disiplinle yeniden şekillendiğini göstermektedir.

II. Mahmud döneminde ordu alanında yaşanan gelişmeler, Osmanlı’nın modernleşme sürecinin en somut adımlarını oluşturmuştur. Yeniçeri Ocağı kaldırılmış, Batı tarzı yeni birlikler kurulmuş, büyük kışlalar inşa edilmiş ve askerî eserler ortaya çıkmıştır. Ulema ise bu dönüşümde hem siyasi hem de ideolojik destek sağlayarak sürecin meşruiyetini güçlendirmiştir. Bu çerçevede II. Mahmud döneminde müderrislerin askerî reform sürecine dâhil edilmesi, ulemanın yalnızca dinî bir otorite olarak değil, modern ordunun eğitimsel ve ideolojik altyapısını kuran bir unsur olarak konumlandırıldığını ve bu durumun da günümüzde askerî kökenli kişilerin akademik alanda görev almasına benzer şekilde, askerî ve ilmî kimliğin iç içe geçtiği erken bir modernleşme örneği sunduğunu göstermektedir. “*Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ordusunun “askerî yerleşkelerinin” salt fonksiyonel açıdan değil; sosyo-politik ve ideolojik açıdan da incelenmesi zorunluluğunu doğurmuştur.*” (Özen, 2013:1) Burada II. Mahmud’un 1826’da Yeniçeri Ocağı’nı kaldırarak kurduğu *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye* ordusu için inşa edilen kışlalar, Osmanlı modernleşmesinin en somut mekânsal göstergeleridir şeklinde çıkarımda bulunmak söz konusu olmuştur. Bu yapılar sadece askerlerin barınma mekânı değil, aynı zamanda toplumsal disiplinin ve ideolojik mesajların taşıyıcısıdır. Örneğin mekânın sosyolojik işlevi noktasında Davudpaşa Kışlası, İstanbul’un sur dışına, geniş bir alana inşa edilmiştir. Kışlanın planı kareye yakın kapalı bir avlu etrafında düzenlenmiştir. Bu düzen, askerlerin sürekli gözetim altında tutulmasını ve disiplinin mekân üzerinden sağlanmasını mümkün kılmıştır. Osmanlı’da kışlalar aynı zamanda padişahın gücünü sembolize eden anıtsal yapılar olarak tasarlanmıştır. “*Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye kışlalarının çağdaşı olan İngiltere ve Fransa kışlalarıyla karşılaştırılması yapılmıştır. Binalar arasında mimari örgütlenme, plan ve işlev olarak ne tür benzerlik ve farklılıklar olduğu açıklanmıştır.*” (Özen, 2013:4) Bir diğer önemli husus ise Selanik

Kışlası örneğinde, eski bir hanın dönüştürülerek kışla yapılmasıdır. Burada Osmanlı'nın taşrada modern orduyu yerleştirme iradesini gösterir. Aynı zamanda halkın gündelik yaşamında görülen bir yapının askerî mekâna çevrilmesi, devletin toplumsal alanı dönüştürme gücünü sembolize eder.

II. Mahmud döneminde İstanbul'daki asayiş ve güvenlik sorunlarını merkezîleşme ve askerî reform politikaları bağlamında incelemektedir. Askerî sosyoloji açısından ordunun sadece savaş gücü değil, aynı zamanda şehir içi güvenlik, toplumsal kontrol ve merkezîleşme aracı olarak işlevini somut örneklerle ortaya koymaktadır. II. Mahmud'un ordusunu yalnızca dış savaşlarda değil, İstanbul'un iç güvenliğini sağlamak için kullandığını gösterir. *“Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla 1826 yılında kurulan İhtisab Nezareti asayişin sağlanması alanında yeniçerilerin yerini almakla birlikte vergilendirme ve fiyatların denetlenmesi gibi esnafa dair düzenlemelerin sağlanması amacını da içeriyordu.”* (Kütükoğlu'ndan akt. Satoğlu, 2024:164) İhtisab Nezareti'nin asayiş, piyasa denetimi ve esnaf kontrolünü birlikte yürütmesi, Osmanlı'da iç güvenliğin askerî yapılardan sivil denetime doğru evrilmeye başladığını göstermektedir. Bu yönüyle kurum, günümüz zabıta teşkilatının işlevsel öncülü olarak değerlendirilebilmektedir. Kısaca ordunun işlevinin genişlediğini görmekteyiz.

İstihbarat sadece askerî değil diplomatik ve iç istihbarat boyutlarıyla üçlü bir çerçevede incelemektedir. Bu, Osmanlı istihbaratının devletin farklı alanlarına nasıl yayıldığını göstermektedir. *“Osmanlılarda, istihbarat edinmek amacıyla girilen esir yakalama eylemine de “dil almak” denilmiştir.”* (Yüksel, 2012:29) “Dil almak” pratiği, erken Osmanlı askerî düzeninde bilginin nötr bir veri olarak değil, iktidar ilişkileri içinde üretilen ve zorla açığa çıkarılan bir kaynak olarak konumlandığını göstermektedir. Esir, bu süreçte yalnızca düşmana ait bir beden değil de askerî iktidarın bilgi üretim alanına zor yoluyla dâhil edilen bir özneye indirgenmektedir. Böylece bilgi, kurumsal istihbarat yapılarından önce, beden üzerinden ve doğrudan tahakküm ilişkileri aracılığıyla dolaşıma girmektedir. Kavram, askerî rasyonalitenin henüz hukuki ve bürokratik çerçevelerle sınırlandırılmadığı, belirsizliğin ise zor yoluyla yönetildiği bir askerî aklı temsil etmektedir. İç istihbarata yönelik farklı çıkarımlar da mevcuttur. Örneğin II. Mahmud, merkezîleşme politikaları çerçevesinde ayanların ve tarikatların faaliyetlerini yakından takip ettirmekteydi. Toplumsal kontrol noktasında

esnaf, kalpazanlar ve ordu mensupları hakkında düzenli raporlar tutulmaktaydı (Yüksel, 2012). *“İç istihbaratın yoğunlaştığı konular ise üçüncü kısımda incelenmiştir. İmparatorluk idarecileri, tebaa, ordu mensupları, esnaf, kalpazanlar, ayanlar ve tarikatlar...”* (Yüksel, 2012:10) Şeklinde belirtilmektedir. Aynı zamanda *“geçici elçi ve maslahatgüzarlar ile nihayet 18.asrın sonlarından itibaren faaliyete geçirilen daimî elçiler de Osmanlı istihbaratına diplomatik sahada hizmet vermişlerdir.”* (Yüksel, 2012:31) Devamında II. Mahmud döneminde Avrupa’daki gelişmeleri takip edecek diplomatik kanalların zayıfladığı, bu yüzden padişahın savaşa girmeden diplomasi ve istihbarat yoluyla devleti ayakta tutmaya çalıştığı ve bu nedenle de özellikle sınır ve taşra yöneticileriyle (voyvodalarla) iyi ilişkiler kurmayı gerekli gördüğü anlatılmaktadır. II. Mahmud döneminde casuslar, tüccarlar, tercümanlar, voyvodalar ve hatta esirler üzerinden bilgi toplanması, günümüzde de görülen resmî dışı aktörlerden yararlanma pratiğine benzemektedir. Bugün devletler yalnızca resmî istihbarat personeline değil aynı zamanda sivil uzmanlara, akademisyenlere, sahadaki yerel aktörlere, gazetecilere ve ekonomik ilişkiler içindeki kişilere de dolaylı biçimde bilgi üretiminde rol vermektedir. Bu durum, istihbaratın salt askerî bir faaliyet olmaktan çıkıp toplumsal bir ağ içinde yürütülmesine işaret etmektedir.

Müzekkere-i Zâbitân, II. Mahmud döneminde modernleşen Osmanlı ordusunda subay kimliğini, disiplin anlayışını ve kurumsal düzeni tanımlayan bir metin olup, günümüzdeki askerî iç hizmet mevzuatı ve subay meslek etiği kılavuzlarının tarihsel karşılığı olarak değerlendirilebilmektedir. Müzekkere-i Zâbitân, günümüz mevzuatının temeli niteliğinde bir eserdir. Hüsrev Paşa’yı hem *“sert mizacıyla rakipleriyle çatışan”* hem de *“mimari eserler bırakan güçlü bir beylerbeyi ve vezir”* olarak tanımlamaktadır. Onun *“Deli”* lakabı hem korkusuzluğunu hem de pervasızlığını yansıtmaktadır (İnalcık, TDV İA, Hüsrev Paşa). *“Genel evrak kayıt defteri olan Müzekkere Defterleri, meclisten çeşitli makamlara yazılan tezkirelerin Hülâsa Kayıt Defterleri, gelen arzu hallerin kaydedildiği İstida Defterleri bu nevi defterlerdir.”* (Genç vd., 2010:223)

“Yapılan incelemede yaklaşık iki asır önce de duygu, disiplin, itaat ve hiyerarşi gibi askerliğin olmazsa olmaz hususları ile beraber, vazife, nöbet sistemi, iâşe ve ibate, temizlik, silahlık gibi yerlerin tertip ve düzeni, nizam karakolunun işleyişi, kışla içi günlük hizmet ve yoklama alınması, sağlık hizmeti, kılık-kıyafet ve teçhizatın nasıl olması gerektiği ve korunup temizleneceği, genel hukuk kuralları, okuma-yazma kursları, istihkak ve özlük haklarının

nasıl ve ne şekilde dağıtım yapılacağıının belirlenmesi ve son olarak da ceza verilmesini gerektiren sebepler ve infaz işleminin gerçekleştirilmesi gibi hususların nizamnameler ile belirlenmeye ve standart hale getirilmeye çalışıldığı görülmektedir.” (Çetin, 2020:xvi)

Müzekkere-i Zâbitân’da cezalar ve infaz süreçleri çok ayrıntılı biçimde düzenlenmiş ve günümüzde ise bu hususlar daha sistematik ve hukukî çerçevede (TSK Disiplin Kanunu, Askerî Ceza Kanunu) ele alınıyor. İaşe (yemek), ibate (barınma), temizlik, sağlık hizmetleri gibi konular hem Osmanlı’da hem günümüzde standartlaştırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı’da hakların dağıtımı ayrıntılı cetvellerle belirlenmiş ve günümüzde ise bu süreçler bürokratik ve dijital sistemlerle yürütülmektedir. Bugün belirlenen standartlarıyla uyum sağlanırken, 19. yüzyılda bu uyum çabası daha çok tercüme eserler ve kanunnameler üzerinden yürütülmekteydi. Buradan çıkarımla Askerî hayatın nizamnamelerle yazılı hâle getirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Bu durum, günümüzde Türk Silahlı Kuvvetleri’nde yürürlükte olan kanun, yönetmelik, yönerge ve iç hizmet mevzuatının bir karşılığıdır.

Müzekkere-i Zâbitân’da özlük hakları noktasında ise daha çok görev ve rütbe merkezli ele alınırken, günümüzde bu haklar askerî personelin bireysel hukuki statüsü üzerinden tanımlanmaktadır. Asker, haklarını hukuki yollarla talep edebilirken, Osmanlı döneminde bu haklar büyük ölçüde merkezî otoritenin denetimi altındadır. Yine de hakların yazılı metinlerle güvence altına alınmaya çalışılması, modern anlayışın habercisi niteliğindedir. Hakların bireysel hukuki yönündeki çıkarımları noktasında nasıl avantajları-dezavantajları noktasında ise askerî kurumların temel özelliği, kolektif hareket etme zorunluluğu olmaktadır. Kurumsal yapı bunu sağlamaktadır. Bu nedenle tarih boyunca ordular, bireysel tercihleri sınırlayan fakat kolektif davranışı güçlendiren kurumlar olarak şekillenmiştir. Bireyselleşme, sivil toplumlar için çoğu zaman olumlu bir süreçtir ancak askerî yapıda kontrolsüz bireyselleşme dezavantajlar da doğurmaktadır. Başlıca riskler noktasında emre itaat zayıflar ve dolayısıyla “ben böyle düşünüyorum” şeklinde bireysel tavırlar, zinciri kırabilmektedir. Burada kurallar ortak değil, kişisel yorumlara açık hâle gelmektedir. Birlik ruhu zarar görebilir ve biz yerine ben öne çıkmaya başlamaktadır. Bu durumun sonucunda kriz anlarında kararsızlık söz konusu hale gelmektedir. Bireysel muhakeme, kolektif refleksi geciktirebilmektedir. Otorite sorgulaması artmaktadır ve bu da askerî yapının temelini sarsmaktadır. Bu yüzden askerî kurumlar, bireyselleşmeyi tamamen reddetmez ama sıkı biçimde sınırlamaktadır. Özetle III.

Selim ve II. Mahmud reformları karşılaştırıldığında çıkan sonuç yeniçerilerin disiplin kaybı noktasında 16.-18. yüzyılda yeniçerilerin disiplin sorunları şu şekilde de ifade edilebilmektedir: “Çifti çubuğu terk edip piyade neferi olma hevesiyle ortaya çıkan köylülerin kitleler halinde yeniçeri saflarına sızdığı günlerde, yeniçerilerin askerî etkinliği anlaşılır biçimde azalıyordu.” (Nicolle:23) Bu çözülme, III. Selim’in Nizâm-ı Cedîd ordusunu kurma gerekçesini açıklamaktadır. Tımar Sisteminin çözülmesi noktasında, sipahilerin savaş gücünün azalmasını şu şekilde belirtilir: “Dirlikler askerlikle uzaktan yakından ilgisi olmayan kişilere, sırf para karşılığı satılmaya başlanmıştı... sipahilerin miadının dolmaya başladığı hissediliyordu.” (Nicolle, 2013:28) Bu bozulma, II. Mahmud’un tımar sistemini kaldırarak maaşlı orduya geçişini hazırlayan zemindir. Disiplin noktasında Osmanlı ordusunun düzenli sefer hazırlıklarını şöyle aktarılır: “Ordugâhına yolu düşen Batılı gözlemciler, ezeli hasımlarının ölçülü yeme içme alışkanlığı, ordugâhın temizliği, seyyar helaların ve düzenliliği neredeyse hiç sarhoşluk görülmemesi karşısında şaşkına dönüyorlardı.” (Nicolle, 2013:12) Bu anlayış, II. Mahmud döneminde Hüsrev Paşa’nın Müzekkere-i Zâbitân kanunnamesinde ayrıntılı kurallarla yeniden gündeme gelmektedir.

21. yüzyıl Türkiye’inde askerî disiplin ve düzen, başta 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ve Askerî Ceza Kanunu olmak üzere, bu kanunlara bağlı olarak çıkarılan disiplin yönetmelikleri, hizmet yönergeleri ve icrai talimatlarla sağlanmaktadır. Bu mevzuat, TSK’nın örgütsel yapısını, emir-itaat ilişkisini ve hukuki sorumluluk mekanizmalarını düzenleyen temel kaynaklar niteliğindedir. II. Mahmud dönemi nizamnameleri ise bu sistemin tarihsel temelini oluşturmaktadır. Osmanlı döneminde nizamnamelerle tanımlanan bu kavramlar, mevzuatta askerî bireysel inisiyatifinden ziyade kurumsal işleyişin temel unsuru olarak ele alınmaktadır. Aynı zamanda nöbet ve görev düzeni, günümüzde görev emirleri, nöbet talimatları ve harekât planları ile ayrıntılı biçimde belirlenmektedir. Amaç, askerî görev sınırlarını netleştirmek ve sorumluluk alanlarını yazılı hâle getirmektir. Osmanlı’da askerlerin beslenme ve barınma düzeni nizamnamelerle belirlenirken, günümüzde bu alan lojistik ve ikmal sistemleri, askerî kantin ve yemekhane yönetmelikleri ve kışla standartları ile düzenlenmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: OSMANLI'DA SANAYİ DÖNEMİNDE ASKERİ YAPININ DÖNÜŞÜMÜ VE TOPLUMSAL ETKİLEŞİMİ

Bu bölüm, Osmanlı askerî modernitesinin 19. yüzyılda kurumsal, teknik ve idarî düzeyde geçirdiği dönüşümü ve bu dönüşümün son dönemine kadar uzanan etkilerini ele almaktadır. Bu süreçte askerî yapı, yalnızca savaş alanındaki değişimlere uyum sağlama çabasıyla değil, aynı zamanda devletin merkezîleşme politikalarının temel taşı olarak yeniden yapılandırılmıştır. Ordu reformları, askerî eğitimin yeniden düzenlenmesi, rütbe ve hiyerarşi sisteminin standartlaştırılması ve merkezî denetimin güçlendirilmesi gibi uygulamalar, askerî modernleşmenin artık süreklilik arz eden bir devlet politikası hâline geldiğini göstermektedir. Bu yönüyle 19. yüzyıl, Osmanlı askerî yapısının geleneksel kalıplardan koparak daha bürokratik ve teknik bir karakter kazandığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte askerî modernleşmenin bu dönemde kazandığı kurumsal derinlik, imparatorluğun karşı karşıya kaldığı çok yönlü krizleri ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Uzun süren savaşlar, insan ve kaynak kayıpları ile askerî yapının artan yükü, modernleşme çabalarını sürekli bir sınama alanına dönüştürmüştür. Bu koşullar altında askerî yapı, bir yandan merkezîyetçi denetim ve gözetim mekanizmalarıyla güçlendirilirken, diğer yandan savaşların oluşturduğu yıkım nedeniyle sürdürülebilirliğini kaybetmeye başlamıştır. Böylece Osmanlı askerî modernleşmesi, imparatorluğun son dönemlerinde hem modern devlet aygıtının taşıyıcısı hem de çözülme sürecinin en görünür alanlarından biri hâline gelmiştir. Bu miras, cumhuriyet döneminin askerî yapılanmasına doğrudan etki eden tarihsel bir zemin oluşturmuştur.

3.1. Osmanlı'da Askerî Yapının Hukukî ve Bürokratik Dönüşümü

Abdülmecid döneminde 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı doğrudan eğitim düzenlemeleri içermese de Abdülmecid'in 1845'te yayınladığı fermanla eğitim alanında gelişme hız kazanmıştır. Bu durum, Tanzimat'ın ilk aşamada daha çok hukuk ve idare alanına odaklandığını ve eğitimin ise devletin kurumsal dönüşüm ihtiyacı belirginleştikçe reform gündemine alındığını göstermektedir. Eğitim reformlarının gecikmeli başlaması, askerî ve idarî modernleşmenin süreklilik kazanabilmesi için insan kaynağına duyulan ihtiyacın fark edilmesiyle doğrudan ilişkilidir. “*Muvakkat Meclis-i Maarif adında bir meclis kurularak eğitim alanında yenilikler içeren reform çalışmalarına başlamıştır.*” (Kafadar, akt. Savaş, 2023:121) Eğitim faaliyetleri,

“maarif” anlayışıyla birlikte klasik yapıdan uzaklaşarak daha modern bir doğrultuda ilerlemeye başlamıştır. Maarif, Osmanlı’da özellikle 19. yüzyıldan itibaren kullanılan ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin tamamını ifade eden bir kavramdır. Maarif anlayışı askerî sosyoloji açısından değerlendirildiğinde, ordunun ihtiyaç duyduğu disiplinli, ölçülebilir ve standart bilgiye sahip insan gücünün sivil eğitim alanı üzerinden de üretilmeye başlandığını göstermektedir. *“Tanzimat dönemine gelindiğinde batılı yöntemlere göre eğitim veren askerî okullar şunlardır: Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun’dan, Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun, Mekteb-i Tıbbiye, Mekteb-i Harbiye, Mızıka-i Humayun.”* (akt. Savaş, 2023:121) Bu okulların varlığı, Osmanlı’da askerî eğitimin yalnızca savaşma becerisine değil aynı zamanda mühendislik, sağlık, müzik ve disiplin gibi alanlara da yayıldığını göstermektedir. Özellikle Mızıka-i Hümayun, askerî düzenin sembolik ve ritüel boyutunu güçlendirerek Batılı ordu kültürünün görünür hâle gelmesinde etkili olmuştur. Müfredatın Batılılaşması noktasında *“İdadilerde başlangıçta sadece Arapça, Farsça, basit hesap ve yazı dersleri verilmiştir. 1850 yılından itibaren Fransızca, tarih, coğrafya, cebir, astronomi, geometri, matematik, resim, hat, mantık ve dil bilgisi gibi dersler de öğretim programına eklenmiştir.”* (Ergün & Duman, akt. Savaş, 2023:122) Bu dersler, özellikle askerî eğitimle doğrudan ilişkili olan matematik, coğrafya ve astronomi gibi alanlarda ordunun bilimsel bilgiye dayalı hareket etmesini sağlamıştır. Askerî sosyoloji açısından bu durum, savaşın sezgisel değil, hesaplanabilir ve planlanabilir bir faaliyet olarak görülmeye başlandığını ortaya koymaktadır. Abdülmecid döneminde hem Müslüman hem de gayrimüslim öğrenciler Avrupa’ya askerî ve sivil eğitim için gönderilmiştir. Bu, Osmanlı modernleşmesinde kapsayıcı bir adım olarak dikkat çekmiştir. Bu uygulama, askerî modernleşmenin etnik ve dinî farklılıkları aşan bir devlet politikası olarak ele alındığını göstermektedir. Aynı zamanda Batı’daki askerî ve teknik bilginin doğrudan transfer edilmesini sağlayarak Osmanlı subay sınıfının zihniyet dönüşümünü hızlandırmıştır. ,

Abdülmecid dönemi, Osmanlı ordusunda modernleşmenin daha düzenli ve kalıcı bir yapıya kavuştuğu bir dönemdir. Önceki dönemlerde askerî alandaki yenilikler çoğunlukla sorunlara geçici çözümler üretmek şeklinde yapılırken, bu dönemde reformlar belli bir plan ve kurumlaşma anlayışıyla yürütülmüştür. Askerî okulların yaygınlaştırılması, eğitim içeriklerinin Batı’daki bilimsel gelişmelere uygun hâle getirilmesi ve öğrencilerin Avrupa’ya gönderilmesi, ordunun sadece teknik olarak

değil, zihniyet ve örgütlenme bakımından da dönüşmesine katkı sağlamıştır. Bu gelişmeler, askerî yapının disiplin, hiyerarşi ve profesyonellik gibi unsurlar üzerinden yeniden şekillendiğini göstermektedir. “*Modernleşme sürecinde askerî reformlar kapsamında kara ve deniz mühendislik okulları, Tıbbiye, Harbiye Mektebi, rüştiyeler ve idadiler açılmıştır.*” (Alkan, 2008’den akt. Savaş, 2023:102) Abdülmecid dönemindeki yeni okul olan Mühendishâne-i Berrî-i Hümayunda,

“*Toplam 40 öğrenci ve 4 öğretmen ve bir baş hoca bulunan bu okulda her sınıf seviyesinde okutulan dersler şöyledir: Dördüncü sınıf (Birinci sene): Resim, hesap, hendese başlangıcı imla, hat, Fransızca, Arapça. Üçüncü Sınıf (İkinci sene): Coğrafya, hendese, hesap, Fransızca, Arapça. İkinci sınıf (Üçüncü sene): Coğrafya, trigonometri, cebir, mukabele ve arazi ölçümü, harp tarihi. Birinci sınıf (Dördüncü sene): Lağımçılık, topçuluk, yüksek matematik, fizik, askerlik eğitimi ve istihkâm.*” (Savaş, 2023:112)

Bu dönemde “*Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun’a İstanbul ve taşradan öğrenci alınmıştır. Okula kabul için öğrencilerin 20 yaşını geçmemiş, bekâr, kuvvetli, yetenekli olması ve kurallara uyacağına dair teminat vermesi şartları aranmıştır.*” (Kaçar, s. 87’den akt. Savaş, 2023:112) Bu seçme kriterleri, Osmanlı’da askerî eğitimin biyolojik yeterlilik, ahlaki disiplin ve kurumsal itaate dayalı olarak yapılandırıldığını göstermektedir. Böylece ordunun gerektirdiği profesyonel asker profili oluşturulmaya çalışılmıştır. Artık askerî kurumların yalnızca savaşan bir yapı olmaktan çıkarak teknik bilgi üreten ve aktaran kurumlara dönüştüğünü göstermektedir. Aynı zamanda Abdülmecid döneminde “*1844’te ilk nüfus sayımı yapılmış ve halka Mecidiye denilen kimlik belgeleri dağıtılmıştır.*” (Şahin, 2013:6) şeklinde de bu durum belirtilmektedir. “*Eylül 1843’te çıkarılan kanunla, Ocak Usûlü’nde kariyerli askerlik sistemi kaldırılmış ve yerine Kur’a Usûlü benimsenmiştir.*” (Saydam, Tanzimat, s.274; Çadırcı, 1994:296’dan akt. Şahin, 2013:6) Bu düzenlemeler, askerî yükümlülüğün keyfi olmaktan çıkarılarak nüfus temelli ve ölçülebilir bir sisteme bağlandığını göstermektedir. Askerî sosyoloji açısından bu durum, ordunun toplumla ilişkisini yeniden tanımlayan önemli bir kırılma noktasıdır.

Abdülmecid döneminde Haliç ve Tophane çevresinde askerî üretime yönelik tesisler geliştirilmiş, böylece ordunun ve donanmanın teknik ihtiyaçları daha düzenli şekilde karşılanmaya çalışılmıştır. Bunun yanında Şirket-i Hayriye gibi kurumların kurulmasıyla deniz ulaşımı daha sistemli hale getirilmiş, bu durum donanmanın lojistik ve personel ihtiyacını dolaylı olarak destekleyen bir unsur olmuştur.

“Boğaziçi’nde deniz ulaşımı için kurulan Şirket-i Hayriye faaliyete geçirilmiştir.” (Şahin, 2013:7) şeklinde bu durum açıklanmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı Devleti açısından askerî modernleşmenin özellikle deniz gücü üzerinden yeniden düşünölmeye başlandığı bir dönemdir. Klasik kara ordusu merkezli reform anlayışı yerini, büyük güçlerle rekabet edebilmenin bir koşulu olarak görölen denizcilik temelli askerî dönüşömlere bırakmıştır. Bu durum askerî sosyoloji açısından, devletin güvenlik algısının değışmesi ve askerî önceliklerin yeniden tanımlanması anlamına gelmektedir. Çalışmalarda bunlarla birlikte öne çıkan noktalar şunlardır: Abdölmecid döneminde Osmanlı Bahriyesi’nin modernleşme çabaları, yalnızca klasik gemi inşasıyla sınırlı kalmamış, yeni teknolojilerin denenmesine yönelmiştir. Bu yönelim, askerî modernleşmenin yalnızca teknik bir yenilenme değil, aynı zamanda zihniyet dönüşümü olduğuna işaret eder. Denizaltı gibi dönemi için son derece yeni ve riskli bir teknolojinin tercih edilmesi, Osmanlı askerî elitinin çağdaş harp tekniklerini takip etme çabasını göstermektedir. Günümüzde insansız deniz araçları (İDA) ve denizaltı savunma sistemlerine yapılan yatırımlar, benzer bir zihinsel sürekliliğin modern yansımaları olarak değerdendirilebilir (Mercan, 2011). Ayrıca belirtildiğı üzere, *“Nordenfelt II ve III denizaltılarının satın alınması, Abdöulhamid ve Abdölmecid isimleriyle Osmanlı Donanması’na katılmasının öyküsü anlatılacaktır.”* (Mercan, 2011:I) Askerî sosyoloji açısından bu durum, merkezî otoritenin uluslararası askerî rekabetten geri kalmama kaygısıyla yüksek maliyetli ve deneysel silah sistemlerine yönelmesini göstermektedir. Bu vurgu, Abdölmecid’in isminin doğrudan Osmanlı’nın ilk denizaltılarından birine verilmesiyle, sembolik bir parçası olduğunu göstermektedir. Askerî araçlara padişah isimlerinin verilmesi, Osmanlı’da askerî modernleşmenin meşruiyetini siyasal otoriteyle ilişkilendirme pratiğidir. Günümüzde bu sembolik ilişki, savunma sanayii projelerinin devletin en üst makamları tarafından sahiplenilmesi ve kamuoyuna sunulmasıyla benzer bir işlev görmektedir.

Abdölmecid denizaltısının Osmanlı’nın mali ve askerî çöküş dönemine rastlaması nedeniyle geliştirilme imkânı bulamadığını da vurgulamaktadır: *“Abdöulhamid ve Abdölmecid denizaltılarının, Osmanlı İmparatorluğu’nun politik, mali ve askerî açıdan çöküş dönemine rast gelmesi talihsizliğı... denizaltılar Haliç’te çürümeye terk edilmiştir.”* (Mercan, 2011:I) Bu durum, askerî modernleşmenin

süreklilik gerektiren bir süreç olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Teknolojik yeniliğin kurumsal destek, mali kaynak ve eğitimli personel ile tamamlanmadığı durumlarda reformların sembolik düzeyde kaldığı görülmektedir. Günümüzde savunma projelerinin uzun vadeli planlama ve sürdürülebilir bütçelerle yürütülmesi gereği, bu tarihsel tecrübenin doğrudan bir sonucudur. Abdülmecid'in adının verildiği denizaltının Osmanlı askerî modernleşmesinde bir ilk olmasına rağmen, sürdürülebilir bir reformun gerçekleşemediğini somut biçimde ortaya koymaktadır. Askerî sosyolojik açıdan bu tablo, Osmanlı'da askerî yeniliğin bireysel irade ve sembolik adımlarla sınırlı kaldığını ve kurumsal dönüşümün ise tamamlanamadığını göstermektedir. Abdülmecid dönemini bahriyenin doğrudan denizaltı tecrübeleriyle ilişkilendirilmesi bağlamında, *“tarihte ilk defa torpido atarak bir su üstü gemisini batırma başarısına sahip olan Osmanlı denizaltılarının ihtiyaçlara binaen geliştirilmesi imkânı ortadan kalkmıştır”* (Mercan, 2011:5-4) ifadesi, Abdülmecid denizaltısının Osmanlı askerî modernleşmesindeki özgün ve somut rolünü ortaya koymaktadır.

Osmanlı modernleşmesi konusunun Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati ile görünür hale geldiği söz konusudur. *“Sultan Abdülaziz Avrupa seyahatine çıkmadan önce de Batı medeniyeti hakkındaki bir fikri olsa da gerçekleştirilen seyahat sırasında iki medeniyet arasındaki modernleşme farkını kendisi gözlemlemiştir.”* (Bulut, 2019:iii) Anlaşılmaktadır ki Abdülaziz modernleşme potansiyeli taşımaktadır. Fakat o dönem için bazı söylemler mevcuttur. Örneğin: *“Osmanlı İmparatorluğunun modernleşmesi yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştirilmeye çalışılan bir süreç olduğu için halk tabanında çok karşılık bulamamıştır.”* (Bulut, 2019:iii) Yukarıdan aşağıya modernleşme, değişimin toplumun iç dinamiklerinden değil, devletin yönetici kadrolarının iradesinden kaynaklandığı bir dönüşüm biçimidir. Bu süreçte modernleşmenin yönünü ve içeriğini belirleyen aktör devlet olurken, toplum değişimin uygulandığı bir alan hâline gelmektedir. Reformların temel çıkış noktası halkın gündelik yaşamı değil, devletin karşı karşıya kaldığı askerî, siyasî ve idarî sorunlardır. Bu durum sosyolojik açıdan, toplumsal katılımın sınırlı kalması anlamına gelmektedir. Halk, karar alma süreçlerine dâhil edilmediği için yapılan düzenlemeleri benimsemekte zorlanmaktadır. Ortaya çıkan yeni kurumlar ve uygulamalar, toplum tarafından ortak bir kazanım olarak değil, devletin dayattığı yapılar olarak algılanmaktadır. Bu algı, reformların toplumsal meşruiyetini zayıflatmaktadır.

Yukarıdan aşağıya modernleşme çoğunlukla kurumlarda değişim oluşturur ancak bu değişim insanların düşünme biçimlerine ve günlük pratiklerine aynı ölçüde yansımamaktadır. Yasalar, eğitim sistemi ve askerî düzenlemeler yenilenirken, toplumsal zihniyet büyük ölçüde eski kalıplarını korumaktadır. Bu nedenle modernleşme derinleşemez ve kalıcılığı sınırlı olmaktadır. Sonuç olarak yukarıdan aşağıya modernleşme devlet odaklı, elitler tarafından yönlendirilen ve toplumsal desteği zayıf bir dönüşüm sürecidir. Bu özellikleri nedeniyle toplumla güçlü bir bağ kurmakta ve uzun vadeli bir dönüşüm üretmekte zorlanmaktadır. Aynı zamanda gerçekleştirdiği seyahatler noktasında Abdülaziz'in Avrupa donanmalarına hayranlığı, Osmanlı ekonomisini zorlayacak ölçüsüz yatırımlara yol açmıştır. *“Sultan Abdülaziz, ekonomik anlamda yeterli bir imkân olmamasına rağmen Avrupa Seyahatinde hayranlıkla gözlemlemiş olduğu Avrupa donanmalarının seviyesine ulaşabilecek bir donanma kurmak için Osmanlı ekonomisinin iflasını getirecek aceleci bir tavır sergilemiştir.”* (Bulut, 2019:1) Sultan Abdülaziz'in donanma politikası, askerî açıdan zorunlu fakat ekonomik ve toplumsal açıdan taşınamayacak ağır bir modernleşme girişimi olmuştur. Askerî sosyoloji açısından bakıldığında donanma, devletin gücünü temsil eden sembolik bir araç hâline gelmiştir. Gemiler sadece savunma aracı değil, aynı zamanda modernleşmenin vitrini olarak görülmüştür. Ancak yetişmiş personel, sürdürülebilir bir bütçe ve yönetimi oluşturulamadığı için bu donanma etkin bir askerî güce dönüşememiştir. *“Alt yapı için masraf, masrafların karşılanması içinde dolu bir hazine ve istikrarlı bir ekonomik program gereklidir. Oysa Sultan Abdülaziz döneminde ortaya konan bütçenin gelirler kalemi, yaklaşık rakamlardan oluşuyordu.”* (Algül, 2019:45) Donanma kâğıt üzerinde güçlü görünse de bakım, eğitilmiş personel ve düzenli bütçe eksikliği nedeniyle etkili biçimde kullanılamamıştır. Bu nedenle Osmanlı donanması, Akdeniz'de büyük bir deniz gücü olma iddiasını taşımasına rağmen pratikte bu gücü sürdürebilecek bir yapıya kavuşamamıştır.

“Onun on altı yıllık saltanatı Osmanlı Devleti'nin birçok alanda Tanzimat reformlarını hayata geçirmeye çalıştığı bir devirdir. Bu devirde Vilayet Nizamnameleri ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile vilayet idaresinde ve eğitimde köklü yenilikler yapılmıştır.” (Keklik, 2009:6) Sultan Abdülaziz döneminde yapılan köklü yenilikler, taşra yönetimi ve eğitim alanlarında yoğunlaşmıştır. Vilayet Nizamnameleri ile eyalet sistemi kaldırılarak daha düzenli ve merkezî bir vilayet yapısı kurulmuş, valilerin yetkileri belirlenmiş ve taşra idaresi merkeze bağlanmıştır. Maarif-i Umumiye

Nizamnamesi ile eğitim devletin sorumluluğu altına alınmış, okul sistemi ilk, orta ve yüksek öğretim olarak kademelendirilmiş, ders programları düzenlenmiş ve öğretmenlik mesleği belirli kurallara bağlanmıştır. Böylece bu dönemde hem yönetimde hem de eğitimde daha planlı ve modern bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti, askerlik yükümlülüğünü din farkı gözetmeden tüm tebaaya yaymayı hedeflemiş ancak bu uygulama toplumsal ve zihinsel engellerle karşılaşmıştır. *“Müslümanlar askerliği bir gelenek hatta dinî bir emir kabul etmelerine karşın; müşterek vatan mefhumuna sahip olmayan Hristiyanlar, Müslümanlarla aynı safta savaşmak istemiyorlardı.”* (Ünal, 2006:224) Bu durum, Osmanlı toplumunda ortak bir vatandaşlık bilincinin oluşmadığını ve askerî reformların toplumsal zeminde sınırlı bir karşılık bulduğunu göstermektedir. Osmanlı döneminde askerlik, Müslümanlar için hem geleneksel hem de dinî bir görev olarak görülüyordu. Bu nedenle Müslüman tebaa askerliği doğal bir sorumluluk olarak kabul ediyordu. Buna karşılık Hristiyanlar, kendilerini din temelli bir imparatorluğun parçası olarak gördükleri için ortak vatan fikrine yeterince sahip değildi. Bu durum, onların Müslümanlarla aynı orduda savaşmaya mesafeli durmalarına yol açmıştır. Hristiyanlar askerlik yerine genellikle bedel ödemeyi tercih etmiş, askerî hizmeti kendi kimlikleriyle bağdaştıramamışlardır. Bu da Osmanlı ordusunda din temelli bir ayrışmanın oluşmasına neden olmuştur. Günümüzde ise askerlik anlayışı köklü biçimde değişmiştir.

Askerlik artık ağırlıklı olarak kutsal bir görev olarak değil, anayasa ve hukuk çerçevesinde yerine getirilen bir sorumluluk olarak tanımlanabilmektedir. Din, askerî teşkilatta kurumsal bir belirleyici olmaktan çıkmış, bireyin özel inanç alanına ait bir unsur hâline gelmiştir. Günümüzde farklı dinlere mensup bireyler, aynı ordu içinde eşit yurttaşlar olarak görev yapabilmektedir. Bu nedenle geçmişte Hristiyanların orduya mesafeli yaklaşımı, bugün yerini ortak vatandaşlık bilinci ve profesyonel askerlik anlayışına bırakmıştır. Kısaca, Osmanlı’da askerlik dinî kimlik üzerinden anlam kazanırken, günümüzde askerlik din farkı gözetmeksizin hukukî, meslekî ve vatandaşlık temelli bir görev hâline gelmiştir. Kurumsal düzeyde bu fark mevcut değildir. Bir ayrıştırma yoktur ancak pratikte dolaylı ve hissedilen farklılıklar olabilmektedir. Fakat bunlara dair kaynaklarda belirtilen herhangi bir doğrudan bilgi mevcut değildir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda eşitlik ilkesi açık biçimde düzenlenmiştir. Anayasa’nın 10. maddesine göre *“Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun*

önünde eşittir” (T.C. Anayasası, md. 10). Anayasa en üstün hukuk kuralıdır ve tüm devlet kurumları bu belirtilen maddeye uymak durumundadır.

Abdülaziz devamında Osmanlı Devleti, askerî gücünü daha düzenli ve sürekliliği olan bir yapıya kavuşturmak amacıyla kara ordusunda kapsamlı bir teşkilatlanma düzenlemesine gitmiştir. “*21 Haziran 1869 nizamnâmesi ile Osmanlı kara kuvvetleri; Nizâmiye, Redif ve Müstahfiz olmak üzere üç kısma ayrılmış ve daha önce 12 sene olan askerî mükellefiyetlik süresi 20’ye çıkartılarak asker sayısı artırılmak istenmiştir.*” (Ünal, 2006:312) Mart 1870’te yürürlüğe giren yeni kur’a kanunnâmesiyle askerlik, kişisel tercihe veya yerel uygulamalara bırakılmamış aynı zamanda merkezî kurallara bağlanmıştır. Bu düzenlemeye göre askerlik, Müslüman erkek nüfus için zorunlu bir vatandaşlık yükümlülüğü hâline getirilmiştir. Askere alınma süreci kura usulüyle belirlenmiş, böylece kimlerin fiilen silah altına alınacağı devlet tarafından kontrol altına alınmıştır. Bedel ödeme, muafiyet ve erteleme gibi uygulamalar daha sınırlı hâle getirilmiş ve askerlik hizmeti bireysel bir görev olarak tanımlanmıştır. “*Sultan Abdülaziz devri sonlarına gelindiğinde kara kuvvetleri neferlerinin adedi 600.000’e ulaşmıştır.*” (Ünal, 2006:312) Sultan Abdülaziz devrinin sonlarına gelindiğinde kara kuvvetlerinin mevcudunun 600.000 nefer seviyesine ulaşması, Osmanlı askerî tarihinde olağanüstü bir niceliksel artışı ifade etmektedir. Önceki dönemlerde Osmanlı ordusu, sefer zamanlarında büyüyen ancak barış dönemlerinde daralan bir yapıya sahipken, bu dönemde ilk kez sürekli ve kalabalık bir daimî ordu oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu sayı, Osmanlı’nın askerî gücünü Avrupa devletleriyle nicelik açısından rekabet edebilir hâle getirme çabasını yansıtırken aynı zamanda devletin nüfus, ekonomi ve toplum üzerindeki askerî yükünün ciddi biçimde arttığını da göstermektedir.

Sultan Abdülaziz dönemi Osmanlı kara ordusunda askerî rütbelere göre belirlenen resmî hitap biçimleri bulunmaktadır. Bu hitaplar, rütbeye bağlı olarak değişen bir hiyerarşik dil düzenini yansıtmaktadır (Ünal, 2006:73, Tablo 7). Bu rütbe-hitap sistemi askerî hiyerarşinin yalnızca görev dağılımını değil, toplumsal statüyü, saygınlığı ve iktidarı da görünür kılan çok katmanlı bir dil üretmiştir. “Devletlu”, “saadetlu”, “izzetlu” gibi ifadeler, rütbeyi sadece meslekî bir konum olmaktan çıkarıp kişinin şahsına atfedilen bir yücelik hâline getirmektedir. Burada itaat, sadece kurala değil aynı zamanda kişiye, makamın temsil ettiği kutsallığa yöneltilmiştir. Günümüz

modern ordularda rütbe önemlidir ancak tam anlamıyla artık kişinin üstünlüğünü değil, sorumluluk alanını ifade etmektedir. Bugün kullanılan sade hitaplar (komutanım gibi), hiyerarşiyi korurken aynı zamanda kurumsal eşitlik hissini de ayakta tutmaktadır. Sosyolojik açıdan bakıldığında Osmanlı'daki bu hitap dili, otoritenin kişiselleştiği, itaatin gelenek ve saygı üzerinden üretildiği bir askerî kültüre işaret etmektedir. Günümüzde ise askerî disiplin, kişisel yücelikten çok hukuk, görev tanımı ve profesyonellik üzerine kuruludur. Bu görev insanı olan askerlerin yetişmekte olduğu anlamına gelmektedir ve dolayısıyla profesyonel bir düşünce tarzıyla modern ordunun dönüşümünü ifade etmektedir. Devamında Osmanlı kara ordusunda yapılan Nizâmiye, Redif ve Müstahfız ayrımı, ordunun görev ve kullanım alanlarına göre yeniden düzenlenmesini amaçlayan üçlü bir askerî yapı ortaya koymuştur. Bu düzenlemede Nizâmiye birlikleri, barış zamanında sürekli hazır bulunan ve doğrudan savaş gücünü oluşturan ana kuvvet olarak tasarlanmıştır.

Redif birlikleri ise barış döneminde sivil hayatına devam eden, ancak sefer ve olağanüstü durumlarda silah altına alınmak üzere eğitilmiş yedek askerlerden oluşmuştur. Müstahfız birlikleri ise daha çok iç güvenlik, asayişin sağlanması ve stratejik bölgelerin korunması gibi görevleri üstlenmiştir. Böylece Osmanlı ordusu, savaş, seferberlik ve iç düzen gibi farklı ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde işlevsel olarak ayrıştırılmıştır. Bu üçlü yapı, dönemin Avrupa ordularında görülen aktif kuvvet-yedek kuvvet-muhafız birlikleri anlayışının Osmanlı askerî sistemine uyarlanmış bir karşılığı olmaktadır. Amaç, hem sürekli bir muharip güç bulundurmak hem de savaş zamanlarında insan kaynağını hızla genişletebilecek esnek bir askerî organizasyon kurmaktır. Bu yönüyle söz konusu düzenleme, Osmanlı Devleti'nin askerî modernleşme sürecinde Avrupa modellerini takip ettiğini ve kurumsal bir ordu yapısı oluşturma çabasını açık biçimde yansıtmaktadır. Günümüz Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bakıldığında ise bu anlayışın daha gelişmiş ve profesyonelleşmiş bir biçimde sürdüğü görülmektedir. Bugün ordunun temelini, sürekli görev yapan profesyonel personeller oluşturmaktadır. Bunun yanında, zorunlu askerlik hizmetini tamamlamış yükümlüler ile yedek subay ve yedek astsubay sistemi, gerektiğinde kullanılabilecek bir rezerv güç işlevi görmektedir. İç güvenlik alanında ise askerî ve sivil görev ayrımı daha net hâle gelmiş ve bu alan büyük ölçüde jandarma ve polis teşkilatları tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Böylece tarihsel olarak Nizâmiye, Redif ve Müstahfız şeklinde kurulan iş bölümü, günümüzde kurumsal uzmanlaşma ve hukukî çerçeve içinde daha

sürdürülebilir bir yapıya dönüşmüştür. 1869 sonrasında Osmanlı ordusunda askerî ihtiyaçlar hem dışarıdan satın alma yoluyla hem de yerli imkânlarla karşılanmaya çalışılmıştır ancak silah ve teçhizat temin edilse bile, bunların etkin biçimde kullanılabilmesi için gerekli olan eğitim, bakım ve onarım altyapısı yeterince geliştirilemediğinde askerî verimlilik düşmüştür. Dışa bağımlılık ile askerî kabiliyet arasında sağlıklı bir denge kurulamadığında, yapılan modernleşme kalıcı sonuçlar üretememiştir. Günümüzde ise askerî güç yalnızca silah üretmekle ölçülmemektedir. Asıl belirleyici unsur, üretilen ya da tedarik edilen sistemlerin uzun vadede bakımının yapılabilmesi, sürekli güncellenebilmesi ve bu süreci yürütecek nitelikli insan kaynağının varlığıdır. Bu nedenle savunma sanayii; üretim, bakım-idame, modernizasyon ve araştırma-geliştirme faaliyetlerinin birbirini tamamladığı süreklilik esaslı bir yapı gerektirmektedir. Modern askerî sistemlerde öncelik, asker sayısını artırmaktan çok profesyonel personel yapısına, ileri teknoloji kullanımına ve farklı unsurların birbiriyle uyumlu çalışmasına verilmektedir. Savunma sanayii, insan kaynağı ve askerî öğreti birlikte ele alınmakta ve bu unsurların bütünlüğü üzerinden etkili bir kuvvet yapısı oluşturulmaktadır. Böylece ordular, sayısal büyüklükten ziyade operasyonel etkiyi artırmayı hedefleyen, esnek ve ağ temelli bir askerî anlayışla faaliyet göstermektedir.

“Sultan Abdülaziz devrinde askerî teknolojinin yakalanması konusunda da devletin takip ettiği sanayileşme politikasının istenilen seviyede gerçekleştiği söylenebilir. Sultan Abdülaziz, tüm ekonomik sıkıntılara rağmen kişi ve şirketlere borçlanma ile yeni askerî teçhizatların Avrupa ülkelerinden satın alınmasına, bazılarının fabrikalarımızda üretilmesine, hammadde olan madenlerin imaline ve askerler için demiryolları yapımına önem vermiştir.” (Ünal, 2006:226)

Bu yaklaşım, Sultan Abdülaziz’i yalnızca teknik yenilikleri takip eden bir hükümdar değil, aynı zamanda Osmanlı modernleşmesinde kesintiye uğramış bir hattı yeniden canlandırmaya çalışan bir hale getirmektedir. Sultan Abdülaziz’in açtığı bu yenilik kapısı başlangıçta III. Selim dönemindeki Nizam-ı Cedid ile aralanmış olan modernleşme kapısı, yaşanan siyasal ve toplumsal tepkiler nedeniyle uzun süre zorlanamamış ancak Abdülaziz bu kapıyı ekonomik riskleri ve iç dirençleri göze alarak yeniden itmeye çalışmıştır. Doğrudan ve kalıcı kurumsal reformlar üretmekten ziyade, yeniliğin mümkün ve gerekli olduğu fikrini yeniden gündeme taşımak açısından önem taşımaktadır. Bu süreçte halkın Batılılaşmaya yönelik mesafeli ve çoğu zaman dirençli

tutumu, Abdülaziz'in hareket alanını biçimde sınırlamıştır. Abdülaziz burada halk için halka karşı gelmek durumunda kalmıştır. Abdülaziz bu direnç karşısında tamamen kopuk bir modernleşme çizgisi izlemek yerine, halkın tepkisini gözeterek ilerlemeyi tercih etmiş ve böylece kısa vadede kapsamlı yapısal reformlar gerçekleştirilemese de zihinsel ve düşünsel bir dönüşüm zemini oluşturulmuştur. Bu durum, modernleşmenin yalnızca kurumlar üzerinden değil, zamanla toplumsal algılar üzerinden de ilerlediğini göstermektedir. Nitekim günümüzde hayata geçirilen askerî ve teknolojik reformlar, bu erken dönem girişimlerin bıraktığı düşünsel miras üzerinde yükselmektedir. Abdülaziz devrinde atılan adımlar, kendi döneminde sınırlı sonuçlar üretmiş olsa bile, devletin yenilik arayışını meşru ve gerekli bir hedef olarak kabul etmesini sağlamış ve bu anlayış, cumhuriyet dönemi ve sonrasında somut, planlı ve sürdürülebilir reformların uygulanabilir hâle gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu yönüyle Sultan Abdülaziz'in çabaları, açtığı ufuk bakımından Osmanlı askerî modernleşme tarihinde belirleyici bir yer tutmaktadır. Abdülaziz özetle düşünce reformlarıyla günümüz somut reformlarını icra etmek noktasında bir hareket gerçekleştirmiştir.

“Kadın-erkek tüm vatandaşların sayımı için I. II. III. ve IV. Ordu zâbitlerinden “kul tahrîr memûrları” oluşturuldu ve sayılan vatandaşlara “Osmanlı Tezkeresi” verildi.” (C. A., No: 20, s. 1-2; T. V., No: 837, s. 2 akt. Ünal, 2006:92) Şeklinde yapılan açıklamada kadın-erkek şeklinde belirtmenin askerlik ile askerî-idarî sayımın birbirine karıştırılmaması gerektiği söz konusudur. Dönemde bu belirtilen sayım nüfus-askerlik ilişkili tahrir uygulamasına işaret etmektedir. Genel nüfus ve yükümlülük tespiti amaçlı sayımlardır. “Kul tahrîr memûrları” adı verilen askerî kökenli görevliler devletin insan kaynağını tespit etmek, vergi ve askerlik potansiyelini belirlemek ve sonucunda sayılan kişilere “Osmanlı Tezkeresi” verilmesidir. Tezkere burada askerlik hizmeti değil, devlet nezdinde kayıtlı olma belgesidir. Burada kadınların sayılma nedeni nüfusun toplam yapısını görmek, hane düzenini belirlemek ve dolaylı olarak erkek asker potansiyelini üretim ve vergi kapasitesini ölçmektir. Kadınlar bu dönemde asker statüsünde değildir. Askerlik noktasında yükümlü değildir fakat askerî devletin nüfus nesnesidir. Kadınların görünür olduğu evre İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaygınlaşmaktadır. Türkiye bu noktada dış gelişmelerden etkilenmiştir. *“Örneğin 24 Aralık 1951’de Türkiye’ye İtalya’dan gelen Amerikalı kadın subayların, tatillerini burada geçirmesi ve konunun gazete haberlerine yansımalarının Türk toplumunu etkilediği düşünülmektedir.”* (Milliyet Gazetesi, 24 Aralık 1951:1 akt. Korkmaz,

2022:662). Sonrasında bu süreç bu tür haberler, Türkiye’de kadınların askerî alanda yer alabileceğine dair toplumsal algının oluşmasına katkı sağlamış ve bu konunun kamusal düzeyde tartışılmasına zemin hazırlamıştır.

3.2. II. Abdülhamid Döneminde Askerî Eğitim Ve Alman Askerî Misyonu

II. Abdülhamid, askerî eğitime özel bir önem vermektedir. Harp okulları yeniden düzenlenmiş, eğitim süresi ve ders içerikleri genişletilmiştir. Subayların teknik bilgiye sahip olması hedeflenmiş ve matematik, haritacılık ve mühendislik dersleri öne çıkarılmıştır. Bu durum, ordunun daha profesyonel bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. Bu dönemin en belirgin farklarından biri, Alman askerî sisteminin örnek alınmasıdır. Alman subaylar Osmanlı ordusunda danışman olarak görev yapmış, talim, disiplin ve teşkilatlanma alanlarında etkili olmuştur. Böylece Osmanlı ordusu, Avrupa’daki çağdaş ordulara daha yakın bir yapıya yönelmiştir. II. Abdülhamid döneminde silah ve teçhizat alanında da yenilikler yapılmıştır. Modern tüfekler, toplar ve cephaneler satın alınmış ve ordunun teknik donanımı güçlendirilmiştir. Bu yenilikler, ordunun ateş gücünü artırmayı amaçlamıştır. Ordu, bu dönemde iç güvenliği sağlama ve merkezî otoriteyi koruma aracı olarak da kullanılmıştır. Askerî reformlar sadece savaş için değil, devlet düzeninin devamı için de önemsenmiştir. Bu yönüyle II. Abdülhamid, orduyu hem askerî hem de siyasal bir unsur olarak yeniden yapılandırmıştır. Düzenli, disiplinli ve teknik eğitime dayalı askerî yapısı Osmanlı yöneticilerinin dikkatini çekmiştir. Bu nedenle Osmanlı ordusunda görev alan Alman subaylar, orduyu doğrudan yönetmek yerine eğitim verme ve rehberlik etme amacıyla görevlendirilmiştir. *“Balkanların yanı sıra Osmanlı Devleti’nin kalbi olan Anadolu da sık sık, Almanya’nın nüfus fazlalığını yerleştirebileceği ideal hedeflerden biri olarak görülmüştür.”* (Uzundal, 2017:213) Bu da dolaylı olarak örnek alınan o gücün somut ve hatırlatıcı etkisiyle birlikte örnek alımının fazlaşmasına yol açmıştır. Kısaca bu dönemde Alman askerî modeli örnek alımının tezahürleri söz konusudur. *“Osmanlı Devleti’nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi 1876 yılında ilan edilmiş ve eğitimle ilgili hükümler anayasada yer almıştır.”* (Savaş, 2023:126) Bunun doğrultusunda eğitim konusunda özel olarak ilgilenilmiş ve bu ilgilenilmeyle birlikte Tanzimat Dönemi ile başlangıç sağlayan bu yenilik girişimleri bu dönemde de aynı hızla devam ettirilmiştir. Bu dönemde askerî reformların en temel amaçlarından biri, askerî eğitim veren okulların sayısını fazlaştırmak ve İstanbul dışına yayılmasını sağlamaktır. *“II.*

Abdülhamid, askerî alanda yapılan reformların teknik ve eğitim yönlerine önem vererek bu reformlarda Alman modelini benimsemiş ve bu konuda Almanya'dan yardım istemiştir." (Savaş, 2023:127) Burada da belirtildiği üzere eğitime verilen önem neticesinde orduda modernite basamağı olarak bu dönemde askerî okullar arttırılmıştır. Artık batılılaşma etkilerinin artması ve sonuçları alınması söz konusu hale gelmiştir. *"II. Abdülhamid dönemi genel olarak değerlendirildiğinde hem geleneğe hem de bilime dayalı bir reform anlayışın var olduğu söylenebilir."* (Savaş, 2023:130) II. Abdülhamid döneminde monarşik yönetim, önceki padişahlık dönemlerinden farklı bir nitelik kazanmıştır. Önceki yüzyıllarda padişah, yönetimi büyük ölçüde sadrazam ve devlet elitleriyle paylaşırken, II. Abdülhamid döneminde karar alma süreçleri daha dar bir çevrede toplanmıştır. Padişah, devlet işlerini doğrudan denetlemeyi tercih etmiş ve merkezî otoriteyi güçlendirmeye yönelmiştir. Bu dönemde monarşi, yalnızca geleneksel bir hanedan yönetimi olmaktan çıkmış aynı zamanda bürokrasi, istihbarat ve ordu üzerinden işleyen kontrollü ve gözetimci bir yönetime dönüşmüştür.

II. Abdülhamid, anayasal sınırlamaların doğurduğu riskleri azaltmak amacıyla meclisi askıya almış ancak modern kurumları tamamen reddetmemiştir. Aksine, eğitim, askerî teşkilat ve idari yapı alanlarında modernleşme adımlarını sürdürmüştür. *"II. Abdülhamid döneminde, Tanzimat döneminde benimsenmiş olan bürokratik eğitim sisteminin yerine monarşik bir modernleşme yolu kullanılmak istenmiştir."* (Savaş, 2023:127) Şeklinde de bu durum ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki askerî modernleşme çabaları, yalnızca eğitim ve örgütlenme alanında değil, silahlanma ve teknik donanımda da kendini göstermiştir. Bu çerçevede, Avrupa'daki gelişmiş silah teknolojilerinden yararlanmak amacıyla Almanya başta olmak üzere çeşitli Avrupa devletlerinden silah alımları yapılmıştır. *"Alman silah firmalarının Osmanlı Devleti'ne silah satışlarının tarihi 1860'lara kadar gitmektedir."* (Beşirli, 2004:123) Bu dönemde Osmanlı ordusu, topçu ve tüfek gibi temel silahlarını çağdaştırarak, teknik açıdan daha modern bir yapıya kavuşmayı hedeflemiştir. Böylece askerî güç sadece sayısal büyüklükle değil, teknolojik donanım açısından da güçlendirilmiş ve ordunun savaş kapasitesi artırılmıştır.

3.3. Osmanlı'da Savaş ve Toplumsal Seferberlik

V. Mehmed Reşad, 1844 yılında İstanbul'da Çırağan Sarayı'nda doğmuştur. Abdülhamid'den sonra tahta çıkmıştır. Sultan Mehmed Reşad döneminde Osmanlının yıkımına ilişkin süreçler yaşanmıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti, Trablusgarp Savaşı sonucunda Kuzey Afrika'daki son hâkimiyet alanını yitirmiş ve özellikle Rumeli'de güç kazanan milliyetçilik akımlarının etkisiyle Balkan Savaşlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Çanakkale Savaşı (1915-1916), Osmanlı'nın askerî taktikleri ile savunma stratejilerini denediği ve İtilaf devletlerine karşı başarılı direniş gösterdiği kritik bir dönüm noktasıdır. Özellikle de V. Mehmed Reşad'ın saltanat yılları içerisinde, Osmanlı Devleti açısından en dikkat çekici gelişmelerden biri, Trablusgarp Savaşı sonucunda Kuzey Afrika'daki son Osmanlı toprağının elden çıkması olmuştur (Bektaş, 2023).

Trablusgarp Savaşı (1911-1912) sırasında İtalyanlar, silah ve topçu kullanımıyla Osmanlı güçlerine üstünlük sağlamış ve savaş Osmanlı ordusunun lojistik ve teknik eksikliklerini ortaya çıkarmıştır. Osmanlı ordusu bu durumu önleyememiş ve böylelikle kritik bir döneme girmiştir. Meşrutiyetin ilanını takip eden süreçte, ordunun siyasal alanla temasının belirgin biçimde yoğunlaştığı, buna paralel olarak askerî yapı içerisinde alaylı ve mektepli ayrımı gibi içsel farklılaşmaların ortaya çıktığı görülmektedir (Bektaş, 2023). Bu ayrışmalar, özellikle 1908 II. Meşrutiyet'ten sonra orduda eğitilmiş subaylar ile eski yöntemlerle yetişmiş subaylar arasında hiyerarşik ve siyasi gerilimlerin doğmasına yol açmıştır. Halâskâr Zâbitân Grubu, II. Meşrutiyet döneminde (1908 sonrası) Osmanlı ordusunda etkin olan bir subay topluluğuydu. Adı, "vatanını koruyan subaylar" anlamına gelmektedir. Grup, ordunun disiplinini ve askerî değerleri savunmayı, aynı zamanda siyasi konularda görüşlerini dile getirmeyi amaçlamaktadır. 1912 seçimlerinden memnun olmadıklarında, ordunun siyasete müdahil olarak Meclis'in feshedilmesini ve yeni bir hükümet kurulmasını talep etmişlerdir ve Sultan V. Reşad, Halâskâr Zâbitân Grubu'nun taleplerine, bu girişimlerin Kanun-i Esasi ile bağdaşmadığını ve ordunun temel işlevinin siyasal müdahale değil, vatanın savunulması olduğunu vurgulayan bir karşı açıklamayla yanıt vermiştir (Bektaş, 2023). Bu tepki, ordunun siyasetten uzak tutulması gerektiğini ve padişahın otoritesinin korunmasını amaçlayan merkezîyetçi bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Mehmed Reşad döneminde siyasal iktidarın fiilî ağırlık merkezî, padişahlık makamından ziyade İttihat ve Terakki kadrolarına kaymış ve bu durum saltanatın karar alma kapasitesini yapısal olarak sınırlamıştır. Bu dönemde ordu,

kurumsal özerkliğini büyük ölçüde yitirerek İttihatçı subaylar üzerinden siyasallaşmış, askerî hiyerarşi ile siyasal iktidar arasındaki sınırlar belirginliğini kaybetmiştir. Böylece sivil ve askerî alanlar arasında kurumsal bir ayrışmadan ziyade, aynı siyasal elit tarafından denetlenen iç içe geçmiş bir iktidar yapısı ortaya çıkmış ve askerî yapı, devlet yönetiminde bağımsız bir kurumsal aktör olmaktan çok, belirli bir siyasal projenin taşıyıcısı hâline gelmiştir.

VI. Mehmed Vahdettin, savaş sonrası çöküş dönemi noktasında Balkan Savaşları ve Trablusgarp Savaşı tecrübeleri, askerî lojistik ve hızlı seferberlik sistemlerinin önemini göstermiştir. Ordunun cepheye hızlı intikali için bazı düzenlemeler yapılmış ancak kaynak ve eğitim yetersizlikleri sorun olmuştur. Vahdettin döneminde, I. Dünya Savaşı'nın yol açtığı kayıplar ve işgaller nedeniyle Osmanlı ordusu belirli bir ölçüde küçülmüştür. Seferberlik kapasitesi azalmış, silah ve malzeme stokları yetersiz kalmıştır. Eski düzenli ordunun çöküşünün ardından, halk ve subaylar birlikte çalışarak milli ordunun temellerini atmışlardır ancak kaynak eksikliği ve işgal koşulları yüzünden kapsamlı reformlar gerçekleştirilememiştir ve yapılan düzenlemeler daha çok geçici ve sınırlı modernizasyonlarla sınırlı kalmıştır. Milli Ordu, işgal ve savaş sonrası Osmanlı'nın kontrolü dışında, halk ve subayların bağımsız olarak kurduğu, ulusal savunma amaçlı bir ordudur. Siyasi ve ekonomik krizler, askerî eğitim kurumlarının gelişimini de sekteye uğratmıştır. Bu durum, askerlerin sadece savaşçı kimliklerini değil aynı zamanda disiplin, hiyerarşi ve toplumsal rolleri üzerinden şekillenen sosyal yapılarını da etkileyerek, ordunun toplum içindeki sosyal statüsünün zayıflamasına yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı sonrası yaşadığı kayıplar ve işgaller, eğitim kurumlarının faaliyetlerini ciddi şekilde sınırlamıştır. Ordunun modernizasyon çabaları da bu ortamda aksamaktadır. *“Sultan Vahdeddin'in eğitim reformlarının mirası, eğitimin ulus inşasında ve kültürel gelişimde oynadığı kritik rolü vurgulayarak, Türkiye'nin eğitim sisteminde gelecekteki ilerlemeler için sahneyi hazırlamıştır.”* (Alıcı & Deniz, 2025:10) Bu reformlar, özellikle milli ordu ve sivil bürokrasinin yetişmiş kadrolarına katkı sağlayarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında modern eğitim ve askerî sistemin oluşumuna zemin hazırlamıştır. I. Dünya Savaşı'nın getirdiği ağır kayıplar ve Osmanlı'nın ekonomik darboğazı hem sivil hem de askerî eğitim kurumlarını olumsuz etkilemiştir. *“Devam eden çatışmalar ve imparatorluğun azalan gücü, eğitim girişimlerini daha da zayıflattı ve ivmenin sürdürülmesini zorlaştırdı.”* (Yıldız & Durmaz, 2016, akt. Alıcı & Deniz,

2025:9) Bu durum, orduda ve sivil bürokraside yetişmiş, disiplinli kadroların azalmasına yol açarak hem askerî organizasyonun hem de ulusal eğitim sisteminin gelişimini geciktirmiştir. Burada gelişim öngörülebilirdi fakat gecikmeli gerçekleşmiştir. Sonuç olarak, Osmanlı'nın son dönemindeki savaşlar, ekonomik krizler ve işgaller hem askerî hem de sivil eğitim sistemlerini olumsuz etkilemiştir. Sultan Vahdeddin dönemindeki reform girişimleri, sınırlı kaynak ve zorluklara rağmen eğitimin modernleşmesine katkı sağlamış ve ulus inşasında önemli bir zemin oluşturmuştur. Bu süreç, ordunun ve toplumun gelecekteki yapılandırılmasında temel rol oynayan kadroların yetişmesini destekleyerek, cumhuriyet dönemi eğitim ve askerî sistemlerinin gelişimine öncülük etmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİNDE ASKERÎ YAPI VE TOPLUM İLİŞKİSİ

Bu bölüm, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte askerî modernleşmenin siyasal ve toplumsal çerçeve içinde yeniden tanımlanma sürecini ele almaktadır. Osmanlı'dan devralınan askerî miras, cumhuriyet döneminde yalnızca kurumsal bir devamlılık olarak değil, rejimin ideolojik ve kültürel hedefleri doğrultusunda dönüştürülmesi gereken bir alan olarak görülmüştür. Bu bağlamda ordu, yalnızca güvenliği sağlayan bir kurum olmanın ötesinde, modernleşme projesinin taşıyıcısı ve kurucu aktörlerinden biri olarak konumlandırılmıştır. Askerî modernleşme, bu dönemde devletin toplumu yeniden inşa etme çabasının merkezî unsurlarından biri hâline gelmiş ve yöneten-yönetilen ilişkisi, disiplin, yurttaşlık ve ulusal kimlik kavramları etrafında yeniden şekillenmiştir. Cumhuriyet'in ilerleyen döneminde ise ordu-toplum ilişkisi, değişen siyasal koşullar ve iktidar yapılarıyla birlikte farklı anlamlar kazanmıştır. Askerî yapı, bir yandan rejimin sürekliliğini ve istikrarını koruma misyonuyla hareket ederken, diğer yandan siyasal alanla kurduğu ilişki nedeniyle toplumsal tartışmaların odağına yerleşmiştir. Dolayısıyla cumhuriyet dönemi, askerî modernitenin hem kurucu hem de sınıyıcı bir rol üstlendiği, ordu-toplum ilişkisinin sürekli yeniden tanımlandığı bir tarihsel evre olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde zihinsel modernite girişimlerinin çöküşü, asker kimliğinin bununla yeniden dirilişi, ordunun imparatorluk yıkımı ile yüzleşmesi, askerî omurganın halkla, siville şekillenmesi ve güçlenmesi ile modernleşme kapısının kapanmasıyla yeni bambaşka bir reform kapısının açılması söz konusudur.

4.1. Cumhuriyet Döneminde Askerî Modernleşme Ve Ulus İnşası

Mustafa Kemal Atatürk 1881 yılında Selanik'te dünyaya gelmiş ve Osmanlı'nın askerî ve siyasi gerileme döneminde büyümesi, genç yaşta askerî konuları sorgulamasına neden olmuştur. Askerliği sadece meslek olarak değil, devletin kurtuluş aracının bir parçası olarak görmeye başlamıştır. Manastır Askerî İdadisinde öğrenimine devam etmiş ve burada Osmanlı ordusunun geri kalmışlığını, subay eğitimindeki eksiklikleri fark etmiştir. 1905'te Harp Akademisinden kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Daha mezun olur olmaz ordudaki liyakat sorunlarını ve siyaset-ordu ilişkisini eleştirmeye başlamıştır. Şam'da görev yaparken gizli bir cemiyet kurmuş ve ordunun siyasete alet edilmesine karşı çıkmıştır. Disiplinli ve

bilinçli bir orduyu savunmaktadır. Askerî alt yapıdan gelen Mustafa Kemal deneyimli ve tecrübeli biriydi

Mustafa Kemal, Anadolu’da disiplinli ve modern bir ordunun temellerini atmıştır. Bu yeni ordu, yalnızca silah ve cephane açısından değil, aynı zamanda örgütlenme biçimi, asker-toplum ilişkisi ve eğitim sistemi açısından da önceki Osmanlı deneyimlerinden öğrenilen dersleri yansıtmıştır. Böylece Osmanlı ordusunun çözülme süreci, Mustafa Kemal liderliğinde Millî Mücadele ve modern Türk ordusunun doğuşuna zemin hazırlamıştır. Mustafa Kemal’in orduya getirdiği ıslahat, silahı değil zihni merkeze alan; itaati akılla, disiplini bilinçle ve gücü düşünceyle yeniden tanımlayan bir zihin reformudur. Mustafa Kemal’in askerî reformu, yalnızca teşkilat ve teknolojiyle sınırlı değildir. Esas dönüşüm, düşünen, sorgulayan ve mantık yürüten subay tipinin inşasında gerçekleşmiştir. Bu yönüyle onun ıslahatı, orduda emir alan değil, sorumluluk taşıyan bir zihniyetin yerleşmesini hedeflemiştir. Böylece ordu, gücünü kas gücünden çok akıl gücünden alan bir yapıya kavuşmuştur. Mustafa Kemal dönemine kadarki batılılaşma hareketleri safhalarını beş madde ile açıklanmıştır. Beşinci madde olan “*Cumhuriyetin ilânı. Batının bilim, teknik ve yaşayış biçiminin (din hariç) alınması*” (Önsoy, 1989:365) Bariz fark edilen o gerileme üzerine modernleşme sürecini bu şekilde ifade etmiştir. Osmanlı ıslahatlarında dikkat çeken önemli bir nokta, Batı’daki kurum ve uygulamaların çoğu zaman yeterli bir inceleme yapılmadan doğrudan örnek alınmış olmasıdır. Bu durum, geleneksel yapı ile yeni düzenlemeler arasında uyumsuzluklara ve çatışmalara yol açmıştır. Eski ile yeni bir araya getiren dengeli bir anlayış geliştirilemediği için reformlar toplumda tam olarak kök salamamıştır. Bununla birlikte, Osmanlı döneminde yapılan bu yenilik girişimleri cumhuriyet döneminde gerçekleştirilecek inkılaplar için önemli bir birikim ve deneyim oluşturmıştır.

Nitekim Cumhuriyet’i kuran kadroların büyük bir bölümü, bu reformlar sonucunda açılan modern eğitim kurumlarında yetişmiştir. “*Batılılaşma hareketleri içerisinde Atatürk inkılâplarına gelince, Ulu Önder, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Anlaşmasını müteakip toplumumuzu muassır medeniyet seviyesine çıkarmak amacıyla bir takım köklü reformlara girişmiştir.*” (Önsoy, 1989:376) Onun reformları daha önceki ıslahatların devamı niteliğindedir fakat bu devamlılık daha önceki reformların birebir aynılığı şeklinde değil, özgün ve bilinçle oluşturulan

reformlardır. *“Atatürk, çağdaşlaşmayı Türk toplumunun öz değerlerini kaybetmeden çağdaş bilim ve tekniğin alınması olarak algılamaktaydı.”* (Önsoy, 1989:376) Toplumun öz değerini önemseyerek getirmeyi düşündüğü ıslahatları zoraki bir güçle değil de tamamen ikna yolu ile o işin mantığını topluma anlatarak halkın değerini öncelikli tutarak modernleşmeyi getirmiştir. *“Mesalâ, şapka inkılâbını yaparken Atatürk önce başında şapka ile Kastamonu’ya giderek şapka giymenin lüzum ve faydalarını anlatmıştır.”* (Önsoy, 1989:376) Kısaca Mustafa Kemal bu noktada ilmi rehber edinerek batıyı kopyalamak yerine geniş perspektifle ilimle moderniteyi topluma anlatarak yerleştirmiştir. Bu dönemde ordu halkın gözünde baskın bir karakter olarak ve özenilecek bir yapısıyla göz önünde olmuştur. *“Mustafa Kemal, özgürlük mücadelesi veren küçük halk gruplarını organize etti ve kısa sürede düzenli bir halk kurtuluş ordusu oluşturdu.”* (Arslan, 2003:64) Yapılan modernleşme girişimlerini bu dönemde ilerleme yolunda hareket etmiştir. *“Attığı her adımı bir sosyolog, bir toplum mühendisi titizliği ile gerçekleştiren Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni kurarak, Dankwart Rustow’un da belirttiği gibi, bir imparatorluktan ulusal bir devlete geçişin dünya uluslar tarihindeki en başarılı örneklerinden bir tanesini sergiledi.”* (Arslan, 2003:66) Mustafa Kemal’e göre askerlerin siyasal alandan uzak durması, ordunun milleti saran tarafsız ve disiplinli yapısını korumak, devlet yönetimini ise sivil iradenin meşruiyeti üzerine oturtmak için zorunluydu. *“bütün çabaları askerlerin, aktif ve partizanca siyasetten uzak duracağı, yeri geldiğinde siyasi hayatta hakem rollerini üstleneceği bir siyaset anlayışını hayata geçirme amacına yönelik olmuştur.”* (Arslan, 2010:178) *“Mustafa Kemal Atatürk, "ordu-millet" iş birliğine bütün hayatı boyunca büyük önem vermiştir.”* (Şahin, 1998:588) Askerî sosyoloji açısından bakıldığında, Morris Janowitz ve Samuel P. Huntington gibi sosyologların vurguladığı üzere ordu, toplumdan kopuk bir yapı değil aynı zamanda toplumsal değerler, kültür ve meşruiyetle ayakta duran bir kurumdur.

Türkiye’de zorunlu askerlik, Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında düzenlenmiş ve özellikle Atatürk dönemi reformlarıyla kurumsallaştırılmıştır. Bu uygulamanın amacı yalnızca ulusal savunmayı sağlamak değil, genç kuşaklarda devlet ve millet bilincini güçlendirmektir. Askerlik süreci, bireylere disiplin kazandırmanın yanı sıra itaat, dayanışma ve takım ruhu gibi sosyal normları da pekiştirmektedir. Gençler, ailelerinden ve yerel çevrelerinden uzaklaşarak, ulusal kimlik ve aidiyet duygusunun yoğun biçimde hissedildiği bir ortamda bulunurlar. Böylece askerlik, bireyin devletin

değerlerini içselleştirmesini sağlayan bir toplumsallaşma süreci olarak işlev görmektedir. Zorunlu askerlik ayrıca psikolojik ve duygusal etkiler de oluşturmaktadır. Yoğun fiziksel ve zihinsel baskılar altında gençler, stres ve kaygı yaşarken, dayanıklılık, özgüven ve kriz yönetimi becerileri kazanmaktadır. Toplumsal açıdan ise farklı bölgelerden ve sosyal sınıflardan gelen bireyler bir araya gelerek, farklılıklar ulusal kimlik altında toplanır, toplumun bütünleşmesine katkı sağlar. Sonuç olarak, zorunlu askerlik yalnızca bir savunma aracı değil, devlet-toplum ilişkilerini güçlendiren ve ulusal bilinci pekiştiren bir sosyolojik süreçtir. Bireyler üzerinde disiplin ve aidiyet oluşturma, toplumsal kaynaşmayı desteklemesi, Mustafa Kemal'in modern Türkiye vizyonunun temel unsurlarından biri olmuştur. Bu dönemde bir başka modernleşme süreci de açıklanabilmektedir:

“Türk Kara Kuvvetlerinin yapısında meydana gelen önemli değişikliklerden birisi de ordunun harekât yeteneğinin artırılmasıdır. Zırhlı birliklerin önem kazandığı 20. Yüzyılın konjonktüründe Türk ordusu Cumhurbaşkanı Atatürk'ün girişimleri ile ilk zırhlı birliğini kurmak için 1927' çalışmalarına başlamış bu bağlamda Fransa'dan alınan tanklar İstanbul'daki Piyade atış mektebine verilmiştir.” (Kostak, 2024 Akt. Gökcan, 2025:30)

Bu gelişme, askerî sosyoloji açısından ordunun modern savaş yeteneklerini toplumun güvenliği ve ulusal bütünlük ile nasıl ilişkilendirdiğini göstermektedir. Modern silah sistemlerinin ve zırhlı birliklerin kurulması, sadece teknik bir ilerleme değil, aynı zamanda toplumun ordudan beklentilerini karşılayan bir örgütsel yapı dönüşümüdür. Dönem içi bir başka gelişme ise Türk donanmasının artık öngörülebilir modern sürecidir. *“Türk donanması bunula yetinmeyerek denizaltı filosunu II. Dünya savaşının başlangıcına kadar büyütmüş Alman firmalarına dört denizaltı siparişi daha verilmiştir.”* (Gökcan, 2025:35) Burada da belirtilmektedir ki bu dönemde modern bir ilerleme gözle görülmektedir ve somut adımlar atılmıştır. *“İsimlerini bizzat Atatürk'ün koyduğu bu araçlar Saldıray, Batıray, Yıldırıy ve Atılay denizaltılarıdır. Alman Hükümeti II. Dünya Savaşı nedeniyle Batıray denizaltısına 1939'da el koymuştur.”* (Dinler, 2009:58 Akt.: Gökcan, 2025:30) Bu durum, askerî sosyoloji perspektifinden bakıldığında, ulusal deniz gücünün hem stratejik bir araç hem de toplumun güvenlik algısını şekillendiren bir simge olduğunu ortaya koymaktadır. Denizaltı filosunun büyütülmesi ve uluslararası iş birliği ile modernleşme, ordunun ulusal ve bölgesel güvenlik politikalarındaki rolünü güçlendirmiştir. *“1923'ten 1928'e kadar Türk Hava*

Kuvvetleri müfettişlik seviyesinde olup...” (Gökcan, 2025:39) Bu süreç, havacılığın askerî kurum içindeki sosyolojik konumunu da göstermektedir.

“Atatürk inkılâplarının şüphesiz en önemlisi millî egemenliğe dayalı, tam bağımsız, millî (üniter), çağdaş ve lâik Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıdır. Atatürk, Cumhuriyeti Anadolu halkının yapısını göz önünde bulundurarak doğal ve tarihi gerçeklere dayanarak kurmuştur. Her türlü ırk, sınıf ve fi kir ayrılıklarına karşı çıkmış, çizilen sınırlar içerisinde kendini Türk olarak gören herkesi vatandaş kabul etmiş, hepsine eşit değer vermiş ve ayrıcalıklı davranmamıştır.” (Kıvrıkoğlu, 1998:168)

Bu yaklaşım, yeni kurulan devletin askerî yapısının da toplumsal bütünlük ve eşit yurttaşlık ilkeleri temelinde yeniden kurgulanmasını zorunlu kılmıştır. Ordu, Cumhuriyet'in erken döneminde belirli bir zümrenin ya da ideolojik grubun temsilcisi olmaktan ziyade, ulusal egemenliği ve siyasal birliği koruyan kurumsal bir yapı olarak konumlandırılmıştır. Bu çerçevede askerî modernleşme, yalnızca teknik ve örgütsel bir dönüşüm değil aynı zamanda ordunun, farklı toplumsal kesimleri kapsayan ulus-devlet projesiyle uyumlu bir disiplin anlayışı etrafında yeniden tanımlanması süreci olarak şekillenmiştir. Böylece Cumhuriyet ordusu, toplumsal farklılıkları dışlayan değil, onları siyasal eşitlik zemini içinde birleştiren bir askerî rasyonalitenin taşıyıcısı hâline gelmiştir. *“Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk de dâhil olmak üzere yönetici elitinin önemli bir kısmı asker kökenli olan yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinin üzerine bina edileceği temel yaklaşım ve prensipler de Atatürk tarafından belirlenmiş olup, devletin de egemen ideolojisi Kemalizm ismiyle karşımıza çıkacaktır.”* (Börklüoğlu, 2021:1075) Bu düşünce yapısı Türkiye'yi modernleştirmek, bağımsız ve çağdaş bir ulus hâline getirmek amacıyla devlet ve toplumu yenilikçi bir anlayışla dönüştürmeyi hedefleyen düşünce sistemidir. Bu düşünce sistemi, modernleşmeyi yalnızca kurumsal reformlar ya da teknik ilerlemelerle sınırlamayan; aynı zamanda bireyin, toplumun ve devletin zihniyet dünyasını yeniden biçimlendirmeyi amaçlayan bütüncül bir dönüşüm projesi olarak şekillenmiştir. Bu bağlamda ordu, yalnızca güvenliği sağlayan bir güç olmaktan çıkarılarak, modernleşme sürecinin taşıyıcı aktörlerinden biri hâline getirilmiştir. *“Türk milliyetçiliğinin politik bir düşünce hareketi olarak benimsenmesinden itibaren orduya ‘kurtarıcı/kurucu’ sıfatının yanında ‘modernleştirici/devrimci’ bir rol de biçilmiştir.”* (Börklüoğlu, 2021:1068) Burada modernleşme konusuna daha zihinsel, daha düşüncesele ve daha mantıksal bir bakış açısıyla yaklaşılması, askerî modernleşmenin yalnızca örgütsel ya da teknik bir

yeniden yapılanma olarak değil, toplumsal bilinç düzeyinde içselleştirilmesi gereken bir süreç olarak ele alındığını göstermektedir. Bu nedenle modernleşme hamleleri, halkın desteğini kazanmayı hedefleyen ideolojik ve kültürel düzenlemelerle birlikte yürütülmüştür. O sebeple öncelikli olarak halk bunu ciddi biçimde benimsemiş, halka benimsetilmiş ve sonrasında halkın da desteğiyle millî bir güç toplanıp o güçle hareket edilmiştir. Bu süreçte ordu, toplumsal dönüşümün uygulayıcısı olduğu kadar, yeni ulusal kimliğin ve modern devlet aklının disiplinli bir temsilcisi olarak da konumlandırılmıştır. Bu yaklaşım, ideolojinin yalnızca soyut bir düşünce sistemi değil, aynı zamanda toplumsal pratikleri ve kurumsal yapıları dönüştüren somut bir mekanizma olduğunu ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal döneminde askerî modernleşme, yöneten elitin toplumu dönüştürme projesi ile halkın bu dönüşüme dâhil edilmesi arasındaki gerilimi yönetme çabasıyla şekillenmiştir. Bu bağlamda ordu, Weberyen anlamda rasyonel-legal otoritenin kurumsal dayanaklarından biri olarak konumlanmış ve yönetme yetkisi karizma ya da gelenek yerine kurallar, hiyerarşi ve görev tanımları üzerinden meşrulaştırılmıştır. Böylece askerî yapı, yalnızca emir-komuta zinciriyle değil, aynı zamanda modern devletin akılcı yönetim anlayışıyla uyumlu bir örgütlenme modeli sunmuştur. Yöneten-yönetilen ilişkisi, bu süreçte zorlayıcı bir tahakküm biçiminden çok, modern ulus-devletin ortak hedefleri etrafında inşa edilen disiplinli bir toplumsal sözleşme görünümü kazanmıştır. Bu dönüşüm sürecinin merkezinde yer alan Mustafa Kemal Atatürk ise askerî yapıyı yalnızca stratejik bir güç olarak değil, toplumsal dönüşümün rasyonel bir aracı olarak kurgulayan lider profiliyle öne çıkmaktadır. Onun askerî düşüncesi, savaş alanındaki taktik başarıların ötesinde ordunun devlet, toplum ve siyasetle kurduğu ilişkiyi yeniden tanımlayan bütüncül bir askerî aklın ürünü olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda Mustafa Kemal'in askerî mantığı, yalnızca cephede kazanılan zaferlerle değil, askerî gücü modern devletin inşasında nasıl konumlandığıyla birlikte ele alınmalıdır. Bunlarla birlikte inisiyatif almasıyla birlikte hareket etme ve ilerlemesi söz konusudur. Bu sayede Mustafa Kemal'in düşünsel yönelimleri ve askerî aklı, kendi döneminden ayrılarak, modern Türkiye'de askerî zihniyetin ve kurumsal sürekliliğin referanslarından biri hâline gelmiştir. *“Gerçekte Atatürk sadece yüzyılımızın değil, yüzyılların yetiştirdiği en büyük askerdir.”* (Ünal, 2019:38)

Atatürk'ün askerî modernleşmeye ilişkin demeçleri, yalnızca dönemin politik yönelimlerini değil aynı zamanda Cumhuriyet ordusunda inşa edilmek istenen disiplin anlayışını, otorite ilişkilerini ve askerî zihniyeti yansıtan temel metinler niteliğindedir. Bu demeçler bir arada değerlendirildiğinde, Atatürk döneminde askerî modernleşmenin yalnızca kurumsal reformlarla değil, aynı zamanda söylem yoluyla inşa edilen bir zihniyet dönüşümüyle şekillendiği görülmektedir. Bu çerçevede, Mustafa Kemal'in orduya, disipline ve devlet-ordu ilişkisine dair demeçleri, askerî modernitenin zihinsel boyutunu görünür kılmak amacıyla doğrudan alıntılar üzerinden ele alınacaktır. Öncelikli olarak ordunun hazır ve nazır zihniyetini ifade eden cümlesi: *“Hiçbir zaman saldırgan olmayı düşünmemiş olan ve fakat daima haksız taarruza uğrayacağını hesap eden bir milletin ordusu olarak, ordumuz uzun bir seferden sonra hemen diğer bir sefere başlayacakmış gibi maddi ve manevi yönden hazır bulunmalıdır.”* (Atatürk, 1997:351) Mustafa Kemal, ordunun saldırganlıktan uzak dururken sürekli hazır olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu, sadece silah ve cephane meselesi değil aynı zamanda moral, aidiyet ve kolektif bilinçle örülü bir toplumsal güç meselesidir. Weber'in meşru şiddet anlayışı bağlamında, ordunun gücü savunma ve caydırıcılık için sürekli aktif tutulmaktadır. Burada ordunun fiziksel değil, psikososyal bir kurum olarak sürekli hazır olması ve bu, toplumsal disiplin ve stratejik öngörünün birleşimidir. Bu söylem, Cumhuriyet ordusunun yalnızca savaş anına değil, barış dönemine de yayılmış bir tetikte olma hâli üzerinden kurgulandığını göstermektedir. Süreklilik arz eden bu hazır olma durumu, askerî kurumun toplumsal hafızaya yerleşmesini ve kolektif güvenlik algısının kalıcılaşmasını sağlamaktadır. Bu vurgu, askerî modernleşmenin yalnızca teknik hazırlıkla sınırlı olmadığını aynı zamanda bu hazırlığı taşıyacak insan unsurunun da aynı ölçüde dönüştürülmesi gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda Mustafa Kemal'in yedek subaylara ilişkin değerlendirmeleri, askerî modernleşmenin toplumsal tabanını görünür kılmaktadır.

“Yedek subay demek bu milletin zaten aydın sınıfına, eğitim görmüş sınıfına aldığı vatan evladı demektir. Bu vatan evladı ilim ışığıyla memlekete, yerine getirmeye zorunlu olduğu hizmetten başka, vazifeden başka, bir de orduya giriyor. Düşmana göğüs gererek, askerlik vazifesini de yerine getiriyor. Bunlar ilim ve bilgi sahibidirler. Memleket bunlara her zaman muhtaçtır. Hele ordu içinde muharebe meydanlarında bin türlü ölüm mücadelesi yaparak tecrübe kazanmış, cüret ve cesaretlerine dayanıklılık vermiş olan bu memleket evlatları tercihen, en yararlı olabilecekleri yerlerde kullanılmalıdır. Bundan dolayı gerek kahraman

ordumuzun bütün subayları ve gerek onların aralarındaki yedek subaylar tamamen emin ve rahat olmalıdırlar ve millet bunlara karşı vazifesini hakkıyla yapacaktır.” (İnan, 1982:123)

Mustafa Kemal’in vurguladığı yedek subaylar, sadece ordunun değil, milletin sürekli uyanık ve tetikte olma refleksinin simgesidir. Bu kişiler hem bilgi hem de sahadaki tecrübe ile donanmıştır ve bu yüzden millet, tehlike anında kendini güvenceye alacak bir bilinç ve güç hattına sahiptir. Ordu ve yedek subaylar, toplumsal dayanıklılığın somut biçimidir ve her biri, milletin bekasını ve özgürlüğünü koruma sorumluluğunu omuzlarında taşımaktadır. Yedek subay mantığında hazır bulunmanın sadece fiziksel değil, bilinç ve moral düzeyde sürekli bir tetikte olma hali olarak görülmesidir. Milletin güvenliği, bu tetikte duruşla doğrudan örülür. Bu bağlamda yedek subay kurumu, askerî uzmanlık ile sivil toplum arasında bir köprü mekanizma işlevi görmektedir. Askerî bilgi, yalnızca kışlada kalmamakta olup toplumun geneline yayılarak kolektif savunma kapasitesini artırmaktadır. Bu noktada modernleşme, yalnızca savaş zamanına özgü bir düzenleme olmaktan çıkarak barış zamanında da toplumu diri tutan bir mekanizma hâline gelmektedir. Mustafa Kemal’in askerlik eğitimine ilişkin yaklaşımı bu sürekliliği kurumsallaştıran bir çerçeve sunmaktadır. *“Askerlik hayatını öyle bir okul hâline koymalıdır ki, hem vatani savunabilecek derecede askerlik sanatını öğrensın ve hem de memleketine döndüğü zaman bütün köy için ve köy halkı için ve hayatı için faydalı olabilecek şeyleri öğrensın.”* (İnan, 1982:54) Mustafa Kemal’in burada çizdiği resim, askerliği yalnızca bir savaş hazırlığı değil, topluma hizmet edecek bir öğrenme sürecidir. Asker, silahın yanında bilgi ve beceri kazanır ve memleketine döndüğünde, edindiği deneyimle toplumsal dayanıklılığı güçlendirmektedir. Orduyu eskiye nazaran gelip geçici bir insan gücü değil de milletin temsilcisi kıvamına getirmektedir. Ordunun bu şekilde yapılandırılması onu geçici bir görev birimi olmaktan çıkarır ve milletin kalıcı bir yansıması, toplumsal iradenin bedenselleşmiş hâline getirir. Her asker, sadece bireysel bir savaşçı değil, aynı zamanda toplumun değerlerini, tarihini ve kolektif bilincini taşıyan bir temsilci olur. Bu yaklaşım, ordunun toplumla organik bir bağ kurmasını sağlar ve milletin tetikte olma refleksi ile sürekli iç içe bir savunma ve dayanıklılık kültürü oluşturmaktadır. Bu bağlamda Mustafa Kemal Askerî Sosyoloji kavramını somutlaştırmaktadır ve orduya sosyolojik bağlamda bakmayı sağlamamıza da yol açmaktadır. Askerlik, bu anlayışta bir meslekten ziyade bir toplumsallaştırma alanıdır. Kışlada kazanılan disiplin, sorumluluk ve kolektif hareket etme becerileri, sivil hayata

taşınarak toplumun genel düzenine katkı sağlamaktadır. Böylece ordu, toplumdan kopuk değil, toplumun içinden beslenen ve toplumu yeniden şekillendiren bir yapı hâline gelmektedir. Askerliğin eğitsel niteliği, subayın rolünü de salt teknik bir komutanlıktan çıkararak kültürel ve ahlaki bir rehberliğe dönüştürmektedir. Mustafa Kemal'in subay tanımı bu dönüşümü açıkça yansıtmaktadır.

“Subay, yalnız askere savaş vasıtalarını öğreten ve ona harpteki vazifesini gösteren bir insan değildir. O, insani ve millî hisleri de işler ve gereğinde düşman karşısında silah kadar tehlikeli bir duruma getirir. Bizim askerimiz kışlaya işlenecek bir ham madde olarak gelir. Kışladan ayrıldığı zaman da geldiğinden çok farklı bir durumda ayrılır. Kazanmış, yükselmiş, kuvvetlenmiş olarak evine döner. Kışla bizde sadece bir harp öğretim yeri değil, aynı zamanda bir kültür ocağı, bir sanat okuludur ve böyle olmakla da memlekete yaptığı hizmet ölçülemeyecek kadar büyüktür.” (Kara, 1981:112)

Mustafa Kemal'in bu yaklaşımı, subayı yalnızca teknik bilgiyle donatan bir eğitici değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel değerleri işleyen bir rehber olarak görmektedir. Bu, ordunun bir kültür üretim alanı hâline gelmesini sağlamaktadır. Durkheim'in toplumsal eğitim ve dayanışma anlayışıyla kıyaslandığında, kışla sadece bireysel yetenek kazandıran bir yer değil, toplumun kolektif bilinç ve bağlılığını güçlendiren bir mekân olarak işlev görmektedir. Bu noktada kışla, askerî kültürün yeniden üretildiği bir kurumsal kültür alanıdır. Disiplin, fedakârlık ve kolektif sorumluluk gibi değerler bu alan içerisinde normatif bir çerçeveye kavuşur ve askerî kimliğin temelini oluşturur. Bu kültürel üretim süreci, komuta ilişkilerinin niteliğiyle doğrudan bağlantılıdır. Mustafa Kemal'in komutan-asker ilişkisine dair vurguları, askerî otoritenin nasıl meşrulaştırıldığını göstermektedir. *“Komutanlar kıtalarının moral durumlarını bizzat içlerine girmek suretiyle anlamalı. Bu şekilde daha güvenle emir verilebilir. Üst rütbedekiler emirlerinde olanlarla konuşmalı, serbest söz söylemeye alıştırmalı. Bu tutum faydalı ve gereklidir.”* (Atatürk, 1918/1983:22) Komuta kademesi ile sahadaki bireyler arasındaki güven ve etkin iletişim hem verimliliği hem de dayanıklılığı artırmaktadır. Bu yaklaşım, yöneten-yönetilen ilişkisini katı bir hiyerarşiden ziyade karşılıklı güven ve meşruiyet temelinde kurmaktadır. Komutanın sahaya inmesi, otoritenin yalnızca rütbeden değil, ilişkisel bağlardan ve iletişimden üretildiğini göstermektedir. Böylece emir-itaat ilişkisi zorunluluktan değil, içselleştirilmiş bir disiplin anlayışından beslenmektedir. Komuta ilişkilerinin rızaya dayalı olarak kurulması, askerî otoritenin yalnızca emir-komuta zinciriyle değil, akıl, bilgi ve güven üzerinden meşrulaştırıldığını göstermektedir. Bu

anlayış, Mustafa Kemal'in askerî başarıyı teknik yeterlilikle sınırlamayan modernleşme perspektifiyle doğrudan bağlantılıdır. *“Zaferin sırrı, orduların sevk ve idaresinde bilim ve teknik kurallarını yol gösterici olarak almaktır.”* (Atatürk, 1997:47) Mustafa Kemal, ordunun başarısını yalnızca güç ve cesarete değil, bilim ve teknikle yönlendirilmiş disiplinli bir planlamaya bağlamaktadır. Bu söylem, askerî modernleşmenin temelini oluşturan rasyonelleşme sürecini yansıtmaktadır. Karizma ve cesaret, bilimsel yöntemle birleştiğinde kurumsal başarıya dönüşmektedir. Bu, onun modernleşme vizyonunun bir parçası olarak, akıl ve yöntemi askerî stratejinin temel ilkesine dönüştürdüğünü gösterir. Bu rasyonel yapı, ordunun toplum içindeki konumunu da yeniden tanımlamaktadır.

Mustafa Kemal'in söylemlerinde ordu, halktan kopuk bir güç değil, milletin ideallerini taşıyan bir kurum olarak inşa edilmektedir. Türk milleti, ordusunu sadece bir savunma aracı olarak değil, kendi ideallerini ve ulusal kimliğini somutlaştıran bir varlık olarak görür ve bu bağ, askerî kurumun toplumsal meşruiyetini güçlendirirken, ordunun toplumsal destekle ayakta duran bir yapı olmasını da sağlamaktadır. Ordu, bu yönüyle milletin tarihsel hafızasında koruyucu ve kurucu bir aktör olarak konumlanmaktadır. Bu yüzden askerle duygusal bir bağ kurmaktadır. Ordunun varlığı, milletin kendine duyduğu inancı ve sürekliliğini temsil etmektedir. Tarih boyunca bağımsızlık mücadelesi ve sürekli tehdit altında kalma deneyimi, bu duygunun kolektif bilinç ve aidiyet temelli bir refleks hâline gelmesini sağlamıştır ve milletin şerefine sahip çıkmak, bireyin kendi şerefine sahip çıkmasıyla eşdeğer husustadır. Bu anlayış, bireysel şeref ile kolektif onur arasındaki bağı güçlendirerek, bireyin kendini milletin bir parçası olarak konumlandırmasını sağlamaktadır. Bu anlayış, Türk toplumunda askerlik kimliğinin gündelik yaşamla nasıl iç içe geçtiğini de açıklamaktadır.

“Memleketimiz şu iki şeyin memleketidir: Biri çiftçi diğeri asker. Biz çok iyi çiftçi ve asker yetiştiren bir milletiz. İyi çiftçi yetiştirdik, çünkü topraklarımız çoktur. İyi asker yetiştirdik, çünkü o topraklara kasteden düşmanlar fazladır... bundan sonra da daha iyi çiftçi ve asker olacağız. Lakin bundan sonra asker oluşumuz artık eskisi gibi başkalarının hırsı, şanı, şöhreti ve keyfi için değil; yalnız ve yalnız bu aziz topraklarımızı korumak içindir.” (Atatürk, 1923/1997:135)

Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletin çiftçi ve asker kimliğini, toprakla kurulan organik bağ ve sürekli savunma gerekliliği üzerinden açıklamaktadır. Geçmişte askerlik başkalarının hırs ve şöhreti için araç olmuşsa da artık bu güç yalnızca vatani

koruma ve kolektif güvenlik amacıyla kullanacaktır ve böylece millet hem üretken hem de tetikte duran bir toplum olarak varlığını sürdürecektir. Bu çift kimlik, üretim ile savunma arasında kurulan dengeyi ifade etmektedir. Toprakla kurulan bağ, askerî refleksi meşrulaştıran temel sosyolojik zemini oluşturmaktadır. Millet-ordu bütünlüğü, ancak kurum içi güven ve ahlâkî bağlarla sürdürülebilmektedir. Bu noktada Mustafa Kemal, askerî disiplinin yalnızca emir-komuta zinciriyle değil, karşılıklı güven, saygı ve ortak amaç bilinciyle pekiştiğini vurgulamaktadır. Bir arada aynı şey için savaşan askerler ve siviller birbirlerine karşı güvenle bağlıdır. Bu durum, askerî dayanışmanın yalnızca kurumsal değil, duygusal ve ahlaki bir bağ üzerinden inşa edildiğini göstermektedir. Bu içselleştirilmiş disiplin, savaş alanında teknik yeterlilikle birleştiğinde kolektif başarıyı ortaya çıkarmaktadır. Askerî başarının bireysel kahramanlıktan ziyade kurumsal koordinasyon ve kolektif akıl ile sağlandığını ortaya koymaktadır. Ancak Mustafa Kemal'e göre bu kurumsal başarının sürdürülebilirliği, yalnızca eğitim ve disiplinle değil, askerî personelin yaşam koşullarıyla da doğrudan ilişkilidir. Mustafa Kemal, ordunun başarısının sadece disiplin ve eğitimle değil, askerî refahı ve moral düzeyiyle ilişkili olduğunu da ifade etmektedir. Bu nedenle askerlerin yaşam koşullarını iyileştirmeye önem vermiştir. Barınma, beslenme, sağlık hizmetleri ve dinlenme alanlarında düzenlemeler yapmıştır. Öncesinde asker, genellikle yetersiz gıda, kötü barınak ve düzensiz maaşla savaşa gönderilmiş ancak bu dönemde bu durum sistematik olarak düzeltilmiş ve asker artık hem fiziksel hem de manevi olarak desteklenmiş bir ortamda görev yapabilmektedir. Günümüzle kıyaslandığında, temel mantık aynı olsa da modern ordularda teknolojik ve sosyal hizmetler kapsamlıdır ancak Mustafa Kemal'in yaklaşımı, o dönemin şartlarıyla askerî refahını ve motivasyonunu stratejik bir başarı unsuru hâline getirmesi açısından devrim niteliğindedir. Askere verilen değer toplumun kurtuluşu olacağının farkında olan bir grup motivasyonu oluşturulmuştur.

4.2. Ordu Ve Sivil Alan İlişkisi

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetimini devralan İsmet İnönü, askerî kökeni ve Millî Mücadele'de üstlendiği kritik rollerle öne çıkan bir devlet adamı olarak sahneye çıkmıştır. İnönü'nün liderliği, cephede kazanılmış bir tecrübenin siyasal sorumluluğa dönüşmesiyle başlamış ve bu durum, Cumhuriyet'in erken döneminde askerî disiplin ile devlet yönetimi arasındaki

sürekliliği güçlendirmiştir. Böylece Türkiye, kurucu liderin ardından da asker kimliği güçlü bir kadronun rehberliğinde yoluna devam etmiştir. Mustafa Kemal'den sonra gelen lider İnönü'dür. Bu, sadece bir iktidar değişimi değil, karizmatik liderlikten kurumsal liderliğe geçiş denemesidir. İnönü dönemi, askerî gücün cephede değil masada kullanıldığı ve savaşın değil devletin devamının kazanıldığı bir dönemdir. İnönü siyasette bulunmadan önceki dönemlerinde Askerî ve bürokratik geleneğin güçlü olduğu bir aile ortamında yetişmiştir. Askerî eğitim almış ve kurmay subay olmuştur. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda görev yapmıştır. İlk Osmanlı ordusu gözlemlerini burada gerçekleştirmiş olmaktadır. *"1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine İsmet İnönü, Genel Karargâhta görevlendirilmiştir."* (Yıldız, 2024:21) Bu atıfla da bu durum ifade edilmektedir. *"Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin birçok cephede savaşması aynı zamanda yenilgileri de beraberinde getirmiştir."* (Yıldız, 2024:22) Bu yenilgiler II. Dünya Savaşı için tecrübe niteliğindedir. İnönü bu sebeple kendi dönemine geçişten önce birçok savaş deneyimlemiştir. *"Mondros Mütarekesi gereği Osmanlı ordusunun dağılması ve diğer sıkıntılar İsmet Bey'i hayli etkilemiştir."* (Yıldız, 2024:22) Burada İnönü deneyimli bir siyaset yöneticisi konumunda ülkeye hizmet edecek konumdadır. Sonrasında gerçekleşen birçok girişimde söz konusudur. Örneğin *"Yunan ilerleyişi bölgedeki Kuvay-ı Milliye birlikleri tarafından durdurulmaya çalışılmış ancak yeterli olmamıştır. Bu durum batıda düzenli ordu fikrinin oluşmasına yol açmıştır."* (Yıldız, 2024:24) Aynı zamanda Çanakkale ve Kafkas cephelerinde de bulunmuştur. Savaşın sadece cephede değil, ekonomi ve organizasyonla da kazanıldığını tecrübe etmiştir. Mondros sonrası Anadolu'ya geçmiştir. Mustafa Kemal ile Millî Mücadele'nin askerî kadrosunda yer almıştır. *3 Mayıs 1920 tarihinde Birinci Millet Meclisi'nin ilk kabinesi oluşturulurken Milli Savunma Bakanlığı'na Fevzi Çakmak, Genelkurmay Başkanlığı'na da İsmet İnönü getirilmişti."* (Poyraz, 2008, akt. Yıldız, 2024:24) Burada İsmet İnönü ordudaki gücünü yeteneğini kullanmıştır. Atatürk'ün desteği ile düzenli ordunun kurulmasında ve disiplinin sağlanmasında belirleyici rol oynamıştır. 1920 yılı boyunca Bursa, Uşak ve çevresinde tutunmaya çalışan Yunan kuvvetleri, düzenli Türk ordusunun henüz teşkilatlanma sürecinde olmasını bir fırsat olarak görmüştür. Bu süreçte Ankara Hükûmeti, düzenli orduya geçiş kararını almış ve Batı Cephesi Komutanlığına İsmet İnönü getirilmiştir. Yunan ordusu, Eskişehir ve Ankara hattını ele geçirerek Millî Mücadele'nin merkezîni dağıtmayı hedeflemiş, bu

doğrultuda İnönü mevzilerine yönelik taarruz planlamıştır. Ancak Türk ordusu, sayı ve donanım bakımından daha zayıf olmasına rağmen savunma hattını korumayı başarmış, bu durum Millî Mücadele açısından askerî ve psikolojik bir dönüm noktası olmuştur.

“Hazırlıklarını tamamlayan Yunan kuvvetleri 9 Ocak 1921 tarihinde İnönü bölgesindeki Türk noktalarına saldırı düzenlemiştir. Bu saldırı karşısında savunmada bulunan Türk ordusu İsmet İnönü komutasında Yunan ordusunun daha fazla ilerlemeden durdurulmasını sağlamıştır. Bunun üzerine Yunan askerî birlikleri 10 Ocak 1921 tarihinde bölgeden çekilmeye mecbur kalmıştır.” (Yıldız, 2024:25)

Bu aynı zamanda düzenli ordunun ilk zaferi olmuştur. Zaferin kazanıldığına dair İnönü’nün sözleri Nutuk’ta da mevcuttur. İnönü Cumhuriyet’in ilanından sonra askerlikten ayrılmıştır. Sivil siyaset-ordu ayırımına Atatürk gibi önem vermiştir. 1938’de Cumhurbaşkanı olduktan sonra orduyu devletin temel gücü olarak görmeye devam etmiş ve siyasetin dışına çıkarmayı sürdürmüştür. İnönü, cumhurbaşkanı olduktan yaklaşık 10 ay sonra II. Dünya Savaşı başlamıştır. *“Aslında kimi tarihçilere göre I. Dünya Savaşı’ndan sonra savaş sona ermemiş sadece savaşa ara verilmişti.”* (Çetinkaya, 2014:23) Burada kaybettiklerini geri alma duygusuyla söz konusudur. Türkiye, II. Dünya Savaşı’nda askerî gücünü korumayı ve ülkeyi yıkıcı bir savaştan uzak tutmayı amaçlayan temkinli bir tarafsızlık politikası izlemiştir. Sürekli şekilde orduyu teyakkuz halinde tutmuştur ancak savaşı Anadolu topraklarına taşımamayı amaçlamıştır. *“Ancak İnönü’nün izlediği bu politika, savaş sonunda Türkiye’nin yalnız kalmasına sebep olmuştur.”* (Çetinkaya, 2014:15) İnönü bu esnada tarafsızlığının sebebiyetini askerî yetersizlikler ve iç koşullar gerekçe gösterilerek savaşa katılma taleplerini sürekli ertelemiştir. İnönü’nün bu süreçteki en belirgin özelliği, yabancı devletlerin niyet ve kapasitelerine yönelik yüksek ilgisi ve merakıdır. Orduyu siyasi rekabetin dışında konumlandırmaya özen göstermiştir. 1950’de iktidarı seçimle devretmiştir. Ordunun seçim sonuçlarına saygılı kalmasını sağlamıştır. Hayatının geri kalanında askerî konularda dengeli bir tutum sergilemiş ve orduyu rejimin güvencesi ama siyaset dışı bir kurum olarak tanımlamaya devam etmiştir. 1973’te vefat etmiş ve ardında savaş tecrübesi yüksek, savunma refleksi güçlü ve siyasete doğrudan müdahil olmayan bir ordu yapısı bırakmıştır.

Celal Bayar asker kökenli olmayan ilk cumhurbaşkanıdır. İktisat ağırlıklı bir geçmişten gelmiştir. Orduya dışarıdan bir devlet adamı gözüyle bakmıştır. İttihat ve

Terakki döneminde devlet yönetiminde görev almıştır. Asker ve siyaset ilişkisinin iç içe geçtiği dönemi yakından gözlemleme fırsatı bulmuştur. Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal'in yanında cephede değil siyasi ve ekonomik alanda destek olmuştur. Genellikle askerî otoriteye müdahil olmaktan kaçınmıştır. 1950 de Türkiye'de ilk kez iktidarın seçimle değiştirildiği bir dönemde Cumhurbaşkanı olmuştur. Ordu diğer dönemlere kıyasla siyasi karar alma süreçlerinde daha dışarıda bırakılmıştır. Böylelikle askerî bürokrasinin politikaya doğrudan müdahalesi sınırlandırılmıştır. Celal Bayar'ın asker kökenli olmaması, Cumhuriyet tarihinde asker-siyaset ilişkileri açısından yapısal bir kırılmayı temsil etmektedir. Bu durum, modernleşmenin askerî taşıyıcılığından ziyade sivil siyasal elitler eliyle yürütülmesine yönelik bilinçli bir tercihi yansıtmaktadır. Bayar'ın orduya kurumsal özerkliği olan ancak siyasetin dışında kalması gereken bir yapı olarak yaklaşması, askerî sosyolojide sivil denetim kavramı çerçevesinde değerlendirilebilir. 1950'de 2 Ağustos tarihinde *“Türkiye, NATO'ya üye olmak için ikinci kez başvurdu.”* (TBMM, 2023:48) ve sonrasında 1950'de *“16 Eylül Türkiye'nin 2 Ağustos 1950'de yinelediği NATO'ya üyelik başvurusu reddedildi.”* (TBMM, 2023:50) Türkiye'nin NATO'ya üyelik süreci, 1950 yılında yapılan başvuruların reddedilmesiyle başlamış, bu durum askerî modernleşme arayışlarının uluslararası meşruiyet arayışıyla birlikte yürütüldüğünü göstermiştir. Sürecin 1952'de üyelikle sonuçlanması ise Türkiye'nin askerî modernleşmesinin Batı güvenlik sistemi içinde kurumsal olarak kabul edildiğini ortaya koymuştur. *“DP'nin iktidara gelmesinden sonra 1 Ağustos 1950 tarihinde ikinci kez yapılan başvuru sonucu Türkiye 18 Şubat 1952 tarihinde NATO üyeliğine kabul edildi.”* (TBMM, 2023:34) Türkiye'nin NATO'ya üyeliği, askerî modernleşmenin ulusal güvenlik ihtiyaçlarından ziyade uluslararası ittifak sistemine eklenerek yeniden yapılandırılmasına yol açmıştır. Bu üyelikle birlikte Türk Silahlı Kuvvetleri, doktrin, eğitim ve örgütlenme bakımından profesyonel ve standartlaştırılmış bir askerî modernleşme anlayışı çerçevesinde dönüşüme girmiştir.

NATO üyeliği, Bayar döneminde askerî modernleşmenin yönünü belirleyen temel unsur olmuştur. Bu üyelikle birlikte Türk ordusu doktrin, eğitim ve silahlanma bakımından Batı standartlarına uyumlu hâle gelmiştir. Bu durum, modernleşmenin iç dinamiklerden ziyade dış ittifaklar aracılığıyla gerçekleştiğini göstermektedir. Bayar döneminde bir başka gelişme ise TBMM arşivlerinde 1951 tarihi içerisinde belirtilmektedir. *“8 Haziran Türkiye'nin ilk kalp ameliyatı Gülhane Askerî Tıp*

Hastanesinde gerçekleştirildi.” (TBMM, 2023:71) GATA’nın yalnızca askerî değil, toplumsal sağlık alanında da öncü rol üstlenmesi, ordunun modernleşme sürecinde teknik ve bilimsel bir kurum olarak yeniden konumlandırıldığını göstermektedir. Askerî tıbbın gelişimi, ordunun disiplinci kimliğinin yanında uzmanlık temelli profesyonel bir yapıya evrilmesinin önemli bir göstergesidir. 1952 3 Ocak’ta “Ayrıca 7 tabur asker depremzedelere yardım amacıyla görev aldı. Askerler ayrıca baraka inşaatında çalışarak evi hasarlı kişilerin çadırlardan bu barakalara geçmelerini sağladılar.” (TBMM, 2023:88) Bu faaliyetler, ordunun yalnızca savaş zamanı değil, afet ve kriz anlarında da toplumsal bütünlüğü sağlayan bir kurum olarak konumlandırıldığını göstermektedir. Ancak bu rol, Bayar döneminde siyasete müdahale değil, kamu hizmeti üretimi çerçevesinde tanımlanmıştır. 1953 13 Şubat TBMM belgelerinde,

“6051 sayılı Basın Kanunu’nun 36’ncı maddesinin birinci fıkrasının Tadili Hakkında Kanun’u kabul etti. Kanun basın yoluyla işlenmiş suçlarla ilgili davaların Askerî Mahkemeler yerine ağır cezayı gerektiren davaların Ağır Ceza Mahkemelerinde ve diğer davaların Asliye Ceza Mahkemelerinde görülmesi değişikliğini getirdi.” (TBMM, 2023:113)

Askerî mahkemelerin basın suçları üzerindeki yetkisinin kaldırılması, askerî yargının sivil alan üzerindeki etkisinin bilinçli olarak sınırlandırıldığını göstermektedir. Bu düzenleme, askerî bürokrasinin siyasal ve toplumsal denetim alanından geri çekilmesine yönelik önemli bir adımdır. 1953 16 Nisan TBMM belgelerinde ise,

“6083 sayılı Dumlupınar Denizaltı Gemisinin Batması Dolayısıyla Ölenlerin Şehit, Dul ve Yetimlerinin de Şehit Dul ve Yetimi Sayılmaları Hakkında Kanun’u kabul etti. Kazada şehit olan askerler 5434 sayılı T.C. Emekli Sandığı Kanunu’na göre şehit sayılmıyorlardı. Bu yeni Kanun’la 4 Nisan’da batan Dumlupınar denizaltısında şehit olan askerler ve onların yakınlarıyla ilgi düzenleme yapılarak mevzuattaki eksiklik giderildi. Böylece mevzuattan kaynaklanan sorun, yapılan kanuni düzenlemeyle çözülerek hem şehit olan askerlerin aziz hatıraları hürmetle anılacak hem de ailelerine maddi ve manevi bakımdan destek sağlanabilecekti.” (TBMM, 2023:118)

Bu düzenleme, askerî personelin sosyal haklarının kurumsal güvence altına alınması bakımından önemlidir. Devletin askerî kayıpları yalnızca sembolik değil, hukuki ve sosyal boyutlarıyla da tanınması, profesyonel ordu anlayışının güçlendiğini göstermektedir. 27 Mayıs 1960’ta Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime doğrudan el koyduğunda Celal Bayar görevden alınmış ve tutuklanmıştır. 27 Mayıs Darbesi Bayar döneminde bilinçli olarak sınırlandırılmaya çalışılan askerî vesayet anlayışının

yeniden ve daha sert bir biçimde sahneye çıkması anlamına gelmiştir. Bu yönüyle Bayar dönemi, asker-siyaset ilişkilerinde sivil üstünlüğün kurumsallaşmadığı ancak bunun açık biçimde denendiği bir ara dönem olarak değerlendirilebilir.

Darbe sonrasında kurulan askerî yönetim, Bayar'ı Demokrat Parti iktidarının sorumlularından biri olarak yargı sürecine dâhil etmiştir. Yassıda yargılamaları sonucunda Bayar hakkında idam cezası verilmiş, ancak yaşı ve sağlık durumu gerekçe gösterilerek bu ceza müebbet hapse çevrilmiştir. Böylece Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığı dönemi, Türkiye'de asker-siyaset ilişkilerinin kırılma noktalarından biri olan 27 Mayıs Darbesi ile sona ermiştir. Hayatının geri kalanında askerî müdahalelere mesafeli durmuş ve sivil siyasetin üstünlüğünü savunmaya devam etmiştir. 1986'da vefat etmiş ve ardında, sivil-asker ilişkilerinin gerilimli biçimde yeniden şekillendiği bir dönem bırakmıştır. Kısaca Celal Bayar yönetiminde olduğu dönem boyunca ABD ile askerî iş birliği artmıştır. Eğitim, silahlanma ve öğreti alanlarında dış destek noktasında ağırlık kazanmıştır. Profesyonel ordu anlayışı güçlendirilmiştir. Subay eğitimi NATO standartlarına uyumlu hâle getirilmiştir. Ordunun hükümeti denetleme ya da yönlendirme rolüne karşı çıkmıştır. Celal Bayar dönemi, Türk modernleşmesinde askerî alanın siyasetten ayrıştırılmaya çalışıldığı ve ordunun modernleşmenin siyasal taşıyıcısı olmaktan çıkarılıp teknik, profesyonel ve ittifak temelli bir güvenlik kurumuna dönüştürüldüğü bir dönemdir. Bu dönüşümün kurumsal derinlik kazanamaması, 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesiyle ortaya çıkmıştır.

4.3. Askerî Vesayet Süreci

Cemal Gürsel 1895'te Erzurum'da doğmuştur. Askerî geleneğin güçlü olduğu bir ortamda yetişmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında çeşitli birliklerde görev yapmıştır. Ordunun yeniden yapılandırıldığı dönemi içeriden deneyimlemiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında üst düzey görevlerde bulunmuştur. Türkiye savaşa girmese de ordunun seferberlik ve savunma hazırlıklarında aktif rol almıştır. Ordunun profesyonel yapısını ve kurumsal bütünlüğünü korumaya önem vermiştir. Gürsel, ordunun siyasetle yıpratıldığını düşünen komutanlar arasında yer almıştır. 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesinin başına geçmiştir. Ordu, doğrudan yönetime el koymuş ve Gürsel devletin fiilî lideri olmuştur. Bu süreçte Askerî yönetimin meşruiyetini kurumsallaştırmaya çalışmıştır. Yeni anayasa sürecini başlatmıştır. Ordunun

müdahalesini geçici bir düzenleme olarak sunmayı hedeflemiştir. Onun döneminde 1961 Anayasası kabul edilmiş ve orduya siyasal sistem içinde dolaylı bir güvence ve konum sağlanmıştır. 1961’de Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Asker kökenli bir isim olarak sivil cumhurbaşkanlığı makamına geçmiştir. Cumhurbaşkanlığı döneminde ordunun sistem içindeki ağırlığını korumuştur. Orduyu tamamen siyasetten çekmek yerine denge unsuru olarak görmüştür. Onun döneminde askerî vesayet anlayışı güç kazanmıştır. Ordu, cumhuriyetin koruyucusu rolünü açık biçimde üstlenmiştir. 1954’ten sonra iktidarda bulunan Demokrat Parti’nin orduyu küçümseyen, denetim altına almaya çalışan ve dışlayıcı tutumu, Cemal Gürsel’in de içinde bulunduğu askerî çevrelerde ciddi bir rahatsızlık oluşturmuştur. DP’nin amacı ordunun vermiş olduğunu düşündüğü zararlar sebebiyle ordunun değil de halkın daha fazla dinlenmesi gerektiğini düşündüğünden kaynaklı dönem içerisinde kullandığı üslup sebebiyle dışlama niteliğinde anlaşılmıştır.

Demokrat Parti dönemi, siyasal iktidarın giderek sertleşen uygulamalarıyla tanımlanmıştır. Hükümetin basın üzerindeki denetimi artırması, muhalefeti sınırlandıran adımlar atması, üniversitelerin özerk yapısına müdahale etmesi ve sendikal faaliyetleri kısıtlaması, toplumun çeşitli kesimlerinde olduğu gibi orduda da huzursuzluğa yol açmıştır. Bu gelişmeler, askerî yapı içinde mevcut düzenin sürdürülemez olduğu yönündeki düşüncelerin güçlenmesine ve örgütlü tepkilerin ortaya çıkmasına uygun bir zemin hazırlamıştır. Hızla radikalleşme potansiyeli taşıyan onun dönemindeki bu yapı içerisinde Cemal Gürsel’in üstlendiği rol, hareketin daha sınırlı ve denetlenebilir bir çizgide tutulmasını sağlamıştır. Gürsel’in varlığı, askerî müdahalenin plansız ve kontrolsüz bir girişime dönüşmesini engelleyen bir unsur olarak öne çıkmıştır. Darbe sonrasında liderlik konumuna getirilen Cemal Gürsel, müdahaleyi gerçekleştiren gruplara belirli ölçüde destek verirken, aynı zamanda askerî yönetimin kalıcı hâle gelmemesi gerektiğini savunmuştur. Gürsel’in önceliği, siyasal sürecin yeniden sivil otoriteye devredilmesi olmuştur. Bu yaklaşım, hem geçiş döneminin daha istikrarlı ilerlemesine katkı sağlamış hem de ilerleyen yıllarda benzer askerî darbe girişimlerin önüne geçilmesinde etkili bir denge unsuru olarak değerlendirilmiştir. Ordunun yeniden yapılandırılmasına yönelik ihtiyaç, Türkiye’nin askerî ve teknik koşullarına uyum sağlama zorunluluğundan kaynaklanmıştır. Bu süreçte özellikle personel yapısındaki dengesizlik dikkat çekmiştir. Aynı zamanda ordudaki rütbe piramidinin bozulması, uzun yıllara yayılan plansız personel

politikalarının ve siyasal-idari müdahalelerin bir sonucu olup, 1960 askerî müdahalesi bu yapısal sorunun ortaya çıkardığı kriz ortamında gerçekleşmiştir. *“Ordudaki subayların ekonomik durumunun bozukluğu da ihtilalde rol oynamıştır. Subaylar 1950-60 döneminde statü ve prestij açısından en alt noktaya gelmiştir.”* (Kara, 2006:38) 1960 askerî müdahalesinin ardından Cemal Gürsel, ordunun personel yapısındaki dengesizlikleri gidermeye yönelik kapsamlı düzenlemelere yönelmiştir. Bu kapsamda, özellikle rütbe piramidinin bozulmasına yol açan aşırı yığılmaları azaltmak amacıyla emeklilik ve tasfiye uygulamaları hayata geçirilmiştir. Gürsel, bu süreci yalnızca sayısal bir küçülme olarak değil, ordunun disiplinli, etkin ve görev tanımı net bir yapıya kavuşturulması için zorunlu bir yeniden yapılanma olarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşım çerçevesinde yaptığı açıklamalarda, *“Türk Ordusu senelerden beri maalesef politikaya alet edilerek, ordu bünyesi hasta edilmiştir. Bu hasta bünyeyi ameliyat etmeden sağlam bir hale getirmeye imkân yoktur. Bu ameliyat yapılacaktır.”* (Hürriyet, 3 Ağustos 1960, akt. Kara, 2006:181) diyerek *“Şimdi genç ve dinamik bir ordu kurmak azim ve yolundayız. Sizlerde bu orduda vazife alacaksınız”* (Cumhuriyet, 3 Ağustos 1960, akt. Kara, 2006:181) şeklinde devam etmiştir. Sonuç olarak bu düzenlemeler, ordunun siyasallaşmış ve verimsiz bir yapıdan çıkarılarak, disiplinli ve görev tanımı net bir askerî organizasyona dönüştürülmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Emeklilik ve tasfiye uygulamaları, darbe sonrası dönemde askerî reformların en somut ve kapsamlı adımlarından biri olarak öne çıkmıştır. Milli Güvenlik Kurulu (MGK), Türkiye’de 1961 Anayasası ile resmî bir kurum hâline gelmiştir. Milli güvenlik kavramı ise yalnızca Türkiye’ye özgü değildir. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra birçok ülkede devletin güvenliğini korumak için farklı alanların birlikte düşünülmesi gerektiği anlayışı ortaya çıkmıştır. Devletler, iç ve dış tehditlere karşı siyasal, ekonomik ve askerî kurumlar arasında iş birliği yapmaya başlamıştır. Türkiye’de milli güvenlik alanındaki ilk örgütlenmeler Cumhuriyet’ten önce başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra dünyada güvenlik anlayışı değişmiş, özellikle ABD’de çıkarılan Milli Güvenlik Kanunu bu sürece yön vermiştir. Bu gelişmeler Türkiye’yi de etkilemiş ve 1949’da Milli Savunma Yüksek Kurulu kurulmuştur. 1961 Anayasası ile bu kurul yeniden düzenlenerek Milli Güvenlik Kurulu adını almıştır. MGK, Cumhurbaşkanı, bazı bakanlar ve askerî yetkililerden oluşan bir yapı hâline gelmiştir. Kurulun görevi, milli güvenlikle ilgili konularda

değerlendirme yapmak ve hükümete görüş bildirmektir. Zamanla MGK'nın etkisi artmış ve sadece danışma göreviyle sınırlı kalmamıştır. Özellikle iç ve dış politikaya ilişkin önemli konularda söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu durum, ordunun siyaset üzerindeki etkisinin artmasına ve asker-sivil ilişkilerinin tartışmalı hâle gelmesine yol açmıştır. Cemal Gürsel döneminde askerî yargı sistemi, ordunun disiplinini sağlamak ve askerî düzeni korumak amacıyla önemli bir yapı olarak görülmüştür. Askerî yargı, sivil mahkemelerden ayrı olarak çalışmış ve asker kişilerin işlediği suçlara bakmakla görevli olmuştur. Bu sistem, ordunun kendi iç düzenini koruması için gerekli kabul edilmiştir. 1960 askerî müdahalesinden sonra askerî yargının yetkileri genişlemiştir. Bu dönemde yalnızca askerî disiplin suçları değil, bazı siyasî nitelikli davalar da askerî yargı kapsamına girmiştir. Böylece askerî yargı, sadece ordu içi bir denetim aracı olmaktan çıkarak, ülke siyasetini etkileyen bir unsur hâline gelmiştir.

Cemal Gürsel yönetimi, askerî yargıyı düzeni sağlamak ve müdahaleyi meşrulaştırmak için bir araç olarak kullanmıştır. Bu süreçte kurulan askerî mahkemeler ve olağanüstü yargı organları, özellikle eski Demokrat Parti yöneticilerinin yargılanmasında etkili olmuştur. Bu durum, askerî yargının tarafsızlığı konusunda tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sonuç olarak Cemal Gürsel döneminde askerî yargı sistemi, ordunun disiplinini koruma amacının ötesine geçerek siyasal süreçte etkin bir rol üstlenmiştir. Bu durum, askerî vesayet tartışmalarının güçlenmesine ve asker-sivil ilişkilerinin yeniden sorgulanmasına yol açmıştır. Aynı zamanda bu dönemdeki askerî yargı sistemi, 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan anayasa değişikliğiyle Türkiye'de sona erdirilmiştir. Bu düzenleme ile askerî mahkemeler tamamen kaldırılmış, asker kişilere ilişkin yargılama yetkisi büyük ölçüde sivil mahkemelere devredilmiştir. Ancak ordunun iç düzenini sağlamak amacıyla, askerlerin yalnızca görevleriyle bağlantılı disiplin suçları için disiplin mahkemelerinin kurulabileceği hükme bağlanmıştır.

1960 askerî müdahalesinden sonra, Türk Silahlı Kuvvetleri personelinin ekonomik koşullarını iyileştirmek amacıyla OYAK kurulmuştur. Bu durum kaynaklarda da belirtilmiştir. *“27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında atılan önemli adımlardan birisi de Türk Silahlı Kuvvetleri personelinin ekonomik durumunun iyileştirilmesi amacıyla OYAK'ın kurulmasıdır.”* (Kıvanç, 2019:42) Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren subay maaşları giderek düşmüş, bu durum askerî personelin geçim

sıkıntısı yaşamasına neden olmuştur. Hem Cumhuriyet Halk Partisi hem de Demokrat Parti dönemlerinde bu sorunu çözmeye yönelik bazı girişimler yapılmış, ancak kalıcı bir iyileştirme sağlanamamıştır. Gürsel, 1966'da sağlık sorunları nedeniyle görevden ayrılmıştır. Aktif siyasal ve askerî hayattan çekilmiş ve 1966'da vefat etmiştir. Ardında, ordunun siyasete doğrudan müdahale ettiği ve sistem içine yerleştiği bir dönem bırakmıştır.

Cevdet Sunay 1899'da Trabzon'da doğmuştur. Askerî geleneğin güçlü olduğu bir dönemde yetişmiştir. Askerî eğitim almış ve subay olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında çeşitli birliklerde görev yapmış ve ordunun kurumsallaşma sürecini içeriden deneyimlemiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında üst düzey görevlerde bulunmuştur. Türkiye'nin tarafsızlık politikasında ordunun hazır tutulmasında rol almıştır. 1950'li yıllarda önemli komuta görevleri üstlenmiştir. 1960'ta Genelkurmay Başkanı olup 27 Mayıs sonrası ordunun yeniden yapılandırıldığı dönemi yönetmiştir. Genelkurmay Başkanlığı döneminde askerî disiplin ve kurumsal bütünlüğe öncelik vermiştir. 1966'da Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Millî Güvenlik Kurulu'nun etkisini sürdürmüştür. Güvenlik politikalarında askerî görüşlerin belirleyici olmasını desteklemiştir. Siyasi istikrarsızlıklar karşısında orduyu denge unsuru olarak görmüştür. Müdahale ihtimalini dolaylı biçimde sistem içinde her zaman tutmaya çalışmıştır. 12 Mart 1971 Muhtırası döneminde görevde olarak ve ordu, doğrudan yönetime el koymadan siyasete yön vermiştir. Muhtıra sürecinde askerî otoriteyi desteklemiştir. 1973'te görev süresi sona ermiştir ve aktif devlet görevlerinden çekilmiştir. 1982'de vefat etmiştir. Ardında, ordunun siyasal sistemde güçlü ve belirleyici olduğu bir dönem bırakmıştır. Cevdet Sunay, ordunun disiplinli ve hiyerarşik yapısını korumak, aynı zamanda askerî müdahalelerin kontrolsüz hâle gelmesini önlemek istemiştir. Bu açıdan bakıldığında, ordunun siyaset üzerindeki etkisini tamamen ortadan kaldırmasa da belirli bir çerçeveye oturtmayı başarmıştır. Özellikle emir-komuta zinciri dışındaki girişimlere karşı durması, ordunun kendi içinde daha düzenli hareket etmesine katkı sağlamıştır. Özetle Sunay, düzensiz müdahaleleri engellemiş fakat ordunun siyasetteki ağırlığını ortadan kaldıramamıştır. 27 Mayıs 1960'tan sonra Milli Birlik Komitesi (MBK) içinde yaşanan anlaşmazlıklar, orduda yeni bir yapılanmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu süreçte bazı subaylar, ihtilalin hedeflerinden uzaklaşıldığını düşünerek Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) adıyla örgütlenmiştir. SKB, ordunun siyasete karışmasını engellemek ve ihtilalin ilk

amaçlarını korumak istediğini savunmuştur. Zamanla güçlenen bu yapı, MBK'nin bazı kararlarını durdurmuş ve üst düzey askerî atamalara müdahale etmiştir. Bu gelişmeler sırasında Cevdet Sunay da ordudaki dengeleri korumak amacıyla bir rol üstlenmiştir. Sonuçta ordu içinde yaşanan bu güç mücadelesi, 1961 Anayasası'nın kabulüyle birlikte askerî yönetimin yerini yeniden sivil düzene bırakmasına giden süreci etkilemiştir.

1970'li yılların başında Türkiye'de uzun süredir devam eden şiddet ve kargaşa ortamı, devlet ve hükümet için ciddi bir sorun hâline gelmiştir. Toplumda askerî bir müdahale beklentisi giderek artarken, bu duruma sessiz kalmayan bazı siyasi partiler, milletvekilleri ve sivil toplum kuruluşları harekete geçmiştir. Bu gruplar, yaşanan sorunları dile getirmek ve çözüm önerilerini sunmak amacıyla Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a çeşitli başvurularda bulunmuştur. Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanı olduğu dönemde Türkiye'de siyasal istikrarsızlık, öğrenci olayları ve ideolojik çatışmalar ciddi biçimde artmıştı. Bu ortamda özellikle üniversite gençliği içinde, mevcut düzenin adaletsiz olduğu ve demokratik yollarla değiştirilemeyeceği düşüncesi yaygınlaşmıştır. Bu düşünceden hareketle Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan gibi isimlerin öncülüğünde Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) kurulmuştur. THKO'nun temel amacı, Türkiye'nin emperyalizme bağımlı olduğunu düşündükleri siyasal ve ekonomik düzeni yıkmak ve yerine sosyalist bir sistem kurmaktır. Bu hedef doğrultusunda parlamenter demokrasiyi yeterli görmeyen bu oluşum, silahlı mücadeleyi bir yöntem olarak benimsemiştir. Banka soygunları, yabancı asker kaçırma girişimleri ve propaganda amaçlı eylemlerle hem devleti zor durumda bırakmayı hem de halkı devrime teşvik etmeyi amaçlamışlardır. Cevdet Sunay dönemi, ordunun iç güvenliği sağlama rolünün güçlendiği bir dönemdi. Bu nedenle THKO gibi silahlı sol örgütler, modern devlet ve ordu anlayışı açısından ciddi bir tehdit olarak görülmüştür. Devlet otoritesinin zayıfladığı algısının oluşmaması için güvenlik güçleri sert önlemler almış, örgüt üyeleri kısa sürede yakalanarak yargılanmıştır. THKO'nun ortaya çıkışı, 12 Mart 1971 askerî muhtırasına giden süreci hızlandırmış ve ordunun, düzeni koruma adına siyasete daha fazla müdahil olmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönem, Türkiye'de ordunun iç tehdit algısının güçlendiği ve asker-sivil ilişkilerinin yeniden şekillendiği bir süreç olarak tarihe geçmiştir. *“Kısacası 1971 yılının Ocak ayına gelindiğinde Türkiye, tam bir kaos ortamı içerisine girmiştir.”* (Karataş, 2020:4) Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Grubu Başkanlığı'nın

8 Ocak 1971 tarihli yazısında, ülkedeki krizin çözümü için demokratik mekanizmalar yerine ordunun adres gösterildiği görülmektedir. Bu görüşün dile getirilmesinden kısa bir süre sonra, ordunun sivil yönetime müdahalede bulunması, yapılan bu çağrı ile yaşanan gelişmeler arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır. *“Gelen demokratik çözüm önerileri çok fazla etkili olmamış olacak ki 12 Mart 1971 tarihinde ordu, sivil yönetime kısmen de olsa müdahalede bulunmuştur.”* (Karataş, 2020:15) Burada askerî darbe niteliğinde bir durum söz konusu değil de daha çok kurallar içerisinde bir müdahalede bulunulmak istendiği belirtilmektedir.

Fahri Korutürk 1903'te İstanbul'da doğmuş ve denizcilik geleneği güçlü bir ailede yetişmiştir. Korutürk, Deniz Harp Okulunda eğitim almış ve askerliğe denizci kimliğiyle adım atmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Deniz Kuvvetlerinde görev yapmış, Türk donanmasının kurumsallaşma sürecine tanıklık etmiştir. Yurt dışında askerî görevlerde bulunmuş, denizcilik ve savunma alanında uluslararası deneyim kazanma tecrübesi elde etmiştir. 1957'de Deniz Kuvvetleri Komutanı olmuştur. *“1928 yılında Yavuz Gemisi'nde de görmüş olduğu topçuluk derslerine ilaveten başka bir topçuluk kursu daha görmüş olan Fahri Sabit Bey...”* (Damat, 2004:5) Dolayısıyla Türk donanmasının modernleşmesine önem vermiştir. 1960'ta Deniz Kuvvetlerinden emekli olmuştur. Askerî kariyerini tamamladıktan sonra sivil görevlere yönelmiştir. 1973'te Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Asker kökenli ancak sivil siyasal kimliği öne çıkan bir cumhurbaşkanı olmuştur. Cumhurbaşkanlığı döneminde ordu ve siyaset dengesine dikkat etmiştir. Doğrudan askerî müdahalelere mesafeli durmaya çalışmıştır kendi dönemi süresince. Kendisi de içinden geldiği kurum olan Silahlı Kuvvetlerin kurumsal saygınlığını korumayı öncelemiştir. Ordunun disiplinli ve hiyerarşik yapısını savunmuştur. 1970'lerin siyasi krizleri sırasında orduyu temkinli bir pozisyonda tutmuştur ve açık askerî müdahalelerden kaçınmıştır. Millî Güvenlik Kurulu'nun anayasal rolü sürmeye devam etmiştir ancak ordunun doğrudan yönetime el koymasına sıcak bakılmamıştır. Kısaca Fahri Korutürk'ün askerî alandaki farkı, yeni reformlar yapmasından değil, ordunun siyasete müdahalesini sınırlamaya çalışan temkinli ve dengeli bir tutum izlemesinden kaynaklanmaktadır. Fahri Korutürk'ün cumhurbaşkanlığı döneminde 1980 darbesine giden süreç açık işaretler vermeye başlamıştır ve 1970'lerin ortalarından itibaren artan sağ-sol çatışmaları, siyasi cinayetler, grevler ve sokak şiddeti devletin otoritesini zayıflatmış, sık sık değişen koalisyon hükümetleri istikrarlı bir yönetim kuramamıştır. Meclis aylarca

cumhurbaşkanı bile seçememiş, yasama ve yürütme neredeyse kilitlenmişti. Güvenlik güçleri artan şiddeti kontrol etmekte zorlanırken, ordu kamuoyunda düzeni yeniden sağlayacak güç olarak görülmeye başlanmıştı. Genelkurmay'ın zaman zaman verdiği sert uyarılar, bilgilendirmeler ve kamuoyuna yansıyan açıklamalar askerî müdahale ihtimalinin giderek normalleştiğini gösteriyordu. Korutürk, anayasal sınırlar içinde kalmaya ve orduyu siyasetten uzak tutmaya çalışsa da artan kaos, siyasal tıkanıklık ve toplumda yükselen ordu göreve beklentisi 12 Eylül 1980 darbesinin güçlü habercileri olmuştur.

Fahri Korutürk'ün cumhurbaşkanlığına denk gelen 1973-1980 yılları, yerli savunma sanayii açısından göze çarpan büyük atılımların değil fakat geleceği belirleyen bir farkındalık sürecinin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu yıllarda savunma alanında hızlı yatırımlar yapılmamış olsa da dışa bağımlılığın sürdürülemez olduğu düşüncesi devletin temel yaklaşımlarından biri hâline gelmeye başlamıştır. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında ABD tarafından uygulanan silah ambargosu, Türkiye'nin savunma alanında ne denli kırılgan bir yapıya sahip olduğunu somut biçimde ortaya koymuştur. Bu gelişmeler, askerî ihtiyaçların mümkün olduğunca ülke içinde karşılanması gerektiği fikrini güçlendirmiştir. Bu anlayışın bir sonucu olarak ASELSAN'ın kuruluş sürecine girilmiş, askerî tersaneler ile mühimmat ve bakım-onarım altyapıları daha planlı ve uzun vadeli bir bakış açısıyla ele alınmaya başlanmıştır. Korutürk'ün deniz kuvvetlerinden gelmesi, özellikle deniz gücü ve tersane altyapısının stratejik öneminin kavranmasında etkili olmuştur. Bu yönüyle söz konusu dönem, yerli savunma sanayiinin doğrudan yükseldiği bir evre olmaktan ziyade, ilerleyen yıllardaki kurumsal ve teknolojik atılımların zeminini hazırlayan bir geçiş dönemi olarak değerlendirilebilir. ASELSAN'ın, Türk Silahlı Kuvvetlerinin haberleşme ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 1975 yılında kurulduğu belirtilmektedir (ASELSAN, 2024). Tam adıyla Askerî Elektronik Sanayi A.Ş., 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası uygulanan ambargonun ardından, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin haberleşme ve elektronik ihtiyaçlarını yerli imkânlarla karşılamak amacıyla hayata geçirilmiştir. Korutürk'ün 1980'de görev süresi sona ermiştir. Yerini sivil-asker geriliminin arttığı bir döneme bırakmıştır. 1987'de ise vefat etmiş ardında, müdahale ile denge arasında kalan bir ordu-siyaset mirası bırakmıştır. Korutürk ile ilgili ordu noktasındaki reformlarda köklü değişikliklerden ziyade mevcut mirasları korumaya ve dengede tutmaya yönelik bir dönem gerçekleşmiştir.

Kenan Evren 1917’de Manisa’da doğmuştur. Askerî kariyere yönelen bir eğitim ve disiplin ortamında yetişmiştir. Cumhuriyet döneminde çeşitli birlik ve karargâhlarda görev yapmıştır. 1960’lı ve 1970’li yıllarda üst düzey komutanlıklar yapmıştır. 1978’de ise Genelkurmay Başkanı olmuştur. Artan sağ-sol çatışmaları ve siyasal kriz ortamında ordunun başına geçmiştir. 12 Eylül 1980 askerî müdahalesini yönetmiştir. Onun döneminde ordu, yönetime doğrudan el koymuş ve siyasal süreç askıya alınmıştır. 1980’de Türkiye ciddi bir siyasi ve ekonomik kriz içinde olmaktadır. Partiler arasındaki çatışmalar, sokak olayları ve şiddet olayları hızla artmaktadır. Bu ortamda ordu, ülkeyi kaostan kurtarmak gerekçesiyle yönetime el koymuştur. 12 Eylül 1980’de Kenan Evren’in liderliğindeki askerî darbe gerçekleşmiş ve ordu yönetime geçmiştir.

“12 Eylül Darbesi gerçekleştirildi. Siyasal partiler, sivil toplum örgütleri ve dernekler kapatıldı; parti başkanları ve aydınlarla birlikte çok sayıda mesleki ve siyasal örgüt yöneticisi tutuklandı. Ordu ülkenin yönetimine el koydu...Polis, jandarmanın emrine verildi. Darbenin gece 03:00’da ilanından sonra aynı gün sabah saat 5:30’da Süleyman Demirel, Bülent Ecevit ve Necmettin Erbakan’a Genelkurmay Başkanı imzasıyla birer tebliğ gönderildi. Tüm tebliğlerde “Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştur. Hükûmetiniz feshedilmiş, parlamento üyeliğiniz düşmüştür. Talimatı getiren subayın ikazlarına uyunuz” ifadesiyle birlikte gidecekleri adresler belirtildi.” (TBMM, 2023:49-50)

Bunun üzerinde Kenan evren 17 Eylül’de “*Demokrasiyi kaldırmadık, kurmak için harekâtı yaptık.*” (TBMM, 2023:53) Demiştir. Böylece parlamenter sistem askıya alınmış, siyasi partiler kapatılmış ve Evren devletin fiili başkanı olmuştur. Bu darbe, Türkiye’de hem hukuk hem de siyaset alanında uzun süre etkili olmuştur. Sonrasında Millî Güvenlik Konseyi Başkanı olmuştur. Evren’in döneminde yasama, yürütme ve yargı üzerinde askerî otorite kurulmuştur. Devlet yönetimi askerî konsey eliyle yürütülmüştür. Siyasi partiler kapatılmıştır. Ordu, siyasal alanı tamamen denetim altına almıştır. 1982’de Cumhurbaşkanı olmuştur ve askerî liderlikten anayasal cumhurbaşkanlığı makamına geçmiştir. Evren Cumhurbaşkanlığı döneminde askerî vesayet kurumsallaşmıştır. Millî Güvenlik Kurulu’nun yetkileri genişlemiştir. Artık ordu devletin bekası ve düzeni noktasında temel aktör haline gelmiştir. Askerler darbeden sonra vatandaşların güvenlik güçlerine destek vermekte tereddüt ettiklerini ve bunun da terörle mücadelede başarısızlığa yol açan önemli etkenlerden biri olduğunu ifade etmişlerdir. O dönemde artan terör örgütleri ile iç ve dış güvenlik ağı zayıflamıştır. Bu durumu 1980 yılında 14 Şubat tarihinde “*Genelkurmay Başkanı*

Orgeneral Kenan Evren, ‘Biz dış düşmanla değil, iç düşmanla uğraşmaktayız.’ (TBMM, 2023:26) Şeklinde açıklamaktadır.

Kenan Evren dönemine girilirken Türkiye yoğun siyasal şiddet, devlet otoritesinin aşınması ve güvenlik aygıtlarının yetersizliği algısının yaygınlaştığı bir ortamda askerî müdahaleye zemin hazırlamış durumdadır. Aşağıda sıralanan gelişmeler, bu dönemde askerî modernleşmenin yalnızca teknik değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal alanı yeniden düzenleyici bir karakter kazandığını göstermektedir. 1980 yılı 25 Şubat tarihinde TBMM belgelerinde “*Bedelli askerlik kabul edildi; Yurt dışında çalışanların 20.000 mark ödedikleri takdirde askerlik yapmaktan muaf olacakları açıklandı.*” (TBMM, 2023:27) Bu düzenleme, askerlik hizmetinin evrensel ve eşit bir yurttaşlık yükümlülüğü olmaktan çıkarılarak ekonomik kapasiteye bağlı olarak farklılaştırıldığını göstermektedir. Askerî sosyoloji açısından bedelli askerlik uygulaması, kitlesel ordu modelinden profesyonelleşmeye doğru yönelen bir dönüşümün göstergesi olup, ordunun insan kaynağını nicelikten ziyade işlevsellik ve seçicilik temelinde yeniden yapılandırma eğilimini yansıtmaktadır. 1970’lerin sonlarına gelindiğinde Türkiye’de siyasal şiddetin yaygınlaşması, kamu düzeninin sağlanmasında güvenlik güçlerinin etkinliğine ilişkin tartışmaları derinleştirmiştir. Devlet otoritesinin zayıfladığı algısının güçlenmesi, güvenliği sağlayan kurumların hukuki sınırlarının ve müdahale kapasitelerinin yeniden tanımlanmasını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda askerî elit, güvenliği yalnızca kolluk faaliyeti olarak değil, devletin bekasını koruyan merkezî bir mesele olarak ele almaya başlamıştır. “*Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, polis ve jandarmanın silah kullanma şeklini tayin eden mevcut Kanun’un yetersiz olduğunu ve güvenlik güçlerinin daha yetkili olması gerektiğini söyledi.*” (TBMM, 2023:29) Bu açıklama, askerî elitin güvenlik sorununu hukuki sınırların ötesinde ele aldığını ve güvenliği “yetki genişlemesi” üzerinden tanımladığını ortaya koymaktadır. Güvenlik güçlerinin daha etkili olması talebi, ilerleyen süreçte olağanüstü yetkilere dayalı güvenlik devletin inşasına ideolojik zemin hazırlamıştır. Devletin üstünlüğünün vurgulanması, bu dönemde siyasal meşruiyetin halk iradesinden ziyade devletin bekası üzerinden tanımlandığını göstermektedir. Millî Güvenlik Kurulu, askerî modernitenin merkezî karar alma mekanizmasına dönüştürülmüş ve sivil siyasetin üzerinde konumlandırılmıştır. 1980 20 Haziran tarihli belgede “*Türk Silahlı Kuvvetleri Kıyafet Kararının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Karar’ın yürürlüğe konulması,*

Resmî Gazete 'de yayımlandı.” (TBMM, 2023:39) Ancak ne tür somut değişiklikler yapıldığına dair ayrıntılı metin kamuya açık kaynaklarda net biçimde yer almamaktadır.

Kıyafet düzenlemeleri, askerî disiplinin sembolik boyutunu temsil etmektedir. Bu tür düzenlemeler darbe öncesi ve sonrası dönemde ordunun kurumsal bütünlüğünü ve hiyerarşik yapısını güçlendirmeye yönelik mikro düzeyde müdahaleler olarak değerlendirilebilir. 1981 22 Ağustos tarihli TBMM belgede “*Başbakanlık Deniz Teşkilatı Hakkında Kanun, Resmî Gazete 'de yayımlandı.*” (TBMM, 2023:85) ASELSAN’ın yerli üretime başlaması, askerî modernleşmenin dışa bağımlılığı azaltma yönünde yeniden tanımlandığını göstermektedir. Bu gelişme, güvenliğin yalnızca asker sayısı değil, teknoloji ve iletişim altyapısı üzerinden inşa edilmeye başlandığını ortaya koymaktadır. Yine TBMM belgelerinde 1981 30 Eylül tarihli bölümde “*Türkiye 'de ilk kez sivil asker iş birliği ile inşa edilen savaş gemisi Karadeniz Ereğlisi 'nde törenle denize indirildi.*” (TBMM, 2023:90) Burada deniz teşkilatının yeniden düzenlenmesi, askerî yapının yalnızca kara merkezli değil, çok boyutlu bir savunma anlayışıyla ele alındığını göstermektedir. Bu durum, askerî modernleşmenin kurumsal uzmanlaşma yönünde ilerlediğini göstermektedir. 1982 de ise “*Askerî Yüksek İdare Mahkemesi, Anayasa ile ilgili görüşleri çerçevesinde, sosyal devlet ifadesinin sosyalizme kapalı olduğunun açıkça belirtilmesi gerektiğini ve devlet başkanının halk tarafından seçilmesinin millî bünyemiz bakımından sakıncalı olduğunu savundu.*” (TBMM, 2023:108) Burada sivil-asker iş birliğiyle gerçekleştirilen bu proje, askerî sanayinin toplumsal üretim ilişkileriyle bütünleştirildiğini göstermektedir. Ancak bu bütünleşme, sivil denetimden ziyade askerî önceliklerin sivil alana yayılması şeklinde gerçekleşmiştir. 1984 6 Aralık tarihli bölümde ise “*Polis Yükseköğretim Kanunu, Resmî Gazete 'de yayımlandı.*” (TBMM, 2023:204) Bu düzenleme, güvenlik aygıtlarının yalnızca uygulayıcı güçler olmaktan çıkarılarak akademik ve kurumsal bir eğitim temeline oturtulmak istendiğini göstermektedir. Askerî sosyoloji açısından Polis Yükseköğretim Kanunu, iç güvenliğin profesyonelleştirilmesi sürecinde polisin askerî mantığa yakın bir disiplin ve uzmanlık çerçevesi içinde yeniden yapılandırıldığını, böylece güvenlik alanının sivil-asker ayrımını bulanıklaştıran bir biçimde genişletildiğini ortaya koymaktadır. Bu dönem boyunca askerî modernleşme, iç güvenlik tehdidiyle doğrudan ilişkilendirilmiş olup ordu hem sınır ötesi hem de ülke içi operasyonlarda belirleyici aktör hâline

gelmiştir. Evren dönemi özetle, siyasal geçişi denetim altında tutmuştur. Evren'in 1989'da görev süresi sona ermiş ve cumhurbaşkanlığını sivil bir isme devretmiştir. Evren sonrasında 2015'te vefat etmiş olup ardında, ordunun siyasal sistem üzerinde en güçlü etkiye sahip olduğu bir dönem bırakmıştır.

Turgut Özal 1927'de Malatya'da doğmuştur. Asker kökenli değildir, sivil ve teknik-bürokratik bir çevrede yetişmiştir. Orduya bir subay olarak değil, sivil devlet adamı ve ekonomist bakışıyla yaklaşmıştır. Gençlik yıllarında devlet planlama ve ekonomi alanlarında çalışmıştır. Güvenliği askerî olduğu kadar ekonomik güçle de ilişkilendirmiştir. 1970'li yıllarda bürokrasi içinde görev almıştır. 12 Eylül 1980 sonrasında ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olmuştur. Askerî yönetimle birlikte çalışmış ancak sivil alanı genişletmeye odaklanmıştır. 1983'te Başbakan olmuştur. Başbakanlığı döneminde sivil siyaseti güçlendirmeye çalışmıştır. Orduyu doğrudan yönetimin dışına çekme eğilimi göstermiştir. Askerî vesayetin günlük siyasetteki etkisini azaltmaya çalışmıştır. Aynı zamanda dış politikada sivil liderliğin belirleyici olmasını savunmuştur. Savunma harcamalarını ekonomiyle birlikte ele almış, güvenliği sadece askerî değil, kalkınma temelli bir mesele olarak görmüştür. 1989'da Cumhurbaşkanı olmuştur. Cumhurbaşkanlığı döneminde MGK'nın ağırlığını sınırlamaya çalışmıştır. Her zaman askerî tavsiyelerin bağlayıcı değil, danışma niteliğinde olmasını savunmuştur. Ordunun siyasete doğrudan müdahalesine karşı durmuştur. 12 Eylül sonrası oluşan askerî ağırlığı dengelemeye çalışmıştır. Askerî rejimin sahibi değil, devletin kurumu olduğunu savunmuştur. 1993'te görevdeyken vefat etmiş, görev süresi doğal yollardan sona ermiştir. Ardında askerî vesayetin sorgulandığı bir dönem bırakmıştır. Ordu-siyaset ilişkisinde sivil alanın genişlediği bir çizgi oluşturmuştur. *“Özal'ın diğer bir sivilleştirme projesi ise “Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT)” üzerine olmuştur.”* (Çakan, 2024:162) Özal, MİT'i askerlerin ağırlıklı olduğu bir yapıdan çıkarıp, hükümete bağlı sivil bir kurum hâline getirmeyi hedeflemiştir. Özal bunu demokrasiyi güçlendirmek için istemiştir. Askerlerin devlet yönetiminde çok etkili olması, seçilmiş hükümetlerin karar alma gücünü zayıflatmaktadır. Özal'a göre istihbarat gibi önemli bir kurumun seçilmiş sivil yöneticilere bağlı olması, halk iradesinin devlette daha etkili olmasını sağlayacaktı.

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Türkiye'de devletin modernleşme anlayışının ve merkezî planlama geleneğinin önemli örneklerinden biridir. Projenin

fikrî temelleri Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Fırat ve Dicle nehirlerinin kontrol altına alınarak kalkınmada kullanılabileceği düşüncesiyle atılmıştır. Bu erken dönemde ortaya çıkan yaklaşım, daha çok güvenlik, altyapı ve devlet otoritesinin güçlendirilmesi gibi unsurlarla ilişkilidir. Bu durum, ordu modernleşmesinin etkisiyle şekillenen devlet aklının, mekânı ve toplumu düzenleme arzusunun da yansıtmaktadır. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Devlet Su İşleri tarafından yürütülen teknik çalışmalar, GAP'ın askerî disiplin ve planlama mantığına benzeyen bir anlayışla ele alındığını göstermektedir. Bölge yalnızca ekonomik açıdan geri kalmış bir alan olarak değil, aynı zamanda stratejik ve güvenlik açısından önemli bir coğrafya olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda büyük barajlar ve enerji projeleri, devletin hem kalkınma hem de denetim kapasitesini artıran araçlar olarak öne çıkmıştır. 1980'li yıllarda GAP, dağınık baraj projelerinin birleştirilmesiyle bütüncül bir kalkınma programına dönüştürülmüştür. Bu dönem, askerî yönetimin ardından devletin yeniden yapılanma sürecine girdiği bir zaman dilimine karşılık gelmektedir. Ordu modernitesinin oluşturduğu merkezî ve hiyerarşik planlama anlayışı, GAP'ın kurumsal çerçevesinde açık biçimde hissedilmiştir. Proje, bu yönüyle yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümü hedefleyen bir devlet müdahalesi niteliği kazanmıştır. Turgut Özal döneminde GAP, daha sivil bir kalkınma söylemiyle ele alınmış ve projeye hız kazandırılmıştır. Özal, GAP'ı bölgesel eşitsizlikleri azaltacak ve toplumu ekonomik olarak dönüştürecek bir araç olarak görmüştür. Ancak bu sivil yaklaşım, ordu modernitesinden miras kalan güçlü devlet yapısı ve merkezîyetçi planlama anlayışıyla birlikte ilerlemiştir. Bu durum, GAP'ın hem askerî-modern hem de sivil-modern unsurları aynı anda taşımasına yol açmıştır. Turgut Özal'ın vefatına kadar geçen süreçte Atatürk Barajı gibi büyük projeler tamamlanmış, özellikle enerji üretimi alanında önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Buna karşın sosyal kalkınma ve sulama hedefleri uzun vadeli olduğu için tam anlamıyla hayata geçirilememiştir. Sonuç olarak GAP, Türkiye'de ordu modernitesi ile sivil kalkınma anlayışının kesiştiği, devletin toplumu dönüştürme kapasitesini gösteren önemli bir sosyolojik örnek olarak değerlendirilebilir. Turgut Özal'ın iktidar yılları, Türkiye'de güvenlik anlayışının ve ordu-toplum ilişkisinin derin bir dönüşüm geçirdiği bir döneme karşılık gelmektedir. Bu süreçte PKK'nın özellikle Güneydoğu Anadolu'da artan silahlı faaliyetleri, meseleyi yalnızca askerî bir tehdit olmaktan çıkararak devletin toplumsal bütünlük kurma kapasitesini zorlayan yapısal bir kriz hâline getirmiştir.

Devletin bu krize verdiği ilk ve en belirgin tepki, ordunun iç güvenlik alanında merkezî bir aktör olarak konumlandırılması olmuştur.

Terörle mücadelede ağırlıklı olarak askerî yöntemlere başvurulmuş, olağanüstü güvenlik uygulamalarıyla bölge sıkı bir denetim altına alınmıştır. Bu durum, Türkiye’de güvenlik reflekslerinin hâlen asker merkezli işlediğini ve ordunun modernleşmesinin devlet aklı içinde güçlü bir yer tuttuğunu göstermektedir. Ancak aynı zamanda ordu, karşı karşıya kaldığı bu yeni tehdit türünün klasik dış düşman algısıyla yönetilemeyeceğini fark etmiş ve kurumsal yapısını buna göre dönüştürmeye başlamıştır. Birliklerin konuşlanma düzeni yeniden ele alınmış, geniş ve hantal kuvvetler yerine araziye hâkim, hareket kabiliyeti yüksek ve sürekli bölgede görev yapan unsurlar ön plana çıkarılmıştır. Terörle mücadeleye özgü eğitimler yaygınlaştırılmış, küçük birlik taktikleri, istihbarat temelli operasyonlar askerî pratiğin merkezîne yerleştirilmiştir. Bu dönüşüm, ordunun klasik savaş ordusu kimliğinden uzaklaşıp iç güvenlik odaklı, uzmanlaşmış ve esnek bir kurumsal yapıya yöneldiğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bölgesel komutanlıkların yetkilerinin artırılması ve iç güvenlik görevlerinin askerî hiyerarşi içinde daha kurumsal bir zemine oturtulması, ordunun yalnızca sınırları koruyan bir yapı olmaktan çıkıp toplumun içinde sürekli varlık gösteren bir güvenlik aktörüne dönüşmesine yol açmıştır. Askerî sosyoloji açısından bu gelişmeler, ordunun modernleşme sürecinde yeni bir evreye girildiğini göstermektedir. Zira ordu bu dönemde hem güvenliği sağlayan hem de devletin toplumsal düzeni tesis etme araçlarından biri hâline gelmiştir. Öte yandan Özal, bu askerî dönüşümü tek başına yeterli görmemiş, güvenlik sorunlarının sosyal ve ekonomik boyutlarına dikkat çekerek kalkınma ve sivil politika araçlarını da devreye sokmaya çalışmıştır. Böylece askerî çözüm arayışları ile sivil ve kalkınmacı yaklaşımların eş zamanlı yürütüldüğü karmaşık bir yönetim pratiği ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak Özal döneminde PKK’nın söz konusu varlığı, ordunun sahadaki rolünü genişletmiş ve kurumsal dönüşümünü hızlandırmıştır. Bu süreç, Türkiye’de ordu modernleşmesi ile sivil siyaset arasındaki sınırların yeniden müzakere edildiği önemli bir toplumsal ve siyasal kırılma momentini olarak şekillenmiştir.

Turgut Özal, Türkiye’de savunma sanayisinin yapısal olarak yeniden düşünölmeye başlandığı ilk liderlerden biridir. Onun döneminde atılan adımlar, doğrudan büyük üretim patlamalarından ziyade, kurumsal zemin, zihniyet değişimi ve

dışa bağımlılığı azaltma hedefi açısından belirleyicidir. Özal döneminin en kritik kurumsal adımı, 1985'te Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi'nin (SSGİ) kurulmasıdır. Bu kurumla birlikte savunma tedariki dağınık ve asker merkezli yapıdan çıkarılmış, uzun vadeli planlama ve proje mantığı geliştirilmiş ve sivil bürokrasinin savunma alanına girişi sağlanmıştır. Bu adım, savunma sanayisinin kurumsal rasyonelleşmesi olarak okunabilmektedir. Özal döneminde savunma sanayisinde tam bağımsızlık henüz gerçekleşmemiştir ancak lisanslı üretim, teknoloji transferi, ortak üretim gibi modeller teşvik edilmiştir. Turgut Özal, Türkiye'de savunma sanayisini askerî ihtiyaçların dar çerçevesinden çıkararak, sivil siyaset, ekonomi ve teknoloji politikalarıyla ilişkilendiren ilk liderlerden biri olmuş ve kurduğu kurumsal ve finansal altyapı sayesinde, Türkiye'nin ilerleyen yıllarda geliştireceği yerli ve millî savunma sanayisinin toplumsal ve yönetsel zeminini oluşturmuştur. Turgut Özal'ın orduya yönelik reformları, klasik anlamda yasa ve mevzuat değişikliklerinden çok, askerî vesayetin sınırlarını zorlayan, güvenlik anlayışını sivilleştirilen ve orduyu devletin diğer kurumlarıyla eşit düzleme çekmeyi amaçlayan siyasal pratikler üzerinden şekillenmiştir. Bu yönüyle Özal dönemi, Türkiye'de ordunun kurumsal konumunun ve toplumsal meşruiyetinin yeniden müzakere edilmeye başlandığı bir geçiş evresi niteliği taşımaktadır.

Süleyman Demirel 1924'te Isparta'da doğmuştur. Asker kökenli olmayıp, mühendislik ve sivil bürokrasi temelli bir çevrede yetişmiştir. Orduya bir komutan olarak değil, siyasetçi ve devlet yöneticisi olarak yaklaşmıştır. 1960 öncesinde devlet ve özel sektörde çalışmıştır. Ordu-siyaset ilişkisini dışarıdan gözlemlemiştir. 1965'te Başbakan olmuştur. Sivil siyaset ile askerî vesayet arasındaki dengeyi kurmak zorunda kalmıştır 1960'lı yıllarda ordunun sistem içindeki etkisi devam etmekteydi. Demirel, askerî tamamen karşısına almadan siyaset yapmaya çalışmıştır. Ordu, siyasete dolaylı biçimde müdahale etmiştir dolayısıyla. Burada muhtıra, ordunun siyasete uyarı adı altında müdahale ettiği, fakat yönetimi fiilen devralmadığı yarı-vesayetçi bir müdahale biçimidir. Yani tanklar sokağa çıkmaz ama siyasal irade fiilen askıya alınır. Artan sağ-sol hareketleri ve grevler onun döneminde artık yeniden patlak vermiş ve bu sebeple bu durum gerçekleşmiştir. *“Söz konusu hadiseler sonucunda, 12 Mart 1971'de Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK); Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur imzalarıyla Hükümete bir muhtıra vermiştir.”*

(Güzel, 2017:551) 12 Mart 1971 Muhtırası, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sivil yönetime doğrudan darbe yapmadan, ancak darbe tehdidiyle müdahale ettiği bir askerî vesayet örneğidir. Bu muhtıra sonucunda Süleyman Demirel, artan askerî baskı ve yönetme imkânının fiilen ortadan kalkması nedeniyle başbakanlıktan istifa etmiş ve Türkiye, parlamentonun açık kaldığı fakat siyasetin askerî denetim altında yürütüldüğü bir döneme girmiştir. 1987'de siyasi yasakları kalkmıştır ve yeniden aktif siyasete dönmüştür. 1991'de yeniden başbakan olmuş ve 12 Eylül sonrası dönemde sivil siyaseti güçlendirme çabası içine girmiştir. Daha sonra 1993'te Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Asker kökenli olmayan, tecrübeli bir siyasetçi olarak görevi icra etmeye başlamıştır. Orduyu devletin kurumu olarak tanımlamıştır. Ancak askerî görüşlerin siyaseti belirlemesine mesafeli durmuştur. Milliyetçilik Açısından Demirel ve Askerî Müdahaleler noktasında demokrasinin milletin ortak iradesinin siyasal düzlemde görünürlük kazandığı bir rejim olarak görülmesi, Jean-Jacques Rousseau'nun cumhuriyetçi-milliyetçi düşüncesiyle önemli ölçüde örtüşmektedir. Rousseau'da egemenlik, bireylerin tek tek iradelerinden değil, toplumun bütününe temsil eden genel iradede doğar. Bu genel irade hem siyasal meşruiyetin hem de ortak kimliğin temelidir. Bu çerçevede milli irade ile demokrasinin özdeşleştirilmesi, devletin dışsal ve baskıcı bir yapıdan ziyade milletin kolektif iradesinin kurumsal ifadesi olarak kavranmasına yol açar. Milli devletin yüceltilmesi ise Rousseau'nun cumhuriyetçi anlayışında olduğu gibi, devletin ulusal bütünlüğü ve ortak iyiyi koruyan ahlaki ve siyasal bir çerçeve olarak görülmesine dayanır. Böylece devlet ile millet arasındaki bağ, milliyetçilik üzerinden güçlendirilirken, bu bağ otoriter bir üstünlük iddiasına değil, eşit yurttaşlardan oluşan siyasal topluluğun ortak iradesine dayandırılır. Bu yönüyle merkez sağdaki milli irade vurgusu, Rousseau'nun halk egemenliğini merkeze alan cumhuriyetçi-milliyetçi yaklaşımıyla kuramsal bir yakınlık taşır.

28 Şubat 1997 sürecinde ordu, bu kez post modern yöntemlerle siyasete müdahil olmuştur. "Post-modern" kavramı burada askerî değil, yöntemsel bir anlam taşır. Yani ordu 1960, 1971 veya 1980'de olduğu gibi yönetime doğrudan el koymamış, bunun yerine sivil kurumlar, medya, hukuk ve bürokrasi üzerinden siyaseti yönlendirmiştir. Tankların sokakta görünmediği, ancak siyasal iktidarın hareket alanının fiilen daraltıldığı bir müdahale biçimi söz konusu olmuştur. Askerî sosyoloji açısından bu durum vesayetinin görünmezleşmesi olarak tanımlanır. Post-Modern söyleminin ana sebebi asker yönetime fiilen el koymamıştır, meclis kapatılmamıştır, anayasa askıya

alınmamıştır ancak hükümet istifa etmek zorunda kalmıştır durumundan kaynaklıdır. Sonuç klasik darbeye benzer ancak yöntem ise daha örtük ve sofistikedir. Kısaca 28 Şubat 1997 süreci Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasete doğrudan el koymaksızın, anayasal kurumlar, medya, bürokrasi ve sivil aktörler aracılığıyla hükümetin hareket alanını daralttığı ve askerî vesayetin görünmez, aktörlü ve dolaylı bir biçimde işlediği post-modern bir müdahale örneğidir. Demirel, müdahaleyi doğrudan yönetime el koyma olarak görmemiştir. Krizleri uzlaşma yoluyla yönetmeye çalışmıştır. 2000'de görev süresi sona ermiş ve görevini seçimle gelen bir başka cumhurbaşkanına devretmiştir. 2015'te vefat etmiş ve ardında, askerî müdahalelerle şekillenmiş uzun bir siyasal hafızaya sahip bir dönem bırakmıştır. Kısaca yoğun iç-dış terör olaylarıyla ilgili verilen mücadeleler dolayısıyla düşüncesele olarak kalan reformlar icraata geçirilememiş olup askıda reform şeklinde kalmışlardır.

BEŞİNCİ BÖLÜM: MİLENYUMDA ASKERÎ MODERNİTE

Bu bölüm, 2000’li yıllarla birlikte Türkiye’de askerî modernleşmenin yeni bir aşamaya geçişini dijitalleşme, hukukî dönüşüm ve kurumsal yeniden yapılanma bağlamında ele almaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde hızlanan küresel teknolojik değişim, askerî yapının yalnızca savaş tekniklerini değil, aynı zamanda meşruiyet kaynaklarını, karar alma süreçlerini ve siyasal sistemle kurduğu ilişkileri de dönüştürmüştür. Bu süreçte ordu klasik modernleşme döneminde sahip olduğu siyasal konumunu yeniden tanımlamak zorunda kalmış ve hukuk, sivil denetim ve kriz yönetimi gibi alanlar askerî yapının temel tartışma başlıkları hâline gelmiştir. Dolayısıyla askerî modernleşme, bu dönemde teknik ilerlemeden ziyade, kurumsal uyum ve meşruiyet arayışı üzerinden şekillenmiştir. Dijital teknolojilerin askerî alana nüfuz etmesiyle birlikte modernleşme anlayışı da yeni bir boyut kazanmıştır. Bilgi, veri ve algoritmalar, askerî gücün önemli unsurları hâline gelirken, savaş ve güvenlik kavramları fiziksel alanın ötesine taşınmıştır. Bu dönüşüm, askerî kurumun örgütlenme biçimini, tehdit algısını ve toplumsal konumunu yeniden yapılandırmıştır. Böylece 2000 sonrası dönem, askerî modernleşmenin yalnızca devam eden bir süreç değil aynı zamanda dijitalleşme ve teknolojik rasyonalitenin belirleyici olduğu yeni bir evreye geçişini temsil etmektedir. Bu evre, ordunun hem devlet içindeki rolünü hem de toplumla kurduğu ilişkiyi yeniden tanımlayan bir geç modernleşme deneyimi olarak değerlendirilebilmektedir.

5.1. Vesayet Sonrası Eşik

Ahmet Necdet Sezer döneminde askerî alan, silahlanma ve savunma sanayii ekseninde değil, hukuk devleti ilkesi, anayasal denetim ve asker-sivil ilişkilerinin yeniden dengelenmesi çerçevesinde ele alınmış ve bu yönüyle askerî modernleşme, teknolojik değil normatif bir karakter kazanmıştır. Sezer 1941’de Afyonkarahisar’da doğmuştur. Asker kökenli olmayan, hukuk ağırlıklı bir aile ortamında yetişmiştir. Orduya bir komutan gözüyle değil, hukukçu ve anayasa yorumcusu gözüyle yaklaşmıştır. Hukuk eğitimi almış ve yargı kariyerine yönelmiştir. Devletin temel işleyişini hukuk ve anayasa çerçevesinde değerlendirmiştir. 1988’de Anayasa Mahkemesi üyesi olmuştur. Askerî düzenlemeler dâhil olmak üzere anayasal denetim süreçlerinde görev almıştır. 1998’de Anayasa Mahkemesi Başkanı olmuştur. Hukukun üstünlüğü ve kuvvetler ayrılığı vurgusunu öne çıkarmıştır. 2000’de Cumhurbaşkanı

seçilmiştir. Asker kökenli olmayan, tarafsız ve hukukçu bir cumhurbaşkanı profili ortaya koymuştur. Cumhurbaşkanlığı döneminde orduyu anayasal kurum olarak konumlandırmıştır. Askerî gücün siyaset üzerindeki etkisini hukukla sınırlamayı savunmuştur. Millî Güvenlik Kurulu kararlarının bağlayıcı değil, tavsiye niteliğinde olduğunu vurgulamıştır. Sezer, sivil iradenin önceliğini öne çıkarmıştır. 2001 ekonomik krizi sürecinde devlet kurumları arasındaki gerilimler artmıştır. Ordu, bu süreçte doğrudan siyasete müdahil olmamıştır. Sezer askerî vesayetini sorgulandığı bir geçiş döneminde cumhurbaşkanlığı yapmıştır. Cumhurbaşkanlığı süresince askerî müdahalelere karşı net duruş sergilemiştir. Kamuoyunda asker-siyaset ilişkilerine dair açıklamalardan kaçınmıştır. Ardında, hukuk merkezli ve mesafeli bir ordu-siyaset ilişkisi anlayışı bırakmıştır. Bu dönemle ilgili “2000’li yıllarda ise TSK, mali ve siyasi özerkliği büyük ölçüde kaybetmiş; idari özerkliği adına değişen ciddi bir şey olmamıştır.” (Sezgin, 2014:115) Ergenekon ve Balyoz davalarının, 2000’li yılların sonlarında Türkiye’de ordu-siyaset ilişkisini kökten etkileyen iki büyük dava olması söz konusudur. Devlet içindeki bazı asker, akademisyen, gazeteci ve bürokratların, hükümeti devirmeye yönelik gizli yapılanmalar ve planlar içinde olduğu iddia edilmiştir. “1999-2013 yılları arasında yapılan reformların temel hedefi askerî siyasi özerkliğini azaltmak olmuştur.” (Sezgin, 2014:130) Bu açıklamayla anlaşılmaktadır ki ordunun etkinliği bu dönem içerisinde pasifleştirilmeye çalıştırılmaktadır.

“Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in görev süresinin bitmesi dolayısıyla AKP tarafından Abdullah Gül’ün aday olarak gösterilmesi, TSK tarafından olumsuz karşılanmıştır. Literatüre “e-muhtıra” olarak geçen 27 Nisan 2007 tarihli mesajda TSK tavrını ortaya koymaktadır: Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda tarafsız ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır.” (Gürsoy, 2012’den aktaran Sezgin, 2014:126)

Bu dönem içerisinde e-muhtıra kavramı, askerî ya da bürokratik bir gücün, doğrudan yönetime el koymadan, elektronik ortam üzerinden siyasi iradeye uyarı ve baskı mesajı vermesi anlamına gelmektedir. Klasik muhtıralardan farklı olarak tanklar sokakta değildir ve müdahale bildirisi, açıklama ve kamuoyu yönlendirmesi yoluyla yapılmaktadır.

Türkiye bağlamında e-muhtıra, ordunun resmî internet sitesi aracılığıyla yayımladığı, siyasal sürece dair kırmızı çizgiler hatırlatması içeren metinlerle somutlaşmıştır. Bu tür bir müdahalede amaç, hükümeti düşürmekten çok, siyasetin yönünü belirlemek, karar alıcıları sınırlandırmak ve kamuoyuna son söz bizde mesajı vermektir. E-muhtıra, askerî vesayetin dijitalleşmiş ve dolaylı bir biçimi olarak görülür. Görünürde hukuk ve anayasa vurgusu yapılırken, arka planda seçilmiş iktidar üzerinde psikolojik ve siyasal baskı kurulması hedeflenir. Bu yönüyle e-muhtıra, bu dönemde askerî müdahalenin açık güç kullanımından, söylem ve iletişim üzerinden yapılan müdahaleye evrilmiş hâlidir. Ahmet Necdet Sezer döneminde orduda yapılan reformlar, yeni bir ordu kurmak gibi köklü değişiklikler değil; ordunun siyaset ve devlet içindeki konumunun sınırlandırılması yönünde atılan adımlardır. Bu nedenle bu dönem, askerî gücün “dönüştüğü” değil, hukuk içine çekildiği bir süreçtir. Milli Güvenlik Kurulu’nun sivilleştirilmesi bu dönemde en somut reformdur. MGK’da sivil üyelerin ağırlığı artırılmış, kurulun hükümet üzerindeki bağlayıcı etkisi zayıflatılmıştır. Böylece ordu, siyasal kararları yönlendiren bir aktör olmaktan çıkarılıp, görüş bildiren bir kurum hâline getirilmeye başlanmıştır. Askerî sosyoloji açısından bu, ordunun devletin sahibi gibi davranmasının sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Ordunun siyasete doğrudan müdahale alanının daraltılması noktasında Sezer döneminde, ordunun hükümet üzerinde açık baskı kurduğu klasik müdahale yöntemleri sorgulanır hâle gelmiştir. Muhtıra ve kamuoyu yönlendirmesi gibi araçlar meşruiyet kaybına uğramıştır. Bu durum, askerî siyasetten geri çekilmesini sağlayan zihinsel bir kırılma oluşturmuştur. Askerî harcamaların denetlenmesi tartışmasının başlaması ile bu dönemde askerî bütçelerin tamamen kapalı olması eleştirilmiş, savunma harcamalarının Sayıştay denetimine açılması gündeme gelmiştir. Uygulama sınırlı kalsa da ordunun ekonomik alandaki ayrıcalıkları ilk kez ciddi biçimde sorgulanmıştır. Bu, askerî gücün sadece silahla değil para ve kaynakla da sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Askerî yargının alanının daraltılması hususunda askerî mahkemelerin yetkileri tartışmaya açılmış, sivillerin askerî yargı önünde yargılanmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu gelişme, ordunun kendi hukukunu toplumdan ayrı bir alan olarak kurmasının zayıflatılmasıdır. Sosyolojik olarak bu, askerî alanın sivil hukukla bütünleştirilmesi anlamına gelir. Aynı zamanda bu dönemde OHAL’in kaldırılması ve iç güvenlikle askerî rolünün azalması 2002 yılında Olağanüstü Hal’in sona erdirilmesiyle birlikte, ordunun iç güvenlikle sürekli

görev üstlenmesi gerilemiştir. İç güvenlikte sivil kurumların öne çıkması, ordunun toplum içindeki görünürlüğünü azaltmıştır. Bu durum, ordunun “iç düzen sağlayıcı” rolünden uzaklaşmasının önemli bir adımıdır. Hukukçu kimliğinin oluşturduğu denge ile Ahmet Necdet Sezer, askerî reformların mimarı değil; hukuk devleti çizgisini koruyan bir denge figürü olmuştur. Orduyu açıkça karşısına almadan, askerî gücün anayasal sınırlar içinde kalmasını savunmuştur. Bu tavır, reformların çatışmasız ve kademeli ilerlemesini sağlamıştır. Kısasa değerlendirildiğinde askerî sosyoloji açısından Sezer dönemi, ordunun gücünü kaybettiği değil de gücünün yeniden tanımlandığı bir dönemdir. Ordu bu süreçte siyasetin merkezinden çekilmeye başlamış, devlet içindeki ayrıcalıklı konumunu kademeli olarak yitirmiştir. Bu dönem, daha sonraki yıllarda yaşanacak askerî reformların hukuki ve zihinsel altyapısını oluşturmuştur.

5.2. 2007-2014 Arası Askerî Yapı Ve Dijitalleşme Süreci

Abdullah Gül 1950’de Kayseri’de doğmuştur. Asker kökenli olmayan, sivil ve akademik bir çevrede yetişmiştir. Orduya siyasetçi ve devlet adamı perspektifiyle yaklaşmıştır. Ekonomi ve uluslararası ilişkiler alanında eğitim almış ve devlet yönetimine sivil ve küresel bakış açısıyla girmiştir. 1990’lı yıllarda aktif siyasete girmiştir. Ordu-siyaset ilişkilerinin gerilimli olduğu dönemi yakından deneyimlemiştir. 2002’de Başbakan Yardımcısı ve ardından Başbakan olmuştur. 28 Şubat sonrası dönemde sivil siyasetin güçlenmesi sürecinde yer almıştır. 2003’te Dışişleri Bakanı olmuştur. Türkiye’nin AB sürecinde askerî alanı da etkileyen reformlara destek vermiştir. 2007’de Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı sürecinde sivil-asker ilişkilerinde dönüşüm yaşanmıştır. Askerî vesayet yapıları belirgin biçimde gerilemiştir. Millî Güvenlik Kurulu’nun sivil niteliği güçlenmiştir. Bu dönemde askerî ağırlık, hukuki ve kurumsal reformlarla azaltılmıştır. Genelkurmay Başkanlığı ile kurumsal ve mesafeli bir ilişki yürütüp açık çatışmalardan kaçınmıştır. 2007 e-muhtıra sürecini yaşamıştır. Askerî bildirinin siyaseti belirlemesine izin verilmemiştir. Bu dönemde ordu siyaset ilişkisinde sivil iradenin üstünlüğü pekiştirilmiştir. Dolayısıyla askerî müdahale geleneği ciddi biçimde kırılmıştır. Gül, Ergenekon ve Balyoz süreçleri döneminde cumhurbaşkanıdır. AB uyum reformlarını desteklemiştir. Askerî alanın demokratik denetime açılması süreci hızlandırmıştır. Ordunun anayasal sınırlar içinde kalmasını savunmuştur. Güvenlik politikalarında

sivil otoritenin belirleyici olması vurgulanmıştır. 2014'te görev süresi sona ermiş ve görevi doğrudan halk tarafından seçilen bir cumhurbaşkanına devretmiştir. Görev sonrası aktif siyasete dönmemiştir. Ordu-siyaset ilişkileri konusunda temkinli ve sınırlı açıklamalar yapmıştır. Ardında, askerî vesayetin gerilediği ve sivil siyasetin belirgin biçimde güçlendiği bir dönem bırakmıştır.

Aynı zamanda Gül döneminde ordu, kendi kapalı hukuk alanını kaybetmeye başlamıştır. Yüksek Askerî Şûra (YAŞ) kararlarının yargı denetimine açılması noktasında YAŞ kararlarına karşı yargı yolu kademeli olarak açılmış ve subay ve astsubayların meslekten ihraç edilmesi artık mutlak askerî karar olmaktan çıkmıştır. Somut olarak Abdullah Gül döneminde askerî kariyerler ilk kez hukuk denetimine girmiş bulunmaktadır. Darbe davalarıyla askerî dokunulmazlığın kırılması hususunda Ergenekon ve Balyoz davaları bu dönemde yürütülmüştür. İlk kez yüksek rütbeli subaylar yargılanmıştır. Sonucunda ordu içindeki herkes yargılanamaz algısı sona ermiştir. Cumhurbaşkanlığı makamı, askerî vesayetin koruyucusu olmaktan çıkmıştır. Abdullah Gül döneminde yapılanlar ordu reformu değil, orduyu sınırlama reformudur. Ordu bu süreçte küçülmemiş ya da silahsızlanmamıştır fakat siyasal, hukuksal ve kurumsal üstünlüğünü kaybetmiştir. Askerî sosyoloji açısından bu dönem, Türkiye'de askerî vesayetin fiilen sona erdiği eşik olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde askerî vesayet sona ermesi tehlikesi, tek başına ordunun toplumla uyumlu bir biçimde yeniden konumlandığı anlamına gelmemiş aksine ordu, uzun süre sahip olduğu ayrıcalıklı statüyü kaybederken, yeni rolüne hazırlıksız yakalanmıştır. Sosyolojik açıdan bakıldığında, bu süreç ordunun kurumsal özgüveninde ve iç bütünlüğünde aşınmaya yol açmıştır. Ordu, bir yandan geçmişteki siyasal etkilerinin sorgulanmasıyla karşı karşıya kalırken, diğer yandan yeni sivil-asker ilişkisinin sınırlarının net biçimde çizilmemesi nedeniyle belirsizlik yaşamıştır. Bu durum, askerî hiyerarşi içinde temkinlilik, karar almada çekingenlik ve inisiyatif kaybı gibi sonuçlar doğurmuştur. Askerî sosyoloji açısından bu, yetki kaybından ziyade rol bulanıklığı problemidir. Ordu, siyaset üzerindeki etkisini kaybederken, toplum nezdinde yeni bir normal kurum algısına yeterince hızlı uyum sağlayamamıştır. Bu da ordunun uzun yıllar boyunca taşıdığı kurucu ve düzenleyici kimliğin ani biçimde aşınmasına yol açmış, asker-toplum ilişkilerinde mesafe ve güvensizlik üretmiştir. Son olarak bu dönemin askerî sosyoloji açısından negatif gözlemi, reformların daha çok sınırlama ve geriletme üzerinden tanımlanmasıdır. Orduyu dönüştürmeye yönelik eğitim, kurumsal kültür ve

sivil-asker etkileşimini güçlendiren tamamlayıcı politikalar yeterince geliştirilemediği için, reform süreci yeni bir askerî modernleşme olgusu üretmekte eksik kalmıştır. Bu nedenle söz konusu eşik, vesayetin sona erdiği bir başarı anı olduğu kadar, kurumsal yeniden yapılanmanın geciktiği bir kırılma noktası olarak da okunabilir.

“Şerif Mardin’e göre Osmanlı’nın genişlemeye başlamasından itibaren merkez, devlet mekanizmasını kontrol eden bürokratik bir elit olarak; çevre ise fethedilen yerlerde devletin merkezine bağlanarak entegre edilmiş olan bir yapı olarak biçimlenmeye başlamıştır.”
(Mardin, 2006: 52. Akt: Uslu, 2023:112)

Bu merkez-çevre ayrımı, cumhuriyet döneminde de özellikle askerî bürokrasi üzerinden yeniden üretilmiş ve ordu, uzun yıllar boyunca merkezînin en güçlü kurumsal taşıyıcısı olarak siyasal alan üzerinde belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Abdullah Gül’ün Cumhurbaşkanlığı dönemi ise bu tarihsel denklemin kısmen yeniden yapılandırıldığı bir evreyi temsil etmektedir. Bu dönemde askerî bürokrasi, merkezdeki ayrıcalıklı konumunu korumakla birlikte, siyasal karar alma süreçlerinde sivil otoritenin belirgin biçimde güçlendiği bir çerçeveye karşı karşıya kalmıştır. Askerî sosyoloji açısından bu durum, merkezî askerî niteliğinin zayıflaması değil; merkez tanımının sivil siyaset lehine yeniden düzenlenmesi olarak değerlendirilebilir. Böylece çevreden merkeze doğru yükselen siyasal aktörler, askerî vesayetin sınırlarını daraltan yeni bir güç dengesi üretmiştir.

5.3. Askerî Kurumsallığı Yeniden İnşası

Bu dönem içerisinde Cumhurbaşkanı olan Recep Tayyip Erdoğan 1954’te İstanbul’da doğmuştur. Asker kökenli olmayan, sivil ve toplumsal hareketlerle iç içe bir çevrede yetişmiştir. Orduya bir komutan olarak değil, siyasetçi ve sivil lider perspektifiyle yaklaşmıştır. 1990’lı yıllarda aktif siyasete girmiş ve ordu-siyaset ilişkilerinin güçlü olduğu bir dönemde siyasi tecrübe kazanmıştır. 1998’de askerî vesayet ortamında siyasi yasakla karşılaşmış ve bu süreç, askerî müdahalelere karşı mesafeli tutumunu pekiştirmiştir. Erdoğan, 2003’te Başbakan olmuştur. Başbakanlığı döneminde askerî vesayetle mücadele etmiştir. Ordunun siyaset üzerindeki etkisini sınırlamaya yönelik adımlar atmıştır. Bu dönemde, Millî Güvenlik Kurulu’nun yapısı değiştirilmiş, sivil ağırlığı artırılmış, askerî etkinlik azaltılmıştır. Aynı zamanda burada Genelkurmay Başkanlığı’nın siyasal etkisi de azaltılmıştır. Askerî açıklamaların siyaseti yönlendirmesine karşı durulmuştur.

Türkiye’de Millî İstihbarat Teşkilatı’nın kurumsal yapılanması uzun yıllar boyunca Türk Silahlı Kuvvetleri merkezli bir personel havuzuna dayanmıştır. Özellikle Soğuk Savaş döneminden itibaren MİT’in üst yönetim kademeleri, büyük ölçüde TSK kökenli, çoğunlukla general rütbesinde emekli askerlerden seçilmiş ve bu durum istihbarat alanında askerî hiyerarşinin ve disiplin anlayışının belirleyici olmasına yol açmıştır. Askerî sosyoloji açısından bu yapı, istihbarat kurumunun sivil bir güvenlik aygıtından ziyade, ordunun uzantısı gibi işlev görmesine neden olmuş ve karar alma süreçleri katı hiyerarşik zincirler içinde şekillenmiştir. Bu tarihsel süreklilikte, özellikle Hakan Fidan’ın MİT Müsteşarlığına atanmasıyla bir kırılma yaşanmıştır. Fidan, askerî rütbeye sahip olmayan bir geçmişe sahip olup, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi mezunu, sivil bürokratik deneyim kazanmış ve istihbarat eğitimini çeşitli ulusal ve uluslararası programlarla pekiştirmiş bir isimdir. Geleneksel olarak bu makama orgenerallerin atanması alışkanlığı varken, Fidan’ın atanması, istihbarat alanında askerî kökenli olmayan güçlü isimlerin de üst yönetim kademelerine gelebileceğini göstermiştir. Bu değişiklik, yalnızca bir atama meselesi değil, aynı zamanda güvenlik bürokrasisinin sosyolojik karakterinde, sivil uzmanlık ve teknik yeterliliklerin askerî hiyerarşiyle birlikte daha görünür hale gelmesi olarak değerlendirilebilir. Askerî sosyoloji bağlamında bu dönüşüm, ordunun devlet içindeki geleneksel belirleyiciliğinin zayıflaması anlamına da gelirken, güvenlik alanındaki rol paylaşımının yeniden tanımlanması şeklinde de okunabilmektedir. MİT’in yönetim yapısındaki bu değişim, askerî modernleşmenin klasik vesayetçi formundan, sivil siyasal merkezle uyumlu çalışan yeni bir güvenlik mimarisine geçişin kurumsal bir yansımasıdır. Böylece istihbarat teşkilatı, askerî hiyerarşinin katı sınırlarından kısmen ayrılarak, sivil iktidarın stratejik önceliklerine daha doğrudan eklenen bir yapıya evrilmiştir. Türkiye’de MİT’in tarihsel olarak askerî kökenli bir yönetim geleneğine dayanması, ordunun devlet içindeki merkezî etkisini ve katı hiyerarşiyi yansıtmaktadır. Hakan Fidan gibi askerî olmayan sivil uzmanların üst yönetimde yer alması ise, askerî vesayet literatürü, merkez-çevre kuramı ve sivil-asker ilişkilerinde profesyonelleşme tartışmaları bağlamında, güvenlik bürokrasisinin sivil-uzman ağırlıklı bir dönüşüm sürecine girdiğini göstermektedir. Bu değişim yalnızca askerî otoritenin zayıflaması olarak değil, merkez ile çevre arasındaki güç dağılımının yeniden dengelenmesi ve devlet kurumlarının modern toplum normlarına uyum sağlama çabasının kurumsal bir yansıması olarak okunabilir. Böylece istihbarat ve güvenlik alanındaki

profesyonelleşme, rütbeye dayalı hiyerarşi ile teknik uzmanlık arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi çerçevesinde evrilmiş, sivil ve askerî aktörler arasındaki ilişkiler daha işlevsel bir biçim almıştır. Bu yapı güvenlik kurumlarının toplumla olan etkileşimini güçlendirmiştir.

Erdoğan, 2014 yılında halk oyuyla Cumhurbaşkanı olarak seçilmiş ve böylece sivil meşruiyeti güçlü bir cumhurbaşkanlığı profili ortaya koymuştur. Bu durum, sivil-asker ilişkilerinde geleneksel olarak belirleyici olan askerî vesayeti sınırlayan, demokratik meşruiyeti ön plana çıkaran bir dönüşümün göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir. Cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş süreciyle birlikte yürütme yetkisi merkezîleştirilmiş ve devletin askerî yapıları sivil otoriteye daha sıkı biçimde bağlanmıştır ve bu kurumlar arası güç dengelerinin yeniden tanımlanması ve güvenlik bürokrasisinin sivil siyasete entegrasyonunun bir örneğidir. Recep Tayyip Erdoğan döneminde 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe girişimi ile, ordunun içinde var olmaya çalışan bazı vesayet eğilimlerinin sivil otoriteye karşı harekete geçmeye çalıştığını göstermiştir. Toplumun geniş kesimlerinin birlik ve beraberlik refleksiyle bu girişimin bastırılması, sosyal sermaye ve kolektif direnç kapasitesinin güvenlik alanındaki krizlerde nasıl kritik bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Darbe girişiminin ardından ordu içindeki yapısal ve normatif tasfiyeler ile yeniden yapılanma süreci başlatılmıştır. Modern güvenlik yönetiminde sivil denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi yönünde kurumsal adımlar atılmıştır. Bu dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri yeniden yapılandırılıp kuvvet komutanlıkları Millî Savunma Bakanlığına bağlanmıştır. Askerî okullar kapatılıp, Millî Savunma Üniversitesi kurulmuştur. Subay yetiştirme sistemi sivil denetime açılmıştır. Jandarma ve Sahil Güvenlik İçişleri Bakanlığına bağlanmış olup, iç güvenlikte askerî yapı sivil otorite altına alınmıştır. Savunma sanayii yatırımları artırılmış, yerli ve millî silah sistemleri ön plana çıkarılmıştır. Ordunun siyasete müdahalesi kesin biçimde reddedilmiş olup darbe geleneğine karşı net bir kırılma yaşanmıştır. Ordu, dış operasyonlarda aktif rol almıştır. Bu dönemde sivil-asker ilişkileri köklü biçimde dönüşmüştür. Ordu, doğrudan yürütmeye bağlı bir kurum hâline gelmiştir.

Recep Tayyip Erdoğan halen görevine devam etmekte olup, askerî vesayetin büyük ölçüde sona erdiği ve sivil denetimin güçlendiği bir yapı bırakmıştır. Artık ordu, devletin güvenlik aracı konumuna indirgenmiş, siyasetin karar verdiği, ordunun ise

icra ettiği bir işlev modeline oturtulmuştur. Bu durum güvenlik kurumlarının demokratik denetime tabi kılınması ve karar süreçlerinin liyakat temelli bir biçimde işlerlik kazanması halidir. Toplumsal düzeyde kolektif bilinç, demokratik normlara uygun hareket etme kapasitesini güçlendirmiştir. Öte yandan, askerî meslek içindeki rütbe ve hiyerarşi değerlerinin görece zayıflaması, askerî kimliğin ve mesleki prestijin algılanışında bir erozyona yol açabilmektedir. Güvenlik alanında kararların sivil merkez tarafından belirlenmesi, acil krizlerde deneyim ve askerî uzmanlığa dayalı esneklik gerektiren durumlarda potansiyel gecikmelere veya yanlış önceliklendirmelere neden olabilmektedir. Bu bağlamda, asker-sivil ilişkilerinde sağlanan demokratik denetim ile ordunun mesleki prestiji arasında bir denge sorunu ortaya çıkmakta ve güvenlik kurumlarının modernleşme süreci hem kurumsal uyum hem de kültürel yeniden biçimlenme gerektirmektedir. Recep Tayyip Erdoğan döneminde orduda gerçekleştirilen reformlar, askerî sosyoloji açısından yalnızca kurumsal düzenlemeler olarak değil, devlet-ordu-toplum ilişkilerinin köklü biçimde yeniden kurgulanması olarak değerlendirilmelidir. Bu dönemde ordu, tarihsel olarak sahip olduğu siyasal özerkliği büyük ölçüde kaybetmiş ve sivil siyasal iktidarın açık ve belirleyici denetimi altına girmiştir. Askerî yargının kaldırılması, Genelkurmay Başkanlığı'nın Millî Savunma Bakanlığı'na bağlanması, Yüksek Askerî Şûra kararlarının sivil irade tarafından şekillendirilmesi ve terfi-atama süreçlerinde siyasal otoritenin ağırlığının artması, ordunun kurumsal hiyerarşisini kökten dönüştürmüştür. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında yapılan düzenlemeler ise bu süreci hızlandırmış ve kuvvet komutanlıklarının yeniden yapılandırılması, askerî eğitim kurumlarının kapatılarak Millî Savunma Üniversitesi çatısı altında toplanması ordunun toplumsal konumunu daraltmıştır. Askerî sosyoloji açısından bu dönüşüm, klasik askerî vesayetın sona ermesi kadar, ordunun özerk bir kurumsal aktör olmaktan çıkarılıp merkezî devlet aygıtının bir yürütme birimine dönüştürülmesi anlamına gelmektedir. Bu süreç bir yandan demokratik sivil üstünlüğü güçlendirirken, diğer yandan ordunun kurumsal hafızasında kırılmalar, profesyonel özerklik algısında zayıflama ve askerî karar alma süreçlerinde siyasallaşma risklerini de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Erdoğan dönemi askerî reformları, askerî sosyoloji bakımından ne yalnızca demokratikleşme ne de basit bir güç tasfiyesi olarak okunabilmektedir. Bu dönem, ordunun siyasal etkisinin sona erdiği fakat aynı zamanda devlet içindeki geleneksel kurumsal dengesinin yeniden ve tek taraflı

biçimde kurulduğu bir yeni askerî modernite evresini temsil etmektedir. “15 Temmuz’da yapılan askerî darbe girişimi yalnızca hükûmete dönük değildi. TBMM’nin bombalanmış olduğu, köprülerinse kapatıldığı bu girişim esnasında Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan da tatil için gittiği Marmaris’te suikast riskini yaşadı.” (Duru, 2019:65) Bununla birlikte Erdoğan askerî vesayeti sona erdirmeyi hedefleyen siyasal hattın kurucusudur. Burada Gül ve Erdoğan politik devamlılık hususunda ilerleme katetmişlerdir. “Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin normalleşmesi ve vesayetin yok edilmesi bağlamında önemli bir kırılma noktası da 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen başarısız askerî darbe girişimi olmuştur.” (Uslu, 2023:123) Önceki dönemlerde askerlik mesleği günümüze göre karizmatik bir meslek olmaktaydı. Geçmişte, siyasal ve bürokratik elitlerin askerî kişilik ve disiplinle şekillendiği bir norm hâkimdi ve bu nedenle Harp Okulu ve diğer askerî akademilerden mezun olanlara siyasi ve idari alanlarda ayrıcalıklı bir önem veriliyordu.

Günümüzde ise sosyal ve mekânsal kökenin çeşitlenmesiyle, siyaset veya güvenlik bürokrasisine erişim yalnızca belirli bir sınıfsal veya mesleki geçmişe bağlı değildir. Örneğin kırsalda veya kasabada yetişen bir birey, artık bilgi, bağlantı ve liyakat yoluyla bu alanlarda yükselme fırsatına sahip olabilmektedir. Böylece, askerî ve siyasal hiyerarşiye dair eski “babası neyse o da o olur” algısı, hukuki bir zorunluluk olmaktan çıkmış, daha çok intisap ve sosyal sermaye ilişkileri üzerinden inşa edilen bir süreklilik biçimi hâline gelmiştir ve bu durum, sosyolojik olarak hem sosyal hareketlilik hem de kurumsal elitleşme mekanizmalarının yeniden şekillendiğini göstermektedir.

“Genelkurmay Başkanlığı 31.07.2016 tarihinde yayımlanan Kanun Hükmünde Kararname’ye (KHK) kadar Genelkurmay Başkanlığı, bünyesinde Kara, Hava, Deniz Kuvvet Komutanlıkları ile Jandarma Genel Komutanlığı (JGK) ve Sahil Güvenlik Komutanlığını (SGK) barındırmaktaydı. KHK ile Genel kurmay Başkanlığı Cumhurbaşkanlığına, Kuvvet 14. Kalyon, Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları. 15. Kalyon, Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları. Komutanlıkları ise MSB’ye bağlanmış olup JGK ve SGK İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır.” (Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararname, 2016, akt. Mevlütoğlu, 2016:15)

Bu düzenleme, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinde önemli bir kırılmayı temsil etmektedir. Genelkurmay Başkanlığı’nın Cumhurbaşkanlığına bağlanması ve kuvvet komutanlıklarının Millî Savunma Bakanlığı ile İçişleri Bakanlığına devri, askerî

otoritenin özerkliğinin azaltılması ve sivil denetimin güçlendirilmesi yönünde kurumsal bir dönüşüm olarak okunabilmektedir. Sosyolojik açıdan bakıldığında, bu yapı, merkezîyetçi sivil otoritenin askerî bürokrasi üzerindeki etkisini artırırken, ordunun toplumsal rolünü de yeniden tanımlamıştır ve artık asker icra eden bir güvenlik kurumu olarak konumlanmakta, siyasetin yönlendirmesi altında hareket etmektedir. Bu durum, asker mesleğinin prestij ve kimliğinde değişimler, kurum içi normatif hiyerarşide esneklik ihtiyacı ve kolektif bilinçte adaptasyon süreçleri doğurmuştur. Aynı zamanda, toplumun güvenlik algısında sivil otoriteye dayalı bir güven kültürünün yerleşmesi, demokratik normların askerî kurumlar üzerindeki görünür etkisinin artması anlamına gelmektedir. Öte yandan, bu dönüşüm geçiş döneminde bazı krizlerde askerî deneyim eksikliği ve kurumsal gecikmelere yol açabilecek potansiyel zayıflıkları da beraberinde getirmiştir. Bu dönüşümün bir devamı olarak, savaş durumu dışında askerî yargılamaların kaldırılması ve disiplin mahkemeleri dışında yeni askerî mahkemelerin kurulamayacak olmasının önü açılmıştır. Burada da belirtilmektedir ki: *“Savaş durumu haricinde askerî yargılamalar kaldırıldı. Disiplin mahkemelerinin haricinde askerî mahkemeler kurulamayacaktır.”* (Duru, 2019:68) Bu adım, askerî kurumların sivil hukukun denetimine tabi kılınmasını ve hukukî normların merkezîleştirilmiş, sivil çerçevede işletilmesini amaçlamaktadır. Sosyolojik açıdan bakıldığında, askerî mahkemelerin kaldırılması, ordunun toplumsal ve siyasal alandaki özerkliğini sınırlamakta, askerî profesyonelliği teknik ve lojistik alanlarla sınırlı hâle getirirken, yargısal yetkinin sivil kurumlara devrini sağlamaktadır. Bunun sonucunda, askerî disiplin hâlâ korunurken, askerî güç ve karar alma süreçleri üzerindeki yasal denetim sivil normlarla uyumlu bir hâl almış, aynı zamanda toplumun demokratik güven algısında ve askerî kurumlara olan güvenin meşruiyetinde belirgin bir artış gözlenmiştir. Öte yandan, kriz ve olağanüstü durumlarda askerî yargı mekanizmalarının olmaması, hızlı karar alınmasını gerektiren özel durumlarda potansiyel hukuki belirsizlikler ve sorumluluk çatışmaları doğurabilmektedir.

Erdoğan döneminde *“TSK, son yıllarda özellikle İHA’ları başarılı bir şekilde kullanmasıyla dikkatleri üzerine çekmiştir.”* (Gündoğdu, 2023:449) Bu durum, askerî modernleşmenin teknolojik boyutunu ve bilgiye dayalı askerî kapasitenin önemini ortaya koymaktadır. Geleneksel hiyerarşik ve rütbe temelli askerî yapı, artık teknik uzmanlık ve veri temelli karar alma süreçleriyle desteklenmekte ve böylece ordunun

operasyonel etkinliği artarken, sivil denetimle uyumlu bir profesyonelleşme modeli ortaya çıkmaktadır. Modern savaşın gereklilikleri, ordunun sadece fiziksel güç değil, aynı zamanda teknolojik ve bilişsel yetkinlikler üzerinden de toplumsal ve siyasal meşruiyet kazanması gerektiğini göstermektedir. Bununla birlikte, teknoloji odaklı modernleşme, askerî personel arasında yeni bir uzmanlık ayrışması oluşturmakta ve geleneksel askerî kimlik ile teknik uzmanlık kimliği arasında adaptasyon sürecini zorunlu kılmaktadır. “Bu noktada Anka-S ve Bayraktar TB-2 Türk askerî sanayiinde en çok bilinen insansız hava araçları olarak dikkat çekmektedir.” (Gündoğdu, 2023:455) Bunun devamında kaynaklarda da belirtilmektedir ki;

“Türkiye, son yıllarda insansız hava araçları alanında hem menzil hem de taşıma kapasitesi açısından daha gelişmiş sistemler üretmeye yönelmiş; Akıncı ve Aksungur gibi ağır sınıf İHA’lar, Bayraktar TB3 gibi deniz platformlarından kalkış yapabilen modeller ile Kargu-2 ve Alpaga türü dolaşan mühimmatlar bu yetenek artışının somut göstergeleri olmuştur. Özellikle amfibi hücum gemisi TCG Anadolu’nun İHA’larla donatılması, deniz aşırı alanlarda istihbarat toplama kapasitesini genişletmiş...Bu bütüncül yapı, Türkiye’nin savunma kapasitesini sadece niceliksel değil, aynı zamanda sistem entegrasyonu bakımından da ileri bir aşamaya taşımaktadır.” (Outzen, 2021:12. Akt: Gündođan, 2023:456)

Türkiye’nin savunma sanayii ve İHA odaklı modernizasyon çabaları, yalnızca teknolojik bir yükselme olarak değil, aynı zamanda askerî profesyonelleşmenin ve kurumsal modernleşmenin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu gelişmeler, ordunun geleneksel rütbe ve hiyerarşi temelli yapısını, teknik uzmanlık ve bilişsel kapasiteye dayalı yeni bir fonksiyonel modele dönüştürmüş ve sivil denetim altında teknolojik üstünlük ve operasyonel etkinliği artırmayı mümkün kılmıştır. Sosyolojik açıdan, bu bütüncül savunma kapasitesi, hem askerî kurumlar içinde yeni uzmanlık alanlarının ortaya çıkmasını hem de toplum nezdinde ordunun meşruiyetinin yalnızca fiziksel güç değil bilgi ve teknoloji kullanabilme yeteneği üzerinden tanımlanmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, yüksek teknolojiye dayalı modernleşme, askerî personel arasında uzmanlık farklılaşmalarını derinleştirirken, geleneksel askerî kimliğin ve kolektif disiplinin yeniden uyum sağlamak zorunda olduğu bir süreç oluşturmaktadır. Özetle, Türkiye’nin sistem entegrasyonuna dayalı savunma kapasitesi, ordunun hem içsel profesyonel gelişimini hem de sivil denetimle uyumlu modern bir askerî modernleşme modelini inşa etmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönüşüm, adaptasyon gerektiren sosyal ve kurumsal gerilimleri de beraberinde getirmektedir. Modern devlet yönetiminde etik ve değerler, sadece retorik düzeyde kalmayıp kurumsal uygulamalara

da yansıtıldığında, devletin toplumsal meşruiyeti güçlenmektedir. Bu bağlamda, Erdoğan'ın F-1 kodunda değer olarak vurguladığı “insana saygı” kavramının pratikte de karşılık bulduğu görülmektedir. *“Örneğin Erdoğan'ın F-1 kodunda değer olarak vurguladığı “insana saygı” kavramının pratikte de karşılık bulduğu görülmektedir.”* (Paydar, 2022:102) Özellikle güvenlik ve savunma kurumlarında, personelin temel haklarına saygı gösterilmesi, disiplin ve hiyerarşi ile teknik uzmanlık arasında dengeli bir yaklaşımın kurulmasını sağlamaktadır. Sosyolojik olarak, bu değer odaklı yaklaşım, hem askerî kurumların içsel meşruiyetini artırmakta hem de toplumun devlet kurumlarına güvenini pekiştirmektedir. Ancak aynı zamanda, yüksek değer vurgusunun pratikle tam uyum sağlamaması hâlinde, kurum içi normlar ile toplumsal beklentiler arasında gerilimler de ortaya çıkabilmektedir. Türk Savunma Sanayii Ürün Kataloğunda da belirtildiği üzere Türkiye savunma sanayi ürünlerini içeren resmi SSB katalog Pdf'inde de yerli silah, araç, teknik sistemlere dair bütün ürünler belgede sınıflandırılır ve dönemin bu konudaki ilerleyişi söz konusudur.

Sivil denetimin objektif biçimde tesis edilmesi, yani sivil otoritenin belirleyici fakat müdahaleci olmaması, profesyonel bir orduyu mümkün kılar. Buna karşılık ordunun siyasal vesayet kurması ya da sivil siyaset tarafından ideolojik araç hâline getirilmesi, askerî profesyonelliği zayıflatarak ordunun siyasallaşmasına yol açmaktadır. Recep Tayyip Erdoğan dönemi, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinde kurumsal ve kültürel bir kırılmayı temsil etmektedir. Bu dönemde yürütme gücünün merkezîleştirilmesi ve ordunun sivil otoriteye sıkı biçimde bağlanması, askerî vesayetin büyük ölçüde sona ermesini sağlamış ve ordu, siyasal karar süreçlerinde icracı ve teknik bir rol üstlenirken, sivil denetim altındaki profesyonel bir kurum hâline gelmiştir. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi, ordunun içindeki yapılanmaların ortaya çıkmasına karşın toplumun kolektif bilinç ve meşruiyet refleksi ile bastırılmış, askerî kurumlar kapsamlı bir tasfiye ve yeniden yapılanma sürecine tabi tutulmuştur. Bu süreç, askerî meslek kimliğinin yeniden tanımlanmasını ve disiplin ile bilişsel yetkinlik arasında yeni bir uyumun oluşmasını zorunlu kılmıştır. Öte yandan, sivil uzman ağırlıklı karar mekanizmaları, ordunun prestij ve içsel kültürü üzerinde bazı gerilimler oluşturmuş olup teknolojik üstünlüğe dayalı modernleşme sürecinde adaptasyon eksiklikleri ve kurumsal belirsizlikler ortaya çıkmıştır. Toplumsal düzeyde ise, askerî kurumların yalnızca fiziksel güç değil bilgi, teknoloji ve operasyonel etkinlik ile meşruiyet kazanması, sivil denetimli modern bir ordunun inşasını

pekiştirmiştir. Sonuç olarak bunlar Türkiye’de askerî modernleşmenin teknoloji, profesyonelleşme ve sivil denetim ekseninde yeniden kurgulandığı bir dönem olarak hem ordunun içsel yapısını hem de toplumla olan ilişkisinin normatif ve kurumsal çerçevesini köklü biçimde dönüştürmüştür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de askerî modernleşme, Osmanlı’nın kuruluş yıllarından günümüze uzanan bir süreçte hem örgütsel hem kültürel hem de toplumsal olarak evrilmektedir. İlk merkezîleşme deneyimleri ve Kapıkulu sistemi aracılığıyla, disiplin ve itaat pratiği temelinde kurulan klasik askerî rasyonalite, Weber’in bürokrasi anlayışına ilişkin kavramsal çerçevesiyle değerlendirildiğinde, yalnızca ordunun teknik ve idari kapasitesini artırmakla kalmamış, aynı zamanda askerî sınıfın toplumsal meşruiyetini de yapılandırmıştır. Bu süreçte Osmanlı’nın fetih alanlarında oluşturulan merkez-çevre ilişkisi, Mardin’in tanımıyla devletin entegre edilme mekanizması, aynı zamanda kolektif hafızayı ve ortak kültürü pekiştiren bir çerçeve sağlamıştır. Toplumsal düzeyde asker-millet anlayışı, ortak acı ve zafer deneyimleri üzerinden vatan sevgisi ve ulusal aidiyetin oluşmasına zemin hazırlamış, Durkheim’ın toplumsal bütünleşme ve kolektif bilinç kavramlarıyla açıklanabilecek bir kültürel süreklilik oluşturmuştur. Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte ise, askerî modernleşme yalnızca teknik ve bürokratik bir mesele olmaktan çıkmış, yurttaşlık, disiplin ve ulusal bilinçle bütünleşmiş kurumsal ve kültürel olgu hâline gelmiştir. Bu dönemdeki ortak gelenekler, törenler ve ulusal simgeler, Bourdieu’nun kültürel sermaye kavramı bağlamında, toplumun kolektif hafızasını ve sembolik güç ilişkilerini şekillendirmiştir.

1960 sonrası askerî vesayet dönemi, sivil-asker ilişkilerinde belirgin bir meşruiyet krizi oluşturmuş ve askerî müdahale ile siyasal alan arasındaki hiyerarşik denge, toplumsal normlar ve devletin meşruiyet algısı üzerinde gerilimler doğurmuştur. 19. yüzyılla birlikte özellikle 2000 sonrası süreçte, dijitalleşme ve teknolojik modernleşme, ordunun işlevsel ve toplumsal rolünü yeniden biçimlendirmiştir. Sivil uzmanların karar alma mekanizmalarına katılımı ve sivil denetimin güçlenmesi, ordunun icracı ve teknik bir role odaklanmasını sağlamış ve aynı zamanda sosyal mobilite ve teknik uzmanlığa dayalı yeni bir askerî kültür ortaya çıkmıştır. İHA’lar, ileri roket ve topçu sistemleri, deniz ve hava platformlarıyla entegre edilen modern silah teknolojisi, ordunun yalnızca fiziksel değil bilişsel ve operasyonel kapasitesini de artırmış, profesyonelleşmeyi güçlendirmiştir. Bununla birlikte, yüksek teknolojiye dayalı modernleşme, geleneksel askerî kimliğin ve kolektif disiplinin yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmış, kurum içi kültürel uyum ve sosyal aidiyet üzerinde zaman zaman gerilimler oluşturmuştur. Tüm bu süreç boyunca sürekliliğini

koruyan unsur ise ulusal aidiyet olmuştur. Kolektif hafıza, ortak acı ve zafer deneyimleri, asker-millet ilişkisi ve ulusal direnç, Türk modernleşmesinde askerî kurumların temel meşruiyet kaynağı olarak öne çıkmıştır. Ordunun tarihsel olarak çoğu padişah döneminde askerî kökenli sivil liderlerle şekillenmesi, günümüzde yerini sivil otoriteye ve teknik uzmanlığa bırakmış, bu durum hem pozitif olarak modernleşmeyi ve sivil denetimi güçlendirmiş hem de negatif olarak askerî prestij ve mesleki aidiyet üzerinde adaptasyon baskısı oluşturmuştur. Sonuç olarak, Türkiye’de askerî modernleşme disiplin, teknoloji, kolektif hafıza, kültürel sermaye ve sivil denetim eksenlerinde sürekli evrilmiş olup modern ordunun toplumsal ve kurumsal meşruiyetini yeniden tanımlayan bir süreç olarak okunabilmektedir.

Bu çalışmanın gösterdiği üzere, Türkiye’de askerî modernleşme süreci yalnızca teknik ve kurumsal bir dönüşüm değil, aynı zamanda toplumsal bilinç, kolektif hafıza ve kültürel sermaye açısından da kritik bir evrimdir. Mevcut literatürde, askerî modernleşmenin uzun tarihsel süreç içindeki sosyolojik etkileri, disiplin-toplum ilişkisi, sivil denetim, teknoloji entegrasyonu ve kolektif aidiyet boyutlarıyla bütüncül olarak ele alınmamaktadır. Bu eksiklik, özellikle askerî vesayet dönemi, dijitalleşme süreci ve modern ordunun sivil uzman ağırlıklı dönüşümü gibi kritik kırılma noktalarının toplumsal etkilerini değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, ileride yapılacak çalışmalar için birkaç öneri sunulabilmektedir. Öncelikle, askerî modernleşme ve toplumsal bilinç arasındaki etkileşim daha sistematik biçimde incelenmelidir ve disiplin, güvenlik kültürü ve kolektif hafıza arasındaki simbiyotik ilişki Bourdieu’nün kültürel sermaye, Durkheim’ın kolektif bilinç ve Weber’in bürokratik otorite kavramları ışığında analiz edilebilir. Bu etkileşimin sistematik biçimde incelenmesi, askerî yapının yalnızca güvenlik üretimiyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda toplumsal düşünme ve davranma biçimlerini de şekillendirdiğini ortaya koymak açısından önemlidir. Disiplinin gündelik hayata yansıma biçimleri, bireylerin kurallara uyma ve otoriteyi kabul etme eğilimlerini nasıl geliştirdiğini anlamaya imkân tanımaktadır. Güvenlik kültürü ise, toplumun tehdit algısını ve bu tehditlere karşı geliştirdiği ortak refleksleri belirlerken, kolektif hafıza bu süreçlerin tarihsel olarak nasıl anlamlandırıldığını gösterir. Bu çerçevede söz konusu kavramlar birlikte ele alındığında, askerî yapının yalnızca kurumsal bir düzen değil, aynı zamanda bireylerin düşünme biçimlerini, değerlerini ve algılarını etkileyen bir toplumsal alan olduğu daha açık biçimde görülebilir. Böyle bir analiz, askerî modernleşmenin toplum üzerindeki

etkilerini daha derinlikli ve bütüncül bir şekilde değerlendirmeye olanak sağlamaktadır. İkinci olarak, teknolojik modernleşme ve algoritmik savaş uygulamalarının, askerî meslek kültürü, sosyal mobilité ve sivil-asker ilişkilerine etkisi niceliksel ve niteliksel yöntemlerle araştırılmalıdır. Üçüncü olarak, tarihsel süreklilik çerçevesinde askerî modernleşmeyi yalnızca ordunun iç işleyişi üzerinden değil, toplumun genel duygu sosyolojisi, vatan sevgisi ve ortak gelenekler perspektifinden ele alan disiplinler arası çalışmalar teşvik edilmelidir. Askerî sosyoloji perspektifinden bakıldığında, vatan sevgisi yalnızca bireysel bir bağlılık değil, tarih boyunca toplumun kolektif hafızasında ve kültürel belleğinde yerleşik bir değer olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte savaşlar, seferler ve askerî reformlar, yalnızca ordunun disiplin ve modernizasyonunu şekillendirmekle kalmamış, aynı zamanda sivil halk ile asker arasındaki karşılıklı güven ve dayanışmayı beslemiştir. Bu bağlamda, halkın askerî kurumlara bakışı, askerî yorgunluğu paylaştığı, zaferlerle güçlendiğinde kendini güçlü hissettiği bir kolektif duygusal alan oluşturmuştur. Ancak günümüzde bu kolektif hafızanın aktarımının sınırlı kaldığı gözlemlenmektedir. Bu alt yapının askerî okullarda da temellendirilmesi ve söz konusu hale gelmesi hem profesyonel fiziki yapıya sahip hem de orduyu sağlam bir yapı haline dönüştürebilmektedir.

Osmanlı'dan günümüze uzanan süreçte, askerî kurumlar Türk kültürünün aktarımında ve sürekliliğinde belirli bir rol üstlenmiştir. Ordunun profesyonelleşmesi ve teknik uzmanlığa dayalı modernleşmesi, bu rolün görünürlüğünü ve ifade ediliş biçimini daha dolaylı bir düzleme taşımıştır. Bu süreç, yalnızca bir değer aktarımı değil, aynı zamanda toplumun güvenlik, aidiyet ve ulusal bilinç ekseninde kendini yeniden üretmesi anlamına gelmektedir. Günümüzde Kolluk Kuvvetleri'nde gündeme gelen yaka kamerası konusu, askerî modernleşmenin dijitalleşme boyutunun somut bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Bu teknoloji, askerî disiplinin görünürlüğünü artırmak ve hesap verebilirliği sağlamak amacıyla geliştirilmiş olsa da sosyolojik açıdan bir gözetim aracı olmanın ötesinde toplumsal ve kültürel dinamiği de harekete geçirmektedir. Yaka kameraları birey üzerinde sürekli bir gözetim hissi oluşturarak, askerî normların içselleştirilmesini ve kurumsal disiplini görünmez bir biçimde pekiştirmektedir. Öncelikle askerî ve sivil ilişkilerde şeffaflığı artırarak güven algısını güçlendirmektedir. Yaka kameraları, hatalı ya da etik dışı davranışların tespitini kolaylaştırmakta, kurumsal sorumluluk ve disiplinin sürekliliğini sağlamaktadır.

Ayrıca, eğitim ve tatbikat süreçlerinde kameraların kayda aldığı deneyimler, kolektif hafızanın modern bir uzantısı olarak kullanılabilir. Bu durum elde edilen deneyimlerden tecrübe edilmesi ve kurumsal kültürün sürekliliğinin sağlanması açısından önem taşımaktadır. Bu çerçevede, yaka kamerası uygulamalarının yalnızca teknik bir denetim aracı olarak değil aynı zamanda bireylerin davranışlarını ve kurumsal ilişkileri dönüştüren bir mekanizma olarak ele alınması gerekmektedir. Bu nedenle uygulamanın sınırlarının açık biçimde tanımlanması, kayıtların hangi koşullarda kullanılacağına belirlenmesi ve bireysel mahremiyet ile kurumsal disiplin arasında dengeli bir çerçevenin oluşturulması önem taşımaktadır. Böylece hem şeffaflık ve hesap verebilirlik güçlendirilebilir hem de sürekli gözetim duygusunun yaratabileceği olası olumsuz etkiler sınırlandırılarak daha sürdürülebilir bir kurumsal yapı sağlanabilir.

Bunun yanı sıra, kayıtların saklanma süresi, hangi amaçlarla kullanılabileceği ve kimlerin erişim yetkisine sahip olacağı gibi hususların açık kurallara bağlanması, uygulamanın hem şeffaflığını hem de güvenilirliğini artıracaktır. Ayrıca elde edilen verilerin yalnızca belirlenen kurumsal amaçlar doğrultusunda kullanılması gözetim algısının baskıcı bir yapıya dönüşmesini engelleyebilir. Bunun yanında, personelin bu teknolojiye ilişkin etik çerçeve, kullanım amacı ve sınırları konusunda bilgilendirilmesi ve eğitilmesi, uygulamanın yalnızca teknik bir araç olarak değil, kurumsal kültürün bir parçası olarak içselleştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu şekilde hem kurumsal disiplin güçlendirilmiş olur hem de bireysel hakların korunmasına yönelik daha dengeli bir yapı oluşturulabilir. Genel olarak değerlendirildiğinde yaka kamerası uygulaması şeffaflık, hesap verebilirlik ve kurumsal disiplinin güçlendirilmesi açısından önemli avantajlar sunmaktadır. Olayların objektif biçimde kayıt altına alınması, hem personelin hem de toplumun korunmasına katkı sağlamakta ve kurumsal güveni desteklemektedir. Bununla birlikte sürekli gözetim hissi, mahremiyet tartışmaları ve verinin yanlış yorumlanma riski gibi olumsuz yönler de dikkate alınmalıdır. Ancak bu olumsuzluklar uygulamanın tamamen reddedilmesi gerektiği anlamına gelmez. Bu eleştiriler sistemin daha dikkatli, dengeli ve kontrollü bir şekilde yapılandırılmasını sağlar. Bu açıdan bakıldığında, yaka kamerasına ilişkin eleştirel yaklaşım, uygulamanın zayıf yönlerini görünür kılarak onu daha sürdürülebilir ve güvenilir bir kurumsal araca dönüştürme potansiyeli taşımaktadır. Bu bağlamda, askerî kurumlar sadece güç ve disiplin merkezî değil, aynı zamanda kültür

aktarımının da bir aracı hâline gelmektedir. Öte yandan askerînin gücü, halkın desteği ve kolektif hafıza arasındaki ince denge, teknolojik gözetimle tamamlanabilir. Bu bağlamda, yaka kamerası uygulaması hem ordunun modernleşme sürecini hem de sivil-asker ilişkilerini yeniden şekillendiren bir araç olarak değerlendirilmelidir. Duygu sosyoloji noktasında vatan sevgisini ele alırsak bireysel bir duygu olmanın ötesinde toplumsal, tarihsel ve kültürel boyutları olan çok katmanlı bir olgu olduğu söz konusudur. Sosyolojik açıdan, bu bağlılık insanın topluluk hâlinde yaşamaya başladığı ilk andan itibaren oluşmaktadır. Birey kendini ait hissettiği bir biz duygusu geliştirdikçe, yaşadığı toprak sadece bir mekân olmaktan çıkmakta ve kolektif hafızanın taşıyıcısına dönüşmektedir. Ortak tehlike karşısında birleşme, savaş ve fedakârlık deneyimleri, toplumsal hafızayı güçlendirirken dil, kültür ve gelenekler de kimlik ile vatani özdeşleştirmektedir. Bu nedenle aidiyet, güvenlik, tarih ve kimlik bilincinin birleşiminden doğan doğal bir toplumsal ruh hâli söz konusu olmaktadır. Eğitim kurumları da dini ve manevi öğretiler aracılığıyla vatan sevgisini nesiller boyunca aktarmış ve bunun kültürel sürekliliğini sağlamıştır. Sonuç olarak askerî bağlılık, tarih boyunca Türk toplumu için hem bir kimlik belirleyici hem de toplumsal bütünleşmeyi sağlayan temel bir bağ olmuştur. Türk modernleşme sürecinde askerî kurumlar, toplumsal hafızayı yaşatan, kimliği ve aidiyeti somutlaştıran bir mekanizma olarak varlığını sürdürmekte, ancak görünür değerinin yeniden toplumsal düzeyde aktarılması ve eğitim, kültür ve kamu politikalarıyla desteklenmesi, sürekliliği için bir öneme sahiptir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme döneminde Fatih Sultan Mehmet, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve Sokullu Mehmet Paşa gibi liderlerin yönetiminde Mısır, Suriye, Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz'e kadar genişleyen hâkimiyet alanı, sadece siyasi ya da askerî bir güç göstergesi değildi, aynı zamanda toplumun bilinçaltına yerleşmiş bir imparatorluk bilincinin temelini oluşturmaktaydı. Osmanlı, karalar kadar denizlere de hükmetmiş bir medeniyet olarak savaşçı ruhunu, stratejik zekâsını ve denizcilik yeteneğini kuşaklar boyunca aktarmıştır. Hâkimiyet alanı kurarak suyun ve toprağın hafızasında iz bırakmıştır. Bu tarihsel bilinçaltı, günümüz Türkiye'sinde toplumsal özgüven, tarihsel güç duygusu ve devlet-ordu algısına bir temel kazandırmaktadır. Dolayısıyla modern Türkiye, coğrafi olarak Osmanlı'dan daha küçük bir sınırdan bulunmasına rağmen, kolektif bilinç düzeyinde hâlâ geniş topraklara hükmetmiş bir geçmişin hafızasını taşımaktadır. Türk

modernleşme sürecinde askerî kurumlar, bu duygunun somutlaştırılmasında merkezî bir rol oynamıştır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte, asker-millet anlayışı, savaş ve seferberlik deneyimleri ile halkta kolektif bir hafıza oluşturmuştur. Geçmişten bu zamana savaşçı ruh, stratejik zekâ ve coğrafyayı kontrol etme yeteneği, tarihî bir veri değil aynı zamanda modern Türk toplumunda genetik ve kültürel kodlarda var olan bir bilinçaltı miras olarak devam etmektedir. Osmanlı'dan modern Türkiye'ye uzanan süreçte, tarihsel hafıza modern kimliği şekillendirmeye devam etmekte ve varlığını sürdürmektedir. Günümüzde propaganda, psikolojik harekât ve dezenformasyon gibi araçlar toplumsal algıyı şekillendirmeye çalışsa da halkın kolektif hafızası ve tarihsel tecrübeleri üzerinden direnç göstermektedir. Bu çalışmanın önemi, askerî modernleşme serüvenini, yalnızca kurumsal ve teknik boyutlarıyla değil aynı zamanda birçok kavramla birlikte sosyolojik ve kültürel boyutlarıyla bütüncül bir çerçevede ele almasıdır. Böylelikle sivil-asker ilişkilerinin, teknoloji ve modernleşme bağlamındaki dönüşümlerinin anlaşılması sağlanmış ve Türk modernleşmesi literatürüne katkı sunulmuştur. Ayrıca çalışmanın kavramsal çerçevesi, gelecek araştırmalar için disiplinler arası bir referans noktası olarak değerlendirilebilmektedir ve askerî modernleşmenin toplumsal etkilerini açıklamada yeni bir yol haritası sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Ağras, N. (2010). II. Mahmud dönemi ıslahat hareketleri ve II. Mahmud'un eğitim öğretim faaliyetleri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Akay, S. (2024). III. Selim döneminde nizam kavramının dönüşümü (Yüksek lisans tezi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Algül, B. (2019). Sultan Abdülaziz dönemi Osmanlı donanmasında modernleşme (Yüksek lisans tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Alıcı, E. A., & Deniz, Ş. (2025). Osmanlı'da Vahdeddin (1918-1922) Dönemi Eğitim Reformları: Medrese ile Modern Okullar Arasında Denge Arayışı. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 12(2), 1-26.

Altın, İ. (2023). III. Selim döneminde Topçu Ocağı'nda yapılan ıslahatlar (Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Altuğ, U. (2016). Kanuni Sultan Süleyman döneminde Dergâh-ı Âli Çavuşluğunun kariyer yolları ve çavuşlar. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 116-128.

Arslan, D. A. (2003). Türkiye'nin modernleşme sürecinde Atatürk ve Türk ordusu. *Atatürkçü Bakış*, 2(3), 57-79. Uludağ Üniversitesi

Arslan, D. A. (2010). Türkiye'nin siyasi ve toplumsal modernleşme sürecinde ordu ve askerî elitler. *Atatürk Dergisi*, 3(4), 163-181.

Arslan, S. (2012). Osmanlı dönemi denizci kıyafetleri (III. Selim ve II. Mahmud) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].

ASELSAN. (2024). Milestones. Erişim adresi: <https://www.aselsan.com/en/about/milestones>

Atatürk, M. K. (1983). *Karlsbad hatıraları* (A. Afet İnan, Haz.). Ankara: TTK.

Atatürk, M. K. (1997). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri* (Cilt I). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Atatürk, M. K. (1997). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri* (Cilt II). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

- Ateş, H. (2022). Rumeli eşkinici müsellemlerine bir örnek: XV–XVI. yüzyıllarda Ergene müsellemleri. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 39, 13-43.
- Başpınar, A. (2010). *Askerî sosyoloji: Tarih ve kaynaklar* (Tez No. 264471) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Berkes, N. (2012). Türkiye’de Çağdaşlaşma. (A. Kuyaş, Yay. Haz.; 18.b.) Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin basım yılı 1973).
- Bektaş, E. (2023). Sultan V. Mehmed Reşad. *Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi*.
- Beşirli, M. (2004). II. Abdülhamid döneminde Osmanlı ordusunda Alman silahları. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 121-139.
- Beydilli, K. (t.y.). Yeniçeri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 10 Aralık 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yeniceri>
- Bizbirlik, A., & Çiçek, Y. (2013). XV. Yüzyıl Sonlarında Saruhan Sancağı’nda Piyade Teşkilatı, Yaya Çiftlikleri ve Demografik Yapı. *Journal of Turkology*, 23(1), 1-26.
- Bor, A. (2025). *Modernleşme ve toplumsal değişim bağlamında Türk ordusunun sosyolojik analizi* (Tez No. 965375) [Doktora tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Bozkurt, V. (2018). *Değişen Dünyada Sosyoloji*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Börklüoğlu, L. (2021). Kemalizm’in inşasında bir “ideolojik devlet aygıtı” olarak ordu. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1057-1079.
- Bulut, A. B. (2019). Sultan Abdülaziz’in Avrupa seyahati ve Osmanlı modernleşmesi (Yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Burak, B. (2011). Osmanlı’dan günümüze ordu-siyaset ilişkileri. *History Studies*, 3(1), 45-61.
- Cansız Aytür, S. (2025). Sultan I. Abdülhamid döneminde (1774-1789) İstanbul’daki imar faaliyetleri [Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü].
- Cicibaş, İ. E. (2018). Sultan I. Murad devri Osmanlı tarihi (1362-1389) (Yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çakan, F. N. (2024). Turgut Özal dönemi ordu-siyaset ilişkisi (1983-1993). *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 148-172.

Çakır, M. (2024). IV. Mehmed'in ailesi ve hanedan politikası (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Çetinkaya, G. (2014). İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Çetin, Ş. (2020). II. Mahmud dönemi askerî eserler: Hüsrev Paşa'nın Müzekkere-i Zâbitân adlı eseri ve tahlili (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Millî Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.

Damat, İ. H. (2004). Türkiye Cumhuriyeti'nin 6. Cumhurbaşkanı Fahri S. Korutürk (Siyasi hayatı, fikirleri, şahsiyeti ve eserleri) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Demirci, F. (2024). Mühimme defterlerine göre III. Ahmed döneminde (1703-1730) Amasya sancağı [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü].

Duru, Y. (2019). Uluslararası haber ajanslarında Recep Tayyip Erdoğan temsili: Reuters ve TASS örneği (Yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Elias, N. (2000). Uygarlık Süreci. (E. Ateşman, Çev.) İletişim Yayınları. (Orijinal eserin basım yılı 1939).

Emecen, F. M. (2022). Kanuni Sultan Süleyman ve zamanı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Erdoğan, M. (2019). Sultan I. Mahmud dönemindeki sefâretnâmelerin Osmanlı modernleşmesi ve diplomasisi üzerindeki etkileri (Yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Genç, Y. İ., Küçük, M., Gündoğdu, R., Satar, S., Karaca, İ., Yıldırım, H. O., Yılmaz, N. (2010), Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, İstanbul: Başbakanlık Basımevi.

Girgin, O. (2020). Türk modernleşmesini kavramsal olarak çözümlemeye yönelik bir tartışma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (64), 227-246.

- Gökcan, H. (2025). Tatbikat ve operasyonlar bağlamında Atatürk dönemi Türk Silahlı Kuvvetlerinin örgüt yapısı (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Topkapı Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Guboğlu, M. (1984). Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi (1538 M./945 H.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gül, İ. (2006). Osmanlı Devleti'nde Sultan IV. Murad dönemi Yeniçeri İsyanları (1623-1640) (Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Güldöşüren, A. (2013). II. Mahmud dönemi Osmanlı ulemâsı (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gündoğdu, E. (2023). Türkiye'nin yükselen askerî caydırıcılığının dinamikleri (2016-2023). *Akademik Hassasiyetler*, 10, 447-468.
- Günçe, Ş. (2018). Sultan III. Selim dönemi ulema-siyaset ilişkisi [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Gürer, A. Ş. (1996). Osmanlı ulemasının III. Selim ve II. Mahmud reformları karşısındaki tavrı [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Güzel, S. Ç. (2017). Süleyman Demirel'in askerî ve sivil bürokrasi ile ilişkileri. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 545-565.
- İnalcık, H. (2012). "Tımar". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezî. <https://islamansiklopedisi.org.tr/timar> (Erişim: 20.05.2026)
- İnalcık, H. (1980). Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600 1700. *Archivum Ottomanicum*, 6, 288-289.
- İnalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik çağ (1300-1600)* (R. Sezer, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalcık, H. (2015). Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u. In İ. Ortaylı, A. Y. Ocak, S. Faroqhi, S. Kuru & C. Kafadar (Eds.), *Büyük İstanbul Tarihi: İstanbul'un Emperyal Dönüşümleri* (cilt?, s. 36-85). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı / İBB Kültür.

- Kadioğlu, S. (2023). II. Murad dönemi Osmanlı topçuluğu ve top döküm teknolojileri (Yüksek lisans tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Muğla.
- Karal, E. Z. (1981). *Atatürk'ten düşünceler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kara, F. (2006). Türk siyasal yaşamında Cemal Gürsel [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- Karadaş, Y. (2011). *Osmanlı ordusunda modernizasyon ve demodernizasyon, 1826-1918* (Tez No. 280353) [Doktora tezi, Ege Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Karaöz, N. (2015). III. Selim döneminde donanmada yapılan merasimler [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Karataş, İ. (2020). 12 Mart müdahalesine giden yolda cumhurbaşkanına gelen şikâyet ve öneriler. *History Studies*, 12(4), 1955-1971.
- Keklik, E. (2009). Osmanlı Devleti'nde Sultan Abdülaziz devri Anadolu ıslahatları (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kenan, S. (2010). III. Selim Dönemi Eğitim Anlayışında Arayışlar. In S. Kenan (Ed.), *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi: Selim III and His Era from Ancien Régime to New Order* (ss. 129-163). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Kıvanç, S. (2019). 27 Mayıs 1960 darbesi ve vesayet kurumsallaşması (Yüksek lisans tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Kıvrıkoğlu, H. (1998). Türk ordusu, Atatürk ve Cumhuriyet. *Erdem*, 11(31), 155-170. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi.
- Korkmaz, E. (2022). Türk Ordusunda Kadının Yeri: Tarihi Perspektiften Bir Değerlendirme. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 18(43), 655-682.
- Koca, Ş. N. (2022). *Askerî sosyoloji bağlamında Morris Janowitz'in ve Samuel P. Huntington'ın sivil-asker ilişkileri modellemesine göre Türkiye sivil-asker ilişkilerinin sosyolojik analizi* (Tez No. 724731) [Yüksek lisans tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- Mercan, E. (2011). Osmanlı Bahriyesinde modernleştirme stratejisi bağlamında ilk Türk denizaltıları: “Abdülhamid” ve “Abdülmecid” (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- Merdivan, E. B. (2021). Osmanlı Devleti’nde şehzadelik kurumu ve Kanuni Sultan Süleyman’ın şehzadeligi (Yüksek lisans tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).
- Mert, B. (2022). IV. Mehmed devri bir kaftan defteri (H. 19 B. 1058–24 N. 1086 / 9 Ağustos 1648-12 Aralık 1675) (Değerlendirme–çeviri metin) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi].
- Mevlütöğlu, A. (2016). Türkiye’nin savunma reformu: Tespit ve öneriler (Analiz, Sayı 164). Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA).
- Nicolle, D., & McBride, A. (2013). *Osmanlı orduları 1300-1768* (Ö. Kolçak, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eser 1983’te yayımlandı)
- Mardin, Ş. (1990). Türkiye’de Toplum ve Siyaset. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). Türk Modernleşmesi. İletişim Yayınları.
- Milli Savunma Bakanlığı ATASE Başkanlığı. (t.y.). Atatürk’ün ordu ve askerlik ile ilgili vecizeleri. Erişim adresi: <https://ata.msb.gov.tr/Sayfa/SayfaGoster/ataturkun-ordu-ve-askerlik-ile-ilgili-vecizeleri->
- Ortaylı, İ. (2025). *Fâtiḥ Sultan Mehmed: Doğu’nun ve Batı’nın Efendisi* (Osmanlı Tarihi Dizisi: 66; 1. baskı). Kronik Kitap.
- Öner, Y. (2018). III. Selim döneminde eski (kadim)–yeni (cedid) çatışması ve Nizam-ı Cedid programına yansımaları [Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Önsoy, R. (1989). Osmanlı Batılılaşma Hareketleri ve Atatürk İnkılâpları. *Erdem*, 5(14), 365-378. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezî.
- Özen, Ö. (2013). II. Mahmud dönemi askerî ıslahat sürecinde ortaya çıkan kışla yapıları ve mimari özellikleri (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Özmen, S. S., & Özmen, S. (2024). İstanbul'un fethinde kullanılan Osmanlı/Türk savaş toplarının önemi ve etkileri. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Eşref Buharalı Özel Sayısı*, 219-242.
- Paydar, B. (2022). Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi liderlik analizi (Yüksek lisans tezi). Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı.
- Polat Satoğlu, Z. (2024). II. Mahmud dönemi İstanbul'unda asayiş ve güvenlik (1808–1829) (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Rızaoğlu, E. (2022). XV. yüzyıl Osmanlı kroniklerine göre Osman Gazi ve Orhan Gazi dönemleri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Iğdır.
- Sağlam, C. (2021). *İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türk ordusunda mekanizasyon ve ordu-toplum ilişkilerinde modernleştirme misyonu* (Tez No. 681445) [Yüksek lisans tezi, Milli Savunma Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Sağlam, C. (2025). *TSK'nın profesyonelleşme sürecinin emekli ve müstaflı uzman erbaşlar üzerinden analizi* (Tez No. 987659) [Doktora tezi, Milli Savunma Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Savaş, G. (2023). Osmanlı Devleti'nde askerî eğitim alanındaki gelişmeler (19. yüzyıl). *Harp Tarihi Dergisi, (7)*, 99-140.
- Seçgin, C. Ş., Türkçelik, Ö., Soyupak, M. (2023). Karıştırılan iki önemli mesele: Osmanlı'da Devşirme Sistemi ve Pençik Kanunu. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(8), 1053-1065.
- Serdar, M. S. (2021). *Medeniyet değerlerimiz: Ordu ve askerîye*. İstanbul: Evrensel Değerler Derneği Yayınları.
- Sever, H. (2022). Osmanlı tarih yazımı'nda ilk dönem fetihleri ve gayrimüslimlerle ilişkiler (1299-1481) (Yüksek lisans tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Mardin.
- Sezgin, E. (2014). Türk Silahlı Kuvvetleri'nin özerkliği ve Türkiye'de askerî reform süreci: 1999-2013 (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Skocpol, T. (2022). *Tarihsel sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e görüşler ve yöntemler* (A. F. Yıldırım, Çev.). Alfa Kitap

Soytürk, H. (2024). XIV. yüzyıl Osmanlı askerî teşkilatı ve istihbarat faaliyetleri (Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı).

Sükan, B. (2025). Süleyman Demirel. *Türk Dünyası Ansiklopedisi*. Atatürk Araştırma Merkezi.

Şahin, H. (1998). Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Ordusu. *Erdem*, 11(32), 587-619. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi.

Şahin, Ö. (2013). Sultan I. Abdülmecid ve batılılaşma sürecine katkıları (1839-1861) (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Şakul, K. (2003). Osmanlı askerî tarihi üzerine bir literatür değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(2), 529-571.

Şen, C. (2022). Lise Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında Atatürk'ün lider ve asker kişiliği (1943-2018) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Terzi, N. (2022). *Askerî sosyolojinin kuruluşu: Samuel A. Stouffer* (Tez No. 771113) [Yüksek lisans tezi, Milli Savunma Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Tuncer, Ş. (2022). Bir padişaha yakından bakmak: Günlük yaşam ve yakın çevre özelinde Sultan III. Ahmed'in hayatı [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].

Türk SSB Ürün Kataloğu.
https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/files/SSB_BASILI_TR_2022_WEB2_2.pdf

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*. Resmî Gazete (17863, 9 Kasım 1982).

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2023). *Türkiye ve dünyada yüzyılın birikimi: 1950-1959*. Ankara: TBMM Basımevi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2023). *Türkiye ve dünyada yüzyılın birikimi: 1980-1989*. Ankara: TBMM Basımevi.

Uslu, Y. (2023). Türkiye'nin son yüzyılındaki demokratikleşme sürecinde askerî vesayet üzerinden yaşanan dönüşüm üzerine bir değerlendirme. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 19(65), 108-131.

Uzunçarşılı, İ. H. (1984). Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı (2. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uzundal, E. (2017). Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Amasya Sancağı (Sosyal, Ekonomik, İdarî ve Demografik Yapı) (Doktora tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Ünal, U. (2006). Sultan Abdülaziz devri Osmanlı kara ordusu (1861-1876) (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ünal, L. (2019). Mustafa Kemal'in askerî dehası ve muharebelerdeki uygulamaları. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 17(26), 1-43.

Ünsal, C. (2023). Osmanlı İmparatorluğu'nda askerî değişim ve Kapıkulu süvarileri (16-17. yüzyıl). *Harp Tarihi Dergisi*, (7), 1-38.

Yediyıldız, B. (2018). Hacıemiroğulları Beyliği'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne: Ordu tarihinden izler. Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı.

Yeli, S. (2005). III. Selim dönemi askerî ve eğitim alanındaki ıslahat hareketleri [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].

Yıldız, E. A. (2024). Nutuk, anı ve diğer kaynaklarda İsmet İnönü'nün askerlik hayatı. *Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 18-32.

Yılmaz, İ. (2022). Ordu ve askerî habitus; Pierre Bourdieu sosyolojisi üzerinden bir analiz (Tez No. 721826) [Yüksek lisans tezi, Milli Savunma Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Yüksel, A. (2012). II. Mahmud devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nda istihbarat faaliyetleri (Yayımlanmamış doktora tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname, 31 Temmuz 2016, Resmi Gazete. Erişim: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160731-4.pdf> (Akt.: Mevlütoğlu, 2016:15)

Tutkun, A. G. (2024). *Sosyal teoride askerî sosyoloji perspektifleri üzerine bir inceleme* (Tez No. 868737) [Yüksek lisans tezi, İzmir Bakırçay Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Yılmaz, İ. T. (2022). *Ordu ve askerî habitus; Pierre Bourdieu sosyolojisi üzerinden bir analiz* (Tez No. 721826) [Yüksek lisans tezi, Milli Savunma Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Weber, M. (2005). Bürokrasi ve Otorite. (H.B. Akın, Çev.; M.A. Arıcıoğlu ve H.B. Yay. Haz.). Adres Yayınları. (Orijinal eserin basım yılı 1922).

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

ASKERÎ SOSYOLOJİ PERSPEKTİFİNDE TÜRK
MODERNLEŞMESİ

Pınar ÇİMELEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Nuri DEMİREL

Bingöl- 2026